اُتْلُ مَآ اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتٰبِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ ؕ اِنَّ الصَّلٰوةَ

اي محبوب پڙهه جيڪي توڏانهن ڪتاب جي وحي ڪئي وئي آهي ۽ نماز قائم فرماءِ بيشڪ نماز

تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ ؕ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ ؕ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ

بي حيائي ۽ بري ڳالهه کان روڪي ٿي ف ١١٠ ۽ بيشڪ الله جو ذڪر سڀ کان وڏو آهي ف ١١١ ۽ الله ڄاڻي ٿو

مَا تَصْنَعُوْنَ ﴿۴۵﴾ وَلَا تُجَادِلُوْٓا اَهْلَ الْكِتٰبِ اِلَّا بِالَّتِيْ هِيَ

جو ڪجهه توهان ڪريو ٿا. ۽ مسلمانو ڪتاب وارن سان جهڳڙو نه ڪريو مگر بهتر

اَحْسَنُ ۖ اِلَّا الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا مِنْهُمْ وَقُوْلُوْٓا اٰمَنَّا بِالَّذِيْٓ اُنْزِلَ

طريقي سان ف ١١٢ سواءِ انهن جي جن انهن مان ظلم ڪيو ف ١١٣ ۽ چئو ف ١١٤ اسان ايمان آندو ان تي جيڪو اسان جي طرف

اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَّنَحْنُ لَهٗ مُسْلِمُوْنَ ﴿۴۶﴾

لٿو ۽ جيڪو توهان جي طرف نازل ٿيو ۽ اسان ۽ توهان جو معبود هڪڙو ئي آهي ۽ اسان انهيءَ جي درگاهه ۾ ڪنڌ جهڪايون ٿا ف ١١٥.

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتٰبَ ؕ فَالَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ

۽ اي محبوب ايئن اسان تنهنجي طرف ڪتاب لاٿو ف ١١٦ پوءِ اهي جن کي اسان ڪتاب عطا فرمايو ف ١١٧

يُؤْمِنُوْنَ بِهٖ ۚ وَمِنْ هٰٓؤُلَآءِ مَنْ يُّؤْمِنُ بِهٖ ؕ وَمَا يَجْحَدُ

ان تي ايمان رکن ٿا ۽ انهن مان ڪي اهي آهن ف ١١٨ جيڪي ان تي ايمان رکن ٿا ۽ اسان جي آيتن جو

بِاٰيٰتِنَآ اِلَّا الْكٰفِرُوْنَ ﴿۴۷﴾ وَمَا كُنْتَ تَتْلُوْا مِنْ قَبْلِهٖ مِنْ

انڪار نه ٿا ڪن مگر ڪافر. ف ١١٩ ۽ ان ف ١٢٠ کان اڳ تون ڪو ڪتاب پڙهندو نه هئين

كِتٰبٍ وَّلَا تَخُطُّهٗ بِيَمِيْنِكَ اِذًا لَّارْتَابَ الْمُبْطِلُوْنَ ﴿۴۸﴾ بَلْ

۽ نه ورري پنهنجي هٿ سان لکندو هئين ايئن هجي ها ف ١٢١ ته باطل وارا ضرور شڪ آڻين ها. ف ١٢٢ بلڪ

هُوَ اٰيٰتٌۢ بَيِّنٰتٌ فِيْ صُدُوْرِ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ ؕ وَمَا يَجْحَدُ

اهي روشن آيتون آهن علم وارن جي سينن ۾ ف ١٢٣ ۽ اسان جي آيتن جو انڪار

بِاٰيٰتِنَآ اِلَّا الظّٰلِمُوْنَ ﴿۴۹﴾ وَقَالُوْا لَوْلَآ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيٰتٌ مِّنْ

نه ٿا ڪن مگر ظالم ف ١٢٤ ۽ چيائون ف ١٢٥ انهن تي ڪي نشانيون ڇو نه لٿيون سندن

رَّبِّهٖ ؕ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيٰتُ عِنْدَ اللّٰهِ ؕ وَاِنَّمَآ اَنَا نَذِيْرٌ مُّبِيْنٌ ﴿۵۰﴾

رب جي طرف کان ف ١٢٦ تون فرماءِ نشانيون ته الله وٽ آهن ف ١٢٧ ۽ مان ته فقط کليو کلايو ڊيڄاريندڙ آهيان ف ١٢٨

ف ١٠٩ يعني قرآن شريف جو ان جي تلاوت عبادت آهي ۽ هن ۾ ماڻهن جي لاءِ پندءِ نصيحت به ۽ حڪمن، ادبن ۽ سهڻن اخلاقن جي تعليم به.

ف ١١٠ يعني شرعي ممنوعات کان. انهيءَ ڪري جيڪو شخص نماز جو پابند ٿئي ٿو ۽ ان کي چڱي طرح ادا ڪري ٿو، نتيجو هي نڪري ٿو ته هڪ نه هڪ ڏينهن اهو برائين کي ڇڏي ڏي ٿو، جن ۾ مبتلا هو. حضرت انس رضي الله تعالىٰ عنه کان روايت ٿيل آهي ته هڪ انصاري جوان ٻاجهه پرئي رحم و ڪرم جي درياءَ شافع امم حضور پُرنور محبوب سيد عالم صلي الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم جن جي ذات اقدس سان گڏ نماز پڙهندو هو ۽ گهڻن ئي ڪبيرن گناهن جو به ارتڪاب ڪندو هو. محبوب شفيع المذنبين رحمة للعالمين حضرت سرور پيغمبر ڪريم صلي الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم جن کي ان جي شڪايت ڪئي وئي، پاڻ فرمايائون ان جي نماز ان کي ڪنهن نه ڪنهن ڏينهن انهن ڳالهين کان روڪيندي. اهڙي طرح تمام جلد ئي ان توبهه ڪئي ۽ ان جو حال تمام بهتر ٿي ويو. حضرت حسن رضي الله تعالىٰ عنه فرمايو جنهن جي نماز کيس بي حيائي ۽ منع ڪيل ڪمن کان نه روڪي سا نماز ئي نه آهي. ف ١١١ جو افضل الطاعات آهي. ترمذي جي حديث ۾ آهي ته محبوب سيد الڪونين صلي الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم جن فرمايو ته ڇا مان توهان کي نه ٻڌايان اهو عمل جيڪو توهان جي عملن ۾ بهتر ۽ رب العزت جي حضور تمام پاڪ، نهايت بلند رتبي وارو ۽ توهان جي لاءِ سون ۽ چاندي ڏيڻ کان بهتر ۽ جهاد ۾ وڙهڻ ۽ شهيد ٿي وڃڻ کان بهتر آهي. صحابه ڪرام عرض ڪيو بيشڪ يا محبوب رسول الله صلي الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم! فرمايائون اهو الله تعالىٰ جو پاڪ ذڪر آهي. ترمذي جي هڪ ٻي حديث شريف آهي ته صحابه ڪرام محبوب سائين جن کان معلوم ڪيو ته قيامت جي ڏينهن الله تعالىٰ وٽ ڪهڙن ٻانهن جو درجو افضل آهي؟ فرمايائون ڪثرت سان ذڪر ڪرڻ وارن جو. صحابه ڪرام عرض ڪيو ۽ خدا جي واٽ ۾ جهاد ڪرڻ وارو؟ فرمايائون جيڪڏهن اهو پنهنجي تلوار سان ڪافرن ۽ مشرڪن کي ايستائين ماري جو تلوار ڀڄي پوي ۽ اهو رت سان ڀرجي وڃي، تڏهن به ذڪر ڪرڻ وارن جو درجو بلند آهي. حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما هن آيت جو تفسير هي فرمايو آهي ته الله تعالىٰ جو پنهنجن ٻانهن کي ياد ڪرڻ تمام وڏو آهي ۽ هڪ قول هن جي تفسير ۾ هي آهي ته الله تعالىٰ جو ذڪر وڏو آهي بي حيائي ۽ برين ڳالهين کان روڪڻ ۽ منع ڪرڻ ۾. ف ١١٢ الله تعالىٰ جي طرف ان جي آيتن سان دعوت ڏيئي ۽ حجتن کان آگاهه ڪري. ف ١١٣ زيادتي ۾ حد کان لنگهي ويا ۽ دشمني اختيار ڪيائون، نصيحت نه مڃيائون، نرمي مان فائدو نه ورتائون، انهن ساڻ سختي اختيار ڪريو ۽ هڪ قول موجب معنيٰ هي آهي ته جن ماڻهن حضور پُرنور محبوب سيد عالم صلي الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم جن کي تڪليف ڏني يا جن الله تعالىٰ جي لاءِ پٽ ۽ شريڪ ٻڌايو، تن سان سختي ڪريو يا هي معنيٰ آهي ته ذمي جزيه ادا ڪرڻ وارن سان سهڻي طريقي سان جهيڙو ڪريو. مگر جن ظلم ڪيو ۽ ذمي کان نڪري ويا ۽ جزيي کي روڪيائون، انهن سان جهڳڙو تلوار سان آهي. مسئلو: هن آيت مان ڪافرن سان ديني ڪمن (امور) ۾ مناظرو ڪرڻ جو جواز ثابت ٿئي ٿو ۽ ايئن ئي علم ڪلام سکڻ جو جواز. ف ١١٤ ڪتابين کي جڏهن اهي توهان سان پنهنجن ڪتابن جو ڪو مضمون بيان ڪن. ف ١١٥ حديث شريف ۾ آهي ته جڏهن ڪتابي توهان سان ڪو مضمون بيان ڪن ته پوءِ توهان نه انهن جي تصديق ڪريو نه تڪذيب ڪريو. چئو ته اسان الله تعالىٰ تي ۽ ان جي ڪتابن تي ۽ ان جي رسولن تي ايمان آندو سي. پوءِ جيڪڏهن اهو مضمون انهن غلط بيان ڪيو آهي ته ان جي تصديق جي گناهه کان توهان بچيا رهندؤ ۽ جيڪڏهن صحيح هوته توهان ان جي تڪذيب کان محفوظ رهندؤ. ف ١١٦ قرآن پاڪ جيئن انهن جي طرف توريت وغيره نازل ڪيو هيوسي. ف ١١٧ يعني جن کي توريت ڏنوسي، جيئن ته حضرت عبدالله بن سلام ۽ سندس ساٿي. فائدو: هيءَ سورة مڪي آهي ۽ حضرت عبدالله بن سلام ۽ سندن ساٿين مديني شريف ۾ ايمان آندو. الله تعالىٰ ان کان اڳ انهن جي خبر ڏني. هي غيبي خبرن مان آهي. (جمل). ف ١١٨ يعني مڪي وارن مان. ف ١١٩ ... ڪفر ۾ نهايت سخت آهن. جحود ان انڪار کي چئبو آهي، جيڪو معرفت کان پوءِ هجي يعني ڄاڻي واڻي انڪار ڪرڻ ۽ واقعو به اهو ئي هو ته يهودي خوب ڄاڻيندا هئا ته حضرت ... عليه واٰله وسلم جن الله تعالىٰ جا سچا نبي آهن ۽ قرآن حق آهي، اهو سڀ ڪجهه ڄاڻيندي انهن دشمني جي سبب انڪار ڪيو. ف ١٢٠ قرآن ڪريم جي نازل ٿيڻ. ف ١٢١ يعني پاڻ لکندا پڙهندا ... ف ١٢٢ ... ڪتابي چون ها ته اسان جي ڪتابن ۾ نبي آخر الزمان جي صفت هي مذڪور آهي ته اهي ماڻهو هوندا نه لکندا نه پڙهندا مگر انهن کي ان شڪ جو موقعو ئي نه مليو. ف ١٢٣ "هُوَ" ضمير جو مرجع قرآن ... هن صورت ۾ معنيٰ هي آهي ته قرآن ڪريم روشن آيتون آهي، جيڪو عالمن ۽ حافظن جي سينن ۾ محفوظ آهي. روشن آيت هجڻ جي هي معنيٰ ته اهو ظاهر الاعجاز آهي ۽ اهي ٻه ڳالهيون قرآن ڪريم سان خاص آهن ۽ ٻيو ڪو ڪتاب اهڙو نه آهي، جيڪو معجزو به هجي ۽ نه اهڙو جيڪو هر زماني ۾ سينن ۾ محفوظ رهيو هجي. حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما "هُوَ" ضمير جو مرجع حضور محبوب سيد الڪونين صلي الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم جن اهس

أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتٰبَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ ۭ إِنَّ فِىْ

۽ ڇا انهن کي اهو ڪافي نه آهي ته اسان تو تي ڪتاب لاٿو ، جيڪو انهن تي پڙهيو وڃي ٿو ف١٢٩ بيشڪ

ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَّذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ ﴿٥١﴾ قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ

ان ۾ رحمت ۽ نصيحت آهي ايمان وارن جي واسطي . تون فرماءِ ، الله ئي ڪافي

بَيْنِىْ وَبَيْنَكُمْ شَهِيْدًا ۚ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ ۭ

شاهد آهي . منهنجي ۽ توهان جي وچ ۾ ف١٣٠ ڄاڻي ٿو جو ڪجهه آسمانن ۾ ۽ زمين ۾ آهي

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوْا بِاللّٰهِ ۙ أُولٰٓئِكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ﴿٥٢﴾

۽ اهي ، جن باطل تي يقين ڪيو ۽ الله جا منڪر ٿيا ، سي ئي گهاٽي ۾ آهن .

وَيَسْتَعْجِلُوْنَكَ بِالْعَذَابِ ۭ وَلَوْلَآ أَجَلٌ مُّسَمًّى لَّجَآءَهُمُ

۽ تو کان عذاب جي جلدي ڪن ٿا ف١٣١ ۽ جيڪڏهن هڪ مقرر مُدو نه هجي ها ف١٣٢ ته ضرور انهن تي عذاب اچي وڃي ها

الْعَذَابُ ۭ وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَّهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُوْنَكَ

ف١٣٣ ۽ ضرور انهن تي اوچتو ايندو وڃڏهن اهي بي خبر هوندا . تو کان عذاب جي جلدي ڪن ٿا

بِالْعَذَابِ ۭ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيْطَةٌ ۢ بِالْكٰفِرِيْنَ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشٰهُمُ

۽ بيشڪ جهنم گهيريندڙ آهي ڪافرن کي . ف١٣٤ جنهن ڏينهن انهن کي ڍڪيندو

الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَيَقُوْلُ ذُوْقُوْا

عذاب انهن جي مٿان کان ۽ انهن جي پيرن جي هيٺان کان ۽ فرمائيندو چکو پنهنجي ڪرتوتن

مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿٥٥﴾ يٰعِبَادِىَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا إِنَّ أَرْضِىْ

جو مزو . ف١٣٥ اي منهنجا ٻانهؤ! جن ايمان آندو بيشڪ منهنجي زمين ڪشيل آهي

وَاسِعَةٌ فَإِيَّاىَ فَاعْبُدُوْنِ ﴿٥٦﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ ۣ قف

پوءِ منهنجي ئي بندگي ڪريو . ف١٣٦ هر ساهه کي موت جو مزو چکڻو آهي ف١٣٧

ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُوْنَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ

پوءِ اسان جي طرف موٽايا ويندؤ . ف١٣٨ ۽ بيشڪ جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيائون

لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِّنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِىْ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهٰرُ

تن کي ضرور اسان بهشت جي ماڙين ۾ جاءِ ڏينداسون ، جن جي هيٺان نهرون وهنديون هونديون

(حاشيو — ع ٥ / ٧ / ١)

ڇٽين آيتن جا صاحب آهن . جيڪي اهل ڪتاب جي عالمن جي سينن ۾ محفوظ آهن . ڇوته اهي پنهنجن ڪتابن ۾ پاڻ سڳورن جي نعت ۽ صفت لهن ٿا . (خازن) . ف١٢٤ يعني يهودي سرڪش ، جو معجزن جي ظهور کان پوءِ ڄاڻي واڻي عنادًا انڪاري ٿين ٿا . ف١٢٥ مڪي جي ڪافرن . ف١٢٦ مثلاً حضرت صالح جي ڏاچي ، حضرت موسىٰ جي عصا ۽ حضرت عيسىٰ جو خوان عليهم السلام . ف١٢٧ حڪمت جي مطابق جيڪو گهري ٿو ، نازل فرمائي ٿو . ف١٢٨ نافرماني ڪرڻ وارن کي عذاب کان ڊيڄاريندڙ انهيءَ جو مڪلف آهيان . هن کان پوءِ الله تعالىٰ مڪي جي ڪافرن جي ان قول جو جواب ارشاد فرمائي ٿو .

ف١٢٩ معنىٰ هي آهي ته قرآن ڪريم معجزو آهي ٻين نبين سڳورن جي معجزن کان اعلىٰ ۽ ڪامل ۽ سڀني نشانين کان حق جي طالب کي بي نياز ڪرڻ وارو ڇوته جيستائين [illegible] منڪر ختم نه ٿيندو .

ف١٣٠ منهنجي رسالت جي صدق ۽ توهان جي تڪذيب جو معجزن سان منهنجي تائيد فرمائي ڪري .

ف١٣١ هي آيت نضر بن حارث جي حق ۾ نازل ٿي . جنهن محبوب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم جن کي چيو هو ته اسان جي مٿان آسمان مان پٿرن جي برسات وسرايو .

ف١٣٢ جيڪا الله تعالىٰ مقرر ڪئي آهي ۽ ان مدت تائين عذاب جو مؤخر فرمائڻ حڪمت جي تقاضا آهي .

ف١٣٣ ۽ دير نٿي ها .

ف١٣٤ ان ۾ انهن جو ڪو به نه بچندو .

ف١٣٥ يعني پنهنجن عملن جي جزا .

ف١٣٦ جنهن زمين ۾ سهوليت سان عبادت ڪري سگهو . معنىٰ هي آهي ته جڏهن مؤمن کي ڪنهن سرزمين ۾ پنهنجي دين تي قائم رهڻ ۽ عبادت ڪرڻ ڏکيو ٿئي ته ان کي گهرجي ته اهڙي سرزمين جي طرف هجرت ڪري ، جتي آساني سان عبادت ڪري سگهي ۽ دين جي پابندي ۾ ڏکيائون ۽ مشڪلاتون سامهون نه ٿين . شان نزول : هي آيت مڪي جي ضعيف مسلمانن جي حق ۾ نازل ٿي ، جن کي اتي رهي ڪري اسلام جي اظهار ۾ خطرا ۽ تڪليفون هيون ۽ نهايت سختي ۾ هئا . انهن کي حڪم ڏنو ويو ته منهنجي بندگي ته ضروري آهي ، اتي رهي نه ڪري سگهو ته مديني شريف ڏانهن هجرت ڪري وڃو ، اهو ڪشادو آهي ، اتي امن آهي . ف١٣٧ ۽ هن فاني جهان کي ڇڏڻو ئي آهي . ف١٣٨ ثواب ، عذاب ۽ عملن جي جزا جي لاءِ ، تنهن ڪري لازم آهي ته اسان جي دين تي قائم رهو ۽ پنهنجي دين جي حفاظت ۽ نگهباني جي لاءِ هجرت ڪريو .

خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۭ نِعْمَ اَجْرُ الْعٰمِلِيْنَ ۝٥٨ الَّذِيْنَ صَبَرُوْا وَعَلٰى

هميشه ان ۾ رهندا اُهو ڪهڙو نه سٺو آهي ڪم وارن جو اجر وا ١٣٩ اُهي جن صبر ڪيو ف ١٤٠ ۽ پنهنجي

رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُوْنَ ۝٥٩ وَكَاَيِّنْ مِّنْ دَاۗبَّةٍ لَّا تَحْمِلُ رِزْقَهَا ڰ

رب تي ڀروسو ڪندا آهن. ف ١٤١ ۽ زمين تي ڪيترائي گهمندڙ آهن جيڪي پنهنجي روزي پاڻ سان نه ٿا رکن ف ١٤٢

اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْ ڮ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ۝٦٠ وَلَىِٕنْ سَاَلْتَهُمْ

الله کين روزي ڏي ٿو انهن کي ۽ توهان کي ف ١٤٣ ۽ اهو ئي ٻُڌندڙ ڄاڻندڙ آهي ف ١٤٤ ۽ جيڪڏهن تون انهن کان پڇين

مَّنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ

ته ڪنهن ٺاهيا آسمان ۽ زمين ۽ ڪم ۾ لڳايا ٿئين سج ۽ چنڊ نه

لَيَقُوْلُنَّ اللّٰهُ ۚ فَاَنّٰى يُؤْفَكُوْنَ ۝٦١ اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ

ضرور چوندا الله پوءِ اهي ڪاڏي اونڌي مُنهن وڃن ٿا. ف ١٤٦ الله رزق ڪشادو ڪري ٿو پنهنجي ٻانهن مان جنهن

يَّشَاۗءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُ لَهٗ ۭ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ۝٦٢

جي لاءِ گهُري ۽ تنگي فرمائي ٿو جنهن لاءِ گهُري، بيشڪ الله سڀ ڪجهه ڄاڻي ٿو.

وَلَىِٕنْ سَاَلْتَهُمْ مَّنْ نَّزَّلَ مِنَ السَّمَاۗءِ مَاۗءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ

۽ جيڪڏهن تون انهن کان پڇين ته آسمان کان پاڻي ڪنهن لاٿو پوءِ ان جي ذريعي زمين جيئري

مِنْۢ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُوْلُنَّ اللّٰهُ ۭ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ ۭ بَلْ اَكْثَرُهُمْ

ڪيائين ان جي مرڻ (غيرآباد) بعد ته ضرور چوندا الله ف ١٤٧ تون فرماءِ سڀ ساراهون خوبيون الله جي لاءِ

لَا يَعْقِلُوْنَ ۝٦٣ وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا لَهْوٌ وَّلَعِبٌ ۭ وَ

بلڪ انهن مان گهڻا بي عقل آهن. ف ١٤٨ ۽ هيءَ دنيا جي زندگي ته نه آهي مگر راند روند ف ١٤٩ ۽

اِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِىَ الْحَيَوَانُ ۘ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ۝٦٤ فَاِذَا

بيشڪ آخرت جو گهر ئي سچي زندگي آهي ف ١٥٠ ڪهڙو نه چڱو هو جيڪڏهن ڄاڻن ها. ف ١٥١ پوءِ جڏهن

رَكِبُوْا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِيْنَ لَهُ الدِّيْنَ ڭ فَلَمَّا نَجّٰىهُمْ

ٻيڙيءَ ۾ سوار ٿيندا آهن ف ١٥٢ الله کي پُڪاريندا آهن فقط انهيءَ هڪ تي عقيدو رکي ف ١٥٣ پوءِ جڏهن اهو انهن کي خُشڪي

اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ يُشْرِكُوْنَ ۝٦٥ لِيَكْفُرُوْا بِمَآ اٰتَيْنٰهُمْ ڔ وَلِيَتَمَتَّعُوْا ۥ وقفة

جي طرف بچائي آڻي ٿو ف ١٥٤ ته اُتي ئي شرڪ ڪرڻ لڳندا آهن. ف ١٥٥ ته جيئن اسان جي ڏنل نعمت جي ناشڪري ڪن ف ١٥٦ ۽ ڀلي نفعو ڀلي ٻيهن ف ١٥٧

ف ١٣٩ جن الله تعالىٰ جي اطاعت بجا آندي.

ف ١٤٠ سختين تي ۽ ڪنهن سختيءَ ۾ پنهنجي دين کي نه ڇڏيائون. مشرڪن جا ايذاء سهي هجرت اختيار ڪري دين جي خاطر وطن کي ڇڏڻ پسند ڪيائون.

ف ١٤١ سيني ڪمن ۾.

ف ١٤٢ شان نزول:- مڪي مڪرمه ۾ مؤمنن کي مُشرڪ رات ڏينهن قِسم قِسم جا ايذاءَ ڏيندا رهندا هُئا. محبوب سيّد الڪونين صلى الله عليه وسلم جن انهن کي مدينه طيبه ڏانهن هجرت ڪرڻ لاءِ فرمايو ته انهن مان ڪن چيو ته اسان مديني شريف ڏانهن ڪيئن هليا وڃون، نه اُتي اسان جو گهر، نه مال، ڪير اسان کي کارائيندو ۽ پيارڻيندو. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ فرمايو ته گهڻا جاندار اهڙا آهن جيڪي پنهنجي روزي ساڻ نه ٿا رکن. ان جي انهن کي قوت نه آهي ۽ نه اهي ايندڙ ڏينهن جي لاءِ ڪو ذخيرو گڏ ڪري رکن ٿا. جهڙيءَ طرح چوپايا ۽ پکي آهن.

ف ١٤٣ پوءِ جتي هوندؤ اهو ئي روزي ڏيندو ۽ پوءِ اهو ڇا پڇڻ، ته اسان کي ڪير کارائيندو ۽ ڪير پيارڻيندو. ساري مخلوق جو الله تعالىٰ رازق آهي، ضعيف ۽ قوي مقيم ۽ مسافر سڀني کي اهو روزي ڏي ٿو.

ف ١٤٤ توهان جي قولن ۽ توهان جي دلين جي ڳالهين کي. حديث شريف ۾ آهي ته حضور پُرنور محبوب سرور ڪونين صلى الله تعالىٰ عليه وسلم جن فرمايو ته جيڪڏهن توهان الله تعالىٰ تي توڪل ڪريو جيئن جڳائي. پوءِ اهو توهان کي اهڙي روزي ڏي، جهڙي پکين کي ڏي ٿو جو صبح جو بکيا خالي پيٽ اُٿن ٿا شام جو ڍاپيجي واپس ٿين ٿا (ترمذي).

ع ١٢ ٦ ٢

ف ١٤٥ يعني مڪي جي ڪافرن کان.

ف ١٤٦ ۽ ان اقرار جي باوجود ڪهڙي طرح الله تعالىٰ جي توحيد کان منحرف ٿين ٿا.

وقف لازم

ف ١٤٧ ان جا اقراري آهن.

ف ١٤٨ جو ان اقرار جي باوجود توحيد جا منڪر آهن.

ف ١٤٩ ته جهڙيءَ طرح ٻار گهڙي کن ڪيڏن ٿا، راند ۾ دل لڳائن ٿا پوءِ انهيءَ کي ڇڏي هليا وڃن ٿا. اهو ئي حال دُنيا جو آهي، نهايت سريع الزوال آهي ۽ موت اتان ائين ئي جُدا ڪري ڇڏي ٿو، جيئن راند وارا ٻار پکڙجي وڃن ٿا.

ف ١٥٠ جو اها زندگي پائدار آهي، دائمي آهي، ان ۾ موت نه آهي، زندگي چوائڻ جي لائق اهو ئي آهي.

ف ١٥١ دنيا ۽ آخرت جي حقيقت ته پوءِ فاني دنيا کي آخرت جي هميشگيءَ واري زندگي تي ترجيح نه ڏين ها. ف ١٥٢ ۽ ٻُڏڻ جو انديشو ٿئي ٿو ته پوءِ پنهنجي شرڪ ۽ عناد جي باوجود بتن کي نه ٿا سڏن، بلڪ. ف ١٥٣ ته ان مصيبت کان ڇوٽڪارو اهو ئي ڏيندو. ف ١٥٤ ۽ ٻُڏڻ جو انديشو ۽ پريشاني ويندي رهي ٿي، اطمينان حاصل ٿئي ٿو. ف ١٥٥ جاهليت جي زماني ۾ ماڻهو بحري سفر ڪرڻ وقت بُتن کي ساڻ کڻي ويندا هُئا. جيڪڏهن هوا مخالف هلندي ۽ ٻيڙي خطري ۾ ايندي هئي ته بُتن کي درياءَ ۾ ڪيڏي اڇلائيندا هُئا ۽ يارب يارب پڪارڻ لڳندا هُئا ۽ امن لهڻ کان پوءِ وري انهيءَ ساڳئي شرڪ جي طرف موٽي ويندا هُئا. ف ١٥٦ يعني ان مصيبت کان ڇوٽڪاري جي. ف ١٥٧ ۽ ان مان فائدو حاصل ڪن مؤمن مخلص ٻانهن جي خلاف جو اهي الله تعالىٰ جي نعمتن جا اخلاص سان شڪر گذار رهن ٿا ۽ جڏهن اهڙي صورت پيش اچي ٿي ۽ الله تعالىٰ ان کان ڇوٽڪارو ڏئي ٿو ته پوءِ انهن جي اطاعت ۾ اڃا وڌيڪ سرگرم ٿي وڃن ٿا، مگر ڪافرن جو حال بالڪل ان جي برخلاف آهي.

فَسَوْفَ يَعْلَمُوْنَ ﴿٦٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَّيُتَخَطَّفُ

پوءِ اجهو پتو پوين ٿو. ف١٥٨ ۽ ڇا انهن نه ڏٺو ته اسان ف١٥٩ ف١٦٠ حرمت واري زمين کي امن وارو بنايو ف١٦١ ۽ ان جي آس پاس

النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ ؕ اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُوْنَ وَ بِنِعْمَةِ اللّٰهِ

وارا ماڻهو جهنجي (ڦرجي) ويندا آهن ف١٦٢ ڀلا پوءِ ڇا باطل تي يقين رکن ٿا ف١٦٣ ۽ الله جي ڏنل نعمت جي ف١٦٤

يَكْفُرُوْنَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ

ناشڪري ڪن ٿا. ۽ ان کان وڌيڪ ٻيو ظالم ڪير ٿيندو، جيڪو الله تي ڪوڙ گهڙي ف١٦٥ يا

كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَآءَهٗ ؕ اَلَيْسَ فِيْ جَهَنَّمَ مَثْوًى

حق کي نڪرائي ف١٦٦ جڏهن اهو وٽس آيو. ڇا ڪافرن جو ٺڪاڻو جهنم ۾ نه

لِّلْكٰفِرِيْنَ ﴿٦٨﴾ وَالَّذِيْنَ جَاهَدُوْا فِيْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ؕ وَ

آهي. ف١٦٧ ۽ جن اسان جي راهه ۾ ڪوشش ڪئي اسان ضرور انهن کي پنهنجي راهه هلائينداسين ف١٦٨

اِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٦٩﴾

۽ بيشڪ الله نيڪن سان گڏ آهي ف١٦٩

سُوْرَةُ الرُّوْمِ مَكِّيَّةٌ ٣٠ — ٨٤ | اٰيَاتُهَا ٦٠ | رُكُوْعَاتُهَا ٦

سورة روم مڪي آهي ۽ ان ۾ سٺ آيتون ۽ ڇهه رڪوع آهن

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

الله نهايت مهربان ٻاجهاري جي نالي سان (شروع) ف١

الٓمّٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّوْمُ ﴿٢﴾ فِيْٓ اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِّنْ بَعْدِ

ف٢ رومي مغلوب ٿيا. ويجهي زمين ۾ ف٣ ۽ اهي پنهنجي شڪست بعد

غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُوْنَ ﴿٣﴾ فِيْ بِضْعِ سِنِيْنَ ؕ لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ

عنقريب غالب ايندا. ف٤ چند سالن ۾ ف٥ حڪم الله جو ئي آهي اڳي

وَمِنْ بَعْدُ ؕ وَيَوْمَئِذٍ يَّفْرَحُ الْمُؤْمِنُوْنَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللّٰهِ ؕ يَنْصُرُ

۽ پوءِ ف٦ ۽ ان ڏينهن ايمان وارا خوش ٿيندا الله جي مدد سان ف٧ مدد فرمائي ٿو

مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الرَّحِيْمُ ﴿٥﴾ وَعْدَ اللّٰهِ ؕ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ

جنهن جي گهري ۽ اهو ئي آهي عزت وارو مهربان. الله جو واعدو ف٨ الله پنهنجي واعدي جي خلاف نه ڪندو آهي

ف١٥٨ نتيجو پنهنجي ڪردار جو. ف١٥٩ يعني مڪي وارن. ف١٦٠ انهن جي شهر مڪي مڪرم جي. ف١٦١ انهن جي لاءِ جيڪي اُن ۾ هُجن. ف١٦٢ قتل ڪيا وڃن ٿا ۽ گرفتار ڪيا وڃن ٿا. ف١٦٣ يعني بُتن تي. ف١٦٤ يعني محبوب سيّد عالم صلى الله تعالىٰ عليه وسلم جن کان ۽ اسلام کان ڪفر ڪري. ف١٦٥ ان جي لاءِ شريڪ ٺاهي. ف١٦٦ حضور پُرنُور سيدعالم محبوب مُحمّد مصطفىٰ احمد مجتبىٰ سرورڪونين شفيع المذنبين صلى الله تعالىٰ عليه وسلم جن جي نبوت ۽ قرآن ڪريم کي نه مڃي. ف١٦٧ بيشڪ سيني ڪافرن جي رهڻ جي جاءِ جهنم ئي آهي. ف١٦٨ حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته معنىٰ هي آهي ته جن اسان جي واٽ ۾ ڪوشش ڪئي، اسان انهن کي ثواب جو رستو ڏيکارينداسون. حضرت جنيد فرمايو جيڪي توبه ۾ ڪوشش ڪندا اُهن کي اخلاص جو رستو ڏيکارينداسون. حضرت فضيل بن عياض فرمايو ته جيڪي علم جي طلب ۾ ڪوشش ڪندا، تن کي اسان عمل جي واٽ ڏيکارينداسون. حضرت سعد بن عبدالله فرمايو ته جيڪي سنت جي قائم ڪرڻ ۾ ڪوشش ڪندا، اسان انهن کي جنت جي واٽ ڏيکارينداسون. ف١٦٩ انهن جي مدد ۽ نصرت فرمائي ٿو.

ف١ سورة رُوم مڪي آهي، هن ۾ ڇهه رڪوع، سٺ آيتون، اٺ سؤ ٻاويهه ڪلما ۽ ٽي هزار پنج سو چوٽيهه حرف آهن. ف٢ شان نزول:- فارس ۽ روم جي وچ ۾ جنگ هئي، فارس وارا جيئن ته مجوسي هُئا ان ڪري عرب جا مشرڪ انهن جو غلبو پسند ڪندا هُئا. جڏهن ته رومي ڪتابي هُئا، سو مسلمانن کي وري انهن جو غلبو سٺو معلوم ٿيندو هو. فارس جي بادشاهه خسرو پرويز رومين تي لشڪر موڪليو ۽ روم جي قيصر به لشڪر موڪليو. اهي لشڪر سرزمين شام جي ويجهو ڪنهن جي سامهون ٿيا. فارس وارا غالب ٿيا. اها خبر مسلمانن کي ڏکي لڳي. مڪي جا ڪافر ان کان خوش ٿي مسلمانن کي چوڻ لڳا توهان به ڪتابي ۽ نصراني به ڪتابي ۽ اسان به اُمي ۽ فارس وارا به اُمي. اسان جا يار فارس وارا توهان جي يارن رومين تي غالب ٿيا. اسان ۽ توهان ۾ اگر جنگ ٿي ته اسان به توهان تي غالب ايندا سون. اُن تي هي آيتون نازل ٿيون ۽ انهن کي خبر ڏني وئي ته چند سالن ۾ وري رومي فارس وارن تي غالب اچي ويندا. اهي آيتون ٻڌي حضرت ابوبڪر صديق رضى الله تعالىٰ عنه مڪي جي ڪافرن وٽ وڃي اعلان ڪري ڇڏيو ته خدا جو قسم! رومي فارس وارن تي ضرور ٻيهر غلبو لهندا. اي مڪي وارؤ! توهان هن وقت جي جنگ جي نتيجي کان خوش نه ٿيو. اسان کي اسان جي محبوب حضرت پيغمبر ڪريم صلى الله عليه

و الٰه وسلم جن خبر ڏني آهي. اُبي بن خلف ڪافر سندس سامهون بيهي رهيو ۽ ابوبڪر صديق رضى الله تعالىٰ عنه ۽ ان جي وچ ۾ سؤ سؤ اُٺن جي شرط طئي ٿي وئي. جيڪڏهن نون سالن ۾ فارس وارا غالب اچي وڃن ته حضرت ابوبڪر صديق رضى الله تعالىٰ عنه اُبيّ کي سؤ اُٺ ڏيندو ۽ جيڪڏهن رومي غالب اچي وڃن ته اُبيّ حضرت صديق اڪبر رضى الله تعالىٰ عنه کي سؤ اُٺ ڏيندو. ان وقت تائين جُوا کيڏڻ جي حُرمت نازل نه ٿي هُئي. مسئلو:- ۽ حضرت ابوحنيفه ۽ امام محمّد رحمة الله تعالىٰ عليهما وٽ حربي ڪافرن سان عقودِ فاسده وياج وغيره جائز آهن ۽ هي واقعو انهن جو دليل آهي. قصو مختصر ستن سالن کان پوءِ ان خبر جو صدق ظاهر ٿيو ۽ جنگِ حديبيه يا بدر جي ڏينهن رومي فارس وارن تي غالب آيا ۽ رومين مدائن ۾ پنهنجا گهوڙا ٻڌا ۽ عراق ۾ روميه نالي هڪ شهر جو بنياد رکيائون ۽ حضرت ابوبڪر صديق رضى الله تعالىٰ عنه شرط جا اُٺ اُبيّ جي اولاد کان وصول ڪيا، ڇو ته اهو اُن وچ ۾ مري چُڪو هو. محبوب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه والٰه وسلم جن حضرت صديق اڪبر رضى الله تعالىٰ عنه کي حڪم فرمايو ته شرط جي مال کي صدقو ڪري. هيءَ غيبي خبر حضور پُرنور محبوب سيدعالم صلى الله عليه والٰه وسلم جن جي نبوت جي صحت ۽ قرآن ڪريم جي ڪلامِ الاهي هجڻ جو روشن دليل آهي. (خازن ۽ مدارڪ). ف٣ يعني شام جي ان سرزمين ۾ جيڪا فارس جي تمام ويجهو آهي. ف٤ فارس وارن تي. ف٥ جن جي حد نو سال آهي. ف٦ يعني رومين جي غلبي کان اڳ به ۽ ان کان پوءِ به. مُراد هيءَ آهي ته پهريائين فارس وارن جو غلبو ٿيڻ ۽ ٻيهر روم وارن جو اهو سڀ الله تعالىٰ جي امر ۽ ارادي ۽ ان جي قضا ۽ قدر سان آهي. ف٧ جو اُن ڪتابين کي غيرڪتابين تي غلبو ڏنو ۽ انهيءَ ڏينهن بدر ۾ مسلمانن کي مُشرڪن تي ۽ مسلمانن جو صدق ۽ محبوب نبي ڪريم صلى الله تعالىٰ عليه والٰه وسلم جن ۽ قرآن ڪريم جي خبر جي تصديق ظاهر فرمائي. ف٨ جيڪو ان فرمايو هو ته رومي چند سالن ۾ وري غالب ٿيندا.

وَعْدَهٗ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُوْنَ ۝۶ يَعْلَمُوْنَ ظَاهِرًا مِّنَ

پر گهڻا ماڻهو نه ٿا ڄاڻن. ف۹ (فقط) ڄاڻن ٿا اکين جي آڏو واري

الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۚۖ وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غٰفِلُوْنَ ۝۷ اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوْا

دنيوي زندگي ف۱۰ ۽ اهي آخرت کان پوري طرح بي خبر آهن. ڇا انهن

فِيْٓ اَنْفُسِهِمْ ۗ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ

پنهنجي دل ۾ نه سوچيو ته الله پيدا نه ڪيو آسمانن ۽ زمين ۽ جو ڪجهه

اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُّسَمًّى ۗ وَاِنَّ كَثِيْرًا مِّنَ النَّاسِ

انهن جي وچ ۾ آهي مگر حق ف۱۱ سان ۽ مقرر وقت لاءِ ف۱۲ ۽ بيشڪ گهڻا ماڻهو

بِلِقَآئِ رَبِّهِمْ لَكٰفِرُوْنَ ۝۸ اَوَلَمْ يَسِيْرُوْا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوْا

پنهنجي رب سان ملڻ کان انڪار ڪن ٿا. ف۱۳ ۽ ڇا انهن زمين ۾ سفر نه ڪيو جو ڏسن ها

كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۗ كَانُوْٓا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً

ته انهن جي اڳين جو ڪهڙو انجام ٿيو ف۱۴ جڏهن ته اهي انهن کان وڌيڪ

وَّاَثَارُوا الْاَرْضَ وَعَمَرُوْهَآ اَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوْهَا وَجَآءَتْهُمْ

سگهوارا هئا ۽ زمين کيڙيائون ۽ آباد ڪيائون انهن ف۱۵ جي آبادي کان وڌيڪ

رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ ۗ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوْٓا

۽ انهن جي رسولن وٽن روشن نشانيون آنديون ف۱۶ ... الله جو شان ... هو جو انهن تي ظلم ڪري ها

اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ۝۹ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِيْنَ اَسَآءُوا السُّوْٓاٰى

ماڻهو اهي پاڻ تي پاڻ ظلم ڪندا هئا. ف۱۸ پوءِ جن حد کان وڌيڪ برائي ڪئي تن جو انجام هي ٿيو

اَنْ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَكَانُوْا بِهَا يَسْتَهْزِءُوْنَ ۝۱۰ اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ

جو الله جون آيتون نڪارڻ لڳا ۽ انهن بابت مسخري ٿي ڪيائون. الله پهريائين

ع ۱۰ / ۴

ثُمَّ يُعِيْدُهٗ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ ۝۱۱ وَيَوْمَ تَقُوْمُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ

ناهي ٿو وري ٻيهر پيدا ڪندو ف۱۹ وري انهيءَ ڏانهن موٽايا ويندؤ. ف۲۰ ۽ جنهن ڏينهن قيامت قائم ٿيندي

الْمُجْرِمُوْنَ ۝۱۲ وَلَمْ يَكُنْ لَّهُمْ مِّنْ شُرَكَآئِهِمْ شُفَعٰٓؤُا وَكَانُوْا

مجرمن جي آس ٽٽي ويندي. ف۲۱ ۽ انهن جا ناهيل شريڪ ف۲۲ سندن سفارشي نه ٿيندا ۽ اهي پنهنجن شريڪن

ف۹ يعني بي علم آهن.

ف۱۰ واپار، زراعت، تعمير وغيره دنيوي ڌنڌا. هن ۾ اشارو آهي ته دنيا جي ٻ حقيقت نه ٿا ڄاڻن. ان جو فقط ظاهر ڄاڻن ٿا.

ف۱۱ يعني آسمانن ۽ جو ڪجهه انهن جي وچ ۾ آهي الله تعالىٰ انهن کي بيڪار ۽ باطل نه ناهيو. انهن جي پيدائش ۾ گهڻيون حڪمتون آهن.

ف۱۲ يعني هميشه جي لاءِ نه ناهيائين، بلڪ هڪ مدت مقرر ڪئي اٿس جڏهن اها مدت پوري ٿي ويندي ته اهي فنا ٿي ويندا ۽ اها مدت قيامت قائم ٿيڻ جو وقت آهي.

ف۱۳ يعني موت کان پوءِ وري زنده ٿيڻ تي ايمان نه ٿا رکن.

ف۱۴ جو رسولن جي تڪذيب جي باعث هلاڪ ڪيا ويا، انهن جا قتل گاهه ۽ انهن جي برباديءَ جا نشان ڏسن ... موجب آهن.

ف۱۵ مڪي وارن.

ف۱۶ ته انهن مڃين ايمان نه آندو، پوءِ الله تعالىٰ انهن کي هلاڪ ڪيو.

ف۱۷ انهن جا حق گهٽ ڪري انهن کي ڏوهه کان سواءِ هلاڪ ڪري.

ف۱۸ رسولن جي تڪذيب ڪري پنهنجو پاڻ کي عذاب جا حقدار بڻايائون.

ف۱۹ يعني موت کان پوءِ زنده ڪري.

ف۲۰ پوءِ عملن جي جزا ڏيندو.

ف۲۱ ۽ ڪنهن ڀلائي ۽ نفعي جي اميد باقي نه رهندي. ڪن مفسرن هي معنىٰ بيان ڪئي آهي ته انهن جو ڪلام منقطع ٿي ويندو ۽ اهي ماٺ ٿي ويندا، ڇو ته انهن وٽ پيش ڪرڻ جي قابل ڪا حجت نه هوندي. ڪن مفسرن هي معنىٰ بيان ڪئي آهي ته اهي خوار ٿيندا.

ف۲۲ يعني بت، جن کي اهي پوڄيندا هئا.

بِشُرَكَآئِهِمْ كٰفِرِيْنَ ﴿١٣﴾ وَيَوْمَ تَقُوْمُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَّتَفَرَّقُوْنَ ﴿١٤﴾

کان انڪاري ٿي ويندا. ۽ جنهن ڏينهن قيامت قائم ٿيندي، انهيءَ ڏينهن جُدا ٿي ويندا. ف٢٣

فَاَمَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فَهُمْ فِيْ رَوْضَةٍ يُّحْبَرُوْنَ ﴿١٥﴾

پوءِ جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيائون باغ جي بيٺڪ ۾ انهن جي خاطرداري ٿيندي. ف٢٤

وَاَمَّا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَكَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَلِقَآئِ الْاٰخِرَةِ فَاُولٰٓئِكَ فِي

۽ جيڪي ڪافر ٿيا ۽ اسان جي آيتن ۽ آخرت جي ملڻ کي ڪوڙ وچيائون ف٢٥ سي عذاب ۾

الْعَذَابِ مُحْضَرُوْنَ ﴿١٦﴾ فَسُبْحٰنَ اللّٰهِ حِيْنَ تُمْسُوْنَ وَحِيْنَ

آڻي حاضر ڪيا ويندا. ف٢٦ پوءِ الله جي پاڪائي بيان ڪريو ف٢٧ جڏهن شام ڪيو ف٢٨ ۽ صبح جي وقت ف٢٩

تُصْبِحُوْنَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَّحِيْنَ

۽ انهيءَ جي تعريف آهي آسمانن ۽ زمين ۾ ف٣٠ ۽ ڏينهن ڪجهه باقي هجي ف٣١ ۽ ٻن پهرن جي وقت. ف٣٢

تُظْهِرُوْنَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِ

اهو زنده کي ڪڍي ٿو مئل منجهان ف٣٣ ۽ مئل کي ڪڍي ٿو جيئري مان ف٣٤ ۽ زمين کي جياري ٿو

الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ؕ وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُوْنَ ﴿١٩﴾ وَمِنْ اٰيٰتِهٖٓ اَنْ

ان جي مري وڃڻ بعد ف٣٥ ۽ اهڙيءَ طرح توهان کي ڪڍيو ويندو. ف٣٦ ۽ سندس نشانين مان آهي،

خَلَقَكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَآ اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُوْنَ ﴿٢٠﴾ وَمِنْ اٰيٰتِهٖٓ اَنْ

توهان کي مٽيءَ مان پيدا ڪرڻ ف٣٧ پوءِ تڏهن توهان انسان آهيو دنيا ۾ ڦهليل. ۽ ان جي نشانين مان آهي

خَلَقَ لَكُمْ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوْٓا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ

جو توهان جي واسطي توهان جي ئي جنس مان جوڙا ٺاهيائين، جيئن انهن مان آرام لهو ۽ توهان جي درميان هڪ ٻئي

مَّوَدَّةً وَّرَحْمَةً ؕ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّتَفَكَّرُوْنَ ﴿٢١﴾ وَمِنْ

۾ محبت ۽ رحمت پيدا ڪيائين ف٣٨ بيشڪ ان ۾ نشانيون آهن ڌيان ڏيندڙن جي واسطي. ۽ ان جي

اٰيٰتِهٖ خَلْقُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ ؕ

نشانين مان آهي آسمانن ۽ زمين جي پيدائش ۽ توهان جي ٻولين ۽ رنگن جو اختلاف ف٣٩

اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّلْعٰلِمِيْنَ ﴿٢٢﴾ وَمِنْ اٰيٰتِهٖ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ

بيشڪ ان ۾ نشانيون آهن ڄاڻ وارن جي واسطي. ۽ ان جي نشانين مان رات ۽ ڏينهن ۾ توهان جو (آهي)

ف٢٣ مؤمن ۽ ڪافر وري ڪڏهن جمع نه ٿيندا.

ف٢٤ يعني جنت جي باغ ۾ انهن جو اڪرام ڪيو ويندو، جنهن سان اهي خوش ٿيندا. هيءَ خاطرداري جنتي نعمتن سان ٿيندي. هڪ قول هي به آهي ته ان مان مُراد سماع آهي ته اُنهن کي خوشيءَ وارا نغما ٻڌايا ويندا، جيڪي الله تعالىٰ جي تسبيح تي مشتمل هوندا.

ف٢٥ بعث ۽ حشر جا منڪر ٿيا.

ف٢٦ نه ان عذاب ۾ هلڪائي ٿيندي، نه ان مان ڪڏهن نڪرن.

ف٢٧ پاڪائي بيان ڪرڻ مان يا ته الله تعالىٰ جي تسبيح ۽ ثنا مراد آهي ۽ حديثن ۾ ان جون گهڻيون فضيلتون وارد آهن يا ان مان نماز مراد آهي. حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما کان معلوم ڪيو ويو ته ڇا پنج وقتي نمازن جو بيان قرآن پاڪ ۾ آهي؟ فرمايائين ها، ۽ هي آيتون تلاوت فرمايائين ۽ فرمايائين ته انهن ۾ پنجن نمازن ۽ انهن جي وقتن جو ذڪر آهي.

ف٢٨ هن ۾ مغرب ۽ عشا جون نمازون اچي ويون.

ف٢٩ اها فجر جي نماز ٿي.

ف٣٠ يعني آسمان ۽ زمين وارن تي ان جو حمد لازم آهي.

ف٣١ يعني تسبيح ڪريو، ڪجهه ڏينهن رهي، اها عصر جي نماز ٿي.

ف٣٢ اها ظهر جي نماز ٿي. حڪمت: نماز جي لاءِ اهي پنج وقت مقرر فرمايا ويا. ان ڪري ته افضل اهو آهي، جيڪو مدام هجي ۽ انسان اها قدرت نٿو رکي جو پنهنجا سمورا وقت نماز ۾ صرف ڪري، ڇو ته ان سان گڏ کائڻ پيئڻ وغيره جون حاجتون ۽ ضرورتون آهن. پوءِ الله تعالىٰ ٻانهي تي عبادت ۾ تخفيف فرمائي ۽ ڏينهن جي شروعات ۽ وچ ۽ پڇاڙي ۾ ۽ رات جي شروعات ۽ پڇاڙي ۾ نمازون مقرر ڪيون ته جيئن انهن وقتن ۾ نماز ۾ مشغول رهڻ دائمي عبادت جي حڪم ۾ ٿئي (مدارڪ ۽ خازن).

ف٣٣ جيئن پکيءَ کي آنيءَ مان ۽ انسان کي نطفي مان ۽ مؤمن کي ڪافر مان.

ف٣٤ جيئن آنيءَ کي پکيءَ مان، نطفي کي انسان مان ۽ ڪافر کي مؤمن مان.

ف٣٥ يعني خشڪ ٿي وڃڻ کان پوءِ مينهن وسائي ساوڪ ڦٽائي.

ف٣٦ قبرن مان بعث ۽ حساب جي لاءِ.

ف٣٧ توهان جي جدّ اعلىٰ ۽ توهان جي اصل حضرت آدم عليه السلام کي ان مان پيدا ڪيائين.

ف٣٨ جو ڪنهن اڳين معرفت ۽ ڪنهن قرابت کان سواءِ هڪ کي ٻئي سان محبت ۽ همدردي آهي. ف٣٩ زبانن جو اختلاف هي آهي ته ڪو عربي ڳالهائي ٿو، ڪو عجمي ۽ ڪجهه رنگن جو اختلاف هي آهي ته ڪو گورو آهي، ڪو ڪارو آهي، ڪو ڪڻڪ رنگو ۽ اهو اختلاف نهايت عجيب آهي، ڇو ته سڀ هڪ اصل مان آهن ۽ سڀ حضرت آدم عليه الصلاة والسلام جي اولاد آهن.

ع ٢ / ٩ / ٥

وَالنَّهَارِ وَابْتِغَآؤُكُمْ مِّنْ فَضْلِهٖ ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ

سمهڻ ف۴۰ ۽ ان جو فضل تلاش ڪرڻ و۴۱ بيشڪ ان ۾ نشانيون آهن ٻڌندڙن جي واسطي

يَّسْمَعُوْنَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ اٰيٰتِهٖ يُرِيْكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَّطَمَعًا وَّيُنَزِّلُ

و۴۲ ۽ ان جي نشانين مان آهي جو توهان کي بجلي ڏيکاري ٿو خوف۴۳ ۽ اميد ڏيارينڌڙ و۴۴ ۽ آسمان مان

مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَيُحْيٖ بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ

پاڻي لاهي ٿو پوءِ ان سان زمين جياري ٿو ان جي مرڻ کان پوءِ بيشڪ ان ۾ نشانيون آهن

لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ﴿٢٤﴾ وَمِنْ اٰيٰتِهٖٓ اَنْ تَقُوْمَ السَّمَآءُ وَالْاَرْضُ

عقل وارن جي لاءِ. و۴۵ ۽ ان جي نشانين مان آهي جو سندس حڪم سان آسمان ۽ زمين قائم

بِاَمْرِهٖ ۭ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً ڰ مِّنَ الْاَرْضِ ڰ اِذَآ اَنْتُمْ تَخْرُجُوْنَ ﴿٢٥﴾

آهن و۴۶ پوءِ جڏهن توهان کي زمين مان سڏڻ فرمائيندو و۴۷ تڏهن توهان نڪري پوندؤ و۴۸

وَلَهٗ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ كُلٌّ لَّهٗ قٰنِتُوْنَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ

۽ انهيءَ جا آهن جيڪي به آسمانن ۽ زمين ۾ آهن سمورا اُن جي حڪم هيٺ آهن. ۽ اهو ئي آهي جيڪو پهريائين

الَّذِيْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيْدُهٗ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ ۭ وَلَهُ

پيدا ڪري ٿو پوءِ ان کي ٻيهر پيدا ڪندو و۴۹ ۽ اهو توهان جي سمجهه ۾ ان تي وڌيڪ آسان هجڻ گهرجي و۵۰ ۽ انهيءَ جي

الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿٢٧﴾

واسطي آهي سڀ کان اعليٰ شان آسمانن ۽ زمين ۾ و۵۱ ۽ اهو ئي عزت ۽ حڪمت وارو آهي. توهان جي واسطي

ضَرَبَ لَكُمْ مَّثَلًا مِّنْ اَنْفُسِكُمْ ۭ هَلْ لَّكُمْ مِّنْ مَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ

و۵۲ هڪ مثال بيان فرمائي ٿو توهان جي پنهنجي حال کان و۵۳ ڇا توهان جي واسطي توهان جي هٿ جي غلامن مان

مِّنْ شُرَكَاۗءَ فِيْ مَا رَزَقْنٰكُمْ فَاَنْتُمْ فِيْهِ سَوَاۗءٌ تَخَافُوْنَهُمْ

ڪي شريڪ آهن؟ و۵۴ ان رزق ۾ جيڪو اسان توهان کي ڏنو و۵۵ پوءِ توهان سڀ ان ۾ برابر هجو و۵۶ توهان انهن کان ڊڄو و۵۷

كَخِيْفَتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ ۭ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ﴿٢٨﴾

جيئن پاڻ ۾ هڪ ٻئي کان ڊڄندا آهيو و۵۸ اهڙيءَ طرح اسان تفصيل سان نشانيون بيان فرمائيندا آهيون عقل وارن جي واسطي.

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْٓا اَهْوَاۗءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ فَمَنْ يَّهْدِيْ

بلڪ ظالم و۵۹ پنهنجي خواهشن جي پٺيان لڳي پيا بغير ڄاڻ جي و۶۰ پوءِ ان کي ڪير هدايت ڪري سگهي

ع ٨

و۴۰ جنهن سان ٿڪاوٽ دور ٿئي ٿي ۽ راحت حاصل ٿئي ٿي.

و۴۱ فضل تلاش ڪرڻ مان زندگي گذران ڪمائڻ مُراد آهي.

و۴۲ جيڪي هوش جي ڪن سان ٻڌن.

و۴۳ ڪرڻ ۽ نقصان پهچائڻ کان.

و۴۴ برسات جي.

و۴۵ جيڪي سوچين ۽ قدرت الاهي تي غور ڪن.

و۴۶ حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما ۽ حضرت ابن مسعود رضي الله تعاليٰ عنه فرمايو آهي ٻئي ڪنهن سهاري کان سواءِ قائم آهن.

و۴۷ يعني توهان کي قبرن مان سڏيندو ان طرح ته حضرت اسرافيل عليه السلام قبرن وارن کي اٿارڻ جي لاءِ صور ڦوڪيندو ته اڳين ۽ پوين مان ڪو اهڙو نه هوندو جيڪو نه اٿي. اهڙيءَ طرح ان کان پوءِ ئي ارشاد فرمائي ٿو.

و۴۸ يعني قبرن مان زنده ٿي ڪري.

و۴۹ هلاڪ ٿيڻ کان پوءِ.

و۵۰ ڇو ته انسانن جو تجربو ۽ انهن جي راءِ هي ئي ٻڌائي ٿي ته شيءِ جو موٽائڻ اُن جي شروعات کان آسان ٿئي ٿو ۽ الله تعاليٰ جي لاءِ ڪجهه به ڏشوار نه آهي.

و۵۱ جوان جهڙو ڪو به نه آهي، اهو معبود برحق آهي، ان کان سواءِ ڪو معبود نه آهي.

و۵۲ اي مُشرڪو!

و۵۳ اها ڪهاوت هي آهي.

و۵۴ يعني ڇا توهان جا غلام توهان جا شريڪ آهن.

و۵۵ مال ۽ متاع وغيره.

و۵۶ يعني آقا ۽ غلام کي ان مال ۽ متاع ۾ هڪجهڙو استحقاق هجي اهڙو جو.

و۵۷ پنهنجي مال ۽ متاع ۽ انهن غلامن جي اجازت کان سواءِ تصرف ڪرڻ کان. و۵۸ مطلب هي آهي ته توهان ڪهڙي طرح به پنهنجن ٻانهن کي پنهنجو شريڪ بڻائڻ پسند نه ٿا ڪري سگهو. پوءِ ڪيترو ظلم آهي جو الله تعاليٰ جي ٻانهن کي ان جو شريڪ قرار ڏيو. اي مُشرڪو! توهان الله تعاليٰ کان سواءِ جن کي پنهنجو معبود قرار ڏيو ٿا سي ان جا ٻانها ۽ مملوڪ آهن. و۵۹ جن شرڪ ڪري پنهنجن جانين تي وڏو ظلم ڪيو آهي.

و۶۰ جهالت سان.

مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ ؕ وَمَا لَهُمْ مِّنْ نّٰصِرِيْنَ ﴿٢٩﴾ فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّيْنِ

جنهن کي خدا گمراهه ڪيو وا٦ ۽ انهن جو ڪو به مددگار نه آهي و٦٢. پوءِ پنهنجو منهن سدو رک الله جي فرمانبرداري جي واسطي

حَنِيْفًا ؕ فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِيْ فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ؕ لَا تَبْدِيْلَ لِخَلْقِ

اڪيلو فقط انهيءَ جو ٿي ڪري و٦٣ الله جي پيدا ڪيل فطرت جنهن تي ماڻهن کي پيدا ڪيائين و٦٤ الله جي ناهيل شيءِ نه بدلائجي.

اللّٰهِ ؕ ذٰلِكَ الدِّيْنُ الْقَيِّمُ ۙ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿٣٠﴾

و٦٥ اهو ئي سڌو دين آهي پر گهڻا ماڻهو نه ٿا ڄاڻن. و٦٦

مُنِيْبِيْنَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوْهُ وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُوْنُوْا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿٣١﴾

ان جي طرف رجوع ڪندي و٦٧ ۽ ان کان ڊڄو ۽ نماز قائم رکو ۽ مشرڪن مان نه ٿيو

مِنَ الَّذِيْنَ فَرَّقُوْا دِيْنَهُمْ وَكَانُوْا شِيَعًا ؕ كُلُّ حِزْبٍۭ بِمَا لَدَيْهِمْ

انهن مان جن پنهنجي دين کي ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڇڏيو و٦٨ ۽ ٿي ويا ٽولا ٽولا هر ٽولو ان تي خوش آهي

فَرِحُوْنَ ﴿٣٢﴾ وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُّنِيْبِيْنَ اِلَيْهِ

جيڪي وٽس آهي و٦٩. ۽ جڏهن ماڻهن کي تڪليف پهچي ٿي و٧٠ ته پنهنجي رب کي پڪارن ٿا ان جي طرف رجوع ڪندي

ثُمَّ اِذَآ اَذَاقَهُمْ مِّنْهُ رَحْمَةً اِذَا فَرِيْقٌ مِّنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُوْنَ ﴿٣٣﴾

پوءِ جڏهن اهو انهن کي پاڻ وٽان رحمت جو مزو ڏئي ٿو و٧١ ته ڏهن انهن مان هڪڙو ٽولو پنهنجي رب جو

لِيَكْفُرُوْا بِمَآ اٰتَيْنٰهُمْ ؕ فَتَمَتَّعُوْا ۟ فَسَوْفَ تَعْلَمُوْنَ ﴿٣٤﴾ اَمْ اَنْزَلْنَا

شريڪ ٺاهڻ لڳندو آهي جو اسان جي ڏنل جي ناشڪري ڪن پوءِ نفعو وٺي بيهو و٧٢ اجهو جلدي توهان کي معلوم ٿيندو. و٧٣

عَلَيْهِمْ سُلْطٰنًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوْا بِهٖ يُشْرِكُوْنَ ﴿٣٥﴾ وَاِذَآ اَذَقْنَا

يا اسان انهن تي ڪو دليل لاٿو و٧٤ جو اهو انهن کي اسان جا شريڪ ٻڌائي رهيو آهي و٧٥. ۽ جڏهن اسان

النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوْا بِهَا ؕ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْهِمْ

ماڻهن کي رحمت جو مزو چکائيندا آهيون و٧٦ ان تي خوش ٿي ويندا آهن و٧٧ ۽ جيڪڏهن انهن کي ڪا تڪليف پهچي و٧٨ ان جي بدلي

اِذَا هُمْ يَقْنَطُوْنَ ﴿٣٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ

جيڪي سندن هٿن اڳي موڪليو و٧٩ ته ڏهن اهي نااميد ٿي ويندا آهن و٨٠ ۽ ڇا انهن نه ڏٺو ته الله رزق وسيع فرمائي ٿو

يَّشَآءُ وَيَقْدِرُ ؕ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ ﴿٣٧﴾ فَاٰتِ

جنهن جي لاءِ چاهي ۽ تنگي فرمائي ٿو جنهن جي لاءِ گهري بيشڪ ان ۾ نشانيون آهن ايمان وارن جي واسطي. پوءِ

و٦١ يعني ڪو به ان جو هدايت ڪرڻ وارو نه آهي.

و٦٢ جيڪو انهن کي عذاب الاهي کان بچائي سگهي.

و٦٣ يعني خلوص سان دين الاهي تي استقامت ۽ استقلال سان قائم رهو.

و٦٤ فطرت مان مراد دين اسلام آهي. معنيٰ هيءَ آهي ته الله تعاليٰ خلق کي ايمان تي پيدا ڪيو جيئن ته بخاري ۽ مسلم جي حديث ۾ آهي ته هر ٻار فطرت تي پيدا ڪيو وڃي ٿو يعني انهيءَ عهد تي جيڪو اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ فرمائي ورتو ويو آهي. بخاري شريف جي حديث ۾ آهي ته پوءِ سندس ماءُ پيءُ ان کي يهودي يا نصراني يا مجوسي بڻائن ٿا. هن آيت ۾ حڪم ڏنو ويو ته دين الاهي تي قائم رهو، جنهن تي الله تعاليٰ خلق کي پيدا ڪيو آهي.

و٦٥ يعني دين الاهي تي قائم رهجو.

و٦٦ ان جي حقيقت کي، پوءِ ان دين تي قائم رهو.

و٦٧ يعني الله تعاليٰ جي طرف توبهه ۽ طاعت سان لڳو.

و٦٨ معبود جي باري ۾ اختلاف ڪري.*

و٧٠ مرض جي يا ڏڪر جي يا ان کان سواءِ ٻي ڪا.*

و٧٢ دنيوي نعمتن کي چند ڏينهن.

و٧٣ ته آخرت ۾ توهان جو ڇا حال ٿئي ٿو ۽ هن دنيا طلبي جو ڪهڙو نتيجو نڪرڻ وارو آهي.

و٧٤ ڪا حجت يا ڪو ڪتاب.

و٧٥ ۽ شرڪ ڪرڻ جو حڪم ڏئي ٿي، ايئن نه آهي، نه ڪا حجت آهي، نه ڪا سند.

و٧٦ يعني تندرستي ۽ ڪشادي رزق جو.

و٧٧ ۽ غرور ڪن ٿا.

و٧٨ ڏڪر يا خوف يا ٻي ڪا مصيبت.

و٧٩ يعني انهن جي نافرمانين ۽ انهن جي گناهن جو.

و٨٠ الله تعاليٰ جي رحمت کان ۽ هيءَ ڳالهه مؤمن جي خلاف آهي، ڇو ته مؤمن جو حال هي آهي ته جڏهن ان کي نعمت ملي ٿي ته ڏهن شڪرگذاري ڪري ٿو ۽ جڏهن سختي ٿئي ٿي ته پوءِ الله تعاليٰ جي رحمت جو اميدوار رهي ٿو.

* و٦٩ ۽ پنهنجي باطل کي حق گمان ڪري ٿو.

* و٧١ ان تڪليف کان ڇوٽڪارو عنايت ڪري ٿو ۽ راحت عطا فرمائي ٿو.

ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهٗ وَالْمِسْكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ ؕ ذٰلِكَ خَيْرٌ لِّلَّذِيْنَ

مائٽن کي سندن حق ڏي ۸۱ ۽ مسڪين ۽ مسافر ۸۲ کي هي وڌيڪ ڀلو آهي انهن جي واسطي جيڪي

يُرِيْدُوْنَ وَجْهَ اللّٰهِ ۫ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ﴿۳۸﴾ وَمَآ اٰتَيْتُمْ

الله جي رضا گهرن ٿا ۸۳ ۽ اهي ئي ڪامياب آهن ۽ توهان جيڪا شيءِ زياده وٺڻ جي واسطي

مِّنْ رِّبًا لِّيَرْبُوَا۟ فِيْٓ اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوْا عِنْدَ اللّٰهِ ۚ وَمَآ

ڏيو جو ڏيندڙ جي ملڪيت وڌي ته اها الله وٽ نه وڌندي ۸۴ ۽ توهان جيڪا خيرات

اٰتَيْتُمْ مِّنْ زَكٰوةٍ تُرِيْدُوْنَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُوْنَ ﴿۳۹﴾

ڏيو الله جي رضا گهرندي ۸۵ پوءِ انهيءَ جا ٻيڻا آهن ۸۶.

اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيْتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيْكُمْ ؕ هَلْ

الله آهي جنهن توهان کي پيدا ڪيو پوءِ توهان کي روزي ڏنائين پوءِ توهان کي ماريندو پوءِ توهان کي جيارينداو ۸۷

مِنْ شُرَكَآئِكُمْ مَّنْ يَّفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِّنْ شَيْءٍ ؕ سُبْحٰنَهٗ وَتَعٰلٰى

ڇا توهان جي شريڪن مان ۸۸ ڪو اهڙو آهي جيڪو انهن ڪمن مان ڪجهه ڪري ۸۹ پاڪائي برتري آهي اُن کي

عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ﴿۴۰﴾ ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِي

انهن جي شرڪ کان. ظاهر ٿي چڪا هي بر ۽ بحر ۾ ۹۰ انهن بُرائين سبب جيڪي ماڻهن جي هٿن

النَّاسِ لِيُذِيْقَهُمْ بَعْضَ الَّذِيْ عَمِلُوْا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ ﴿۴۱﴾ قُلْ

ڪمايون جيئن انهن کي سندن بعض ڪڌن ڪمن جو مزو چکائي من اهي مُڙي وڃن. ۹۱ تون فرماءِ

سِيْرُوْا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوْا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلُ ؕ

زمين ۾ گهمي ڪري ڏسو ته ڪهڙو انجام ٿيو اڳين جو

كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُّشْرِكِيْنَ ﴿۴۲﴾ فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّيْنِ الْقَيِّمِ مِنْ

انهن ۾ گهڻائي مُشرڪن جي هُئي ۹۲. پوءِ تون پنهنجو منهن سڌو رک عبادت جي واسطي ۹۳ اُن

قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَ يَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَهٗ مِنَ اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ يَّصَّدَّعُوْنَ ﴿۴۳﴾

ڏينهن جي اچڻ کان اڳي جيڪو الله جي طرف کان ٽرڻ وارو ڪونهي ۹۴ ان ڏينهن جُدا جُدا ٿي ويندا ۹۵.

مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهٗ ۚ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِاَنْفُسِهِمْ

جيڪو ڪفر ڪري ته سندس ڪفر جو وبال مٿس آهي ۽ جيڪي چڱا ڪم ڪن اهي پنهنجي واسطي ئي تياري ڪري رهيا آهن

ع ۱۳

۸۱ اُن سان سلوڪ ۽ احسان ڪريو.
۸۲ انهن جو حق ڏيو صدقو ڏيئي ڪري ۽ مهمان نوازي ڪري. مسئلو: هن آيت مان محارم جي نفقه (خرچ) جو وجوب ثابت ٿئي ٿو (مدارڪ).
۸۳ ۽ الله تعالیٰ کان ثواب جا طالب آهن.
۸۴ ماڻهن جو دستور هو ته اهي دوست احباب ۽ ملاقاتين کي يا ڪنهن ٻئي شخص کي هن نيت سان هديو ڏيندا هُئا ته اهو ان کي ان کان زياده ڏيندو. اهو جائز ته آهي، پر ان تي ثواب نه ملندو ۽ ان ۾ برڪت نه ٿيندي ڇو ته هي عمل خالصًا الله تعالیٰ جي ڪاڻ نه ٿيو.
۸۵ نه ان مان بدلو وٺڻ مقصد هجي، نه نالو نه ڏيکاءُ.
۸۶ انهن جو اجر ۽ ثواب زياده ٿيندو. هڪ نيڪي جو ڏهه ڀيرا زياده ڏنو ويندو.
۸۷ پيدا ڪرڻ، روزي ڏيڻ، مارڻ، جيارڻ اهي سڀ ڪم الله تعالیٰ جا ئي آهن.
۸۸ يعني بُتن ۾ جن کي توهان الله تعالیٰ جو شريڪ بنايو ٿا انهن ۾.
۸۹ ان جي جواب کان مُشرڪ عاجز ٿيا ۽ انهن کي ٻڌاڪ هڻڻ جي طاقت نه رهي، پوءِ فرمائي ٿو.
۹۰ شرڪ ۽ نافرماني جي سبب کان ڏڪر، برسات جو بند ٿيڻ، پيداوار جي گهٽتائي، پوکن جي خرابي ۽ واپارن جا نقصان ماڻهن ۽ جانورن ۾ موت ۽ باهه لڳڻ جي گهڻائي، غرق ٿيڻ ۽ هر شيءِ ۾ بي برڪتي.
۹۱ ڪفر ۽ نافرماني کان توبه تائب ٿين.
۹۲ پنهنجي شرڪ جي ڪري هلاڪ ڪيا ويا، انهن جون منزلون ۽ رهائشگاهون ويران پيون آهن. انهن کي ڏسي عبرت حاصل ڪريو. ۹۳ يعني دين اسلام تي مضبوطي سان قائم رهو. ۹۴ يعني قيامت جو ڏينهن. ۹۵ يعني حساب کان پوءِ متفرق ٿي ويندا، جنتي جنت جي طرف ويندا ۽ دوزخي دوزخ جي طرف.

يَمْهَدُوْنَ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِيَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ مِنْ فَضْلِهٖ ؕ

ف٩٦. جيئن انعام ڏي ف٩٧ انهن کي جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيا ٿون پنهنجي فضل سان

اِنَّهٗ لَا يُحِبُّ الْكٰفِرِيْنَ ﴿٤٥﴾ وَمِنْ اٰيٰتِهٖۤ اَنْ يُّرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرٰتٍ

بيشڪ اهو ڪافرن کي دوست نٿو رکي. ۽ ان جي نشانين مان آهي هوائن کي موڪلڻ خوشخبري ڏيندڙ ڪري

وَّلِيُذِيْقَكُمْ مِّنْ رَّحْمَتِهٖ وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِاَمْرِهٖ وَلِتَبْتَغُوْا مِنْ

ف٩٨ ۽ هن لاءِ ته توهان کي پنهنجي رحمت جو ذائقو ڏي ۽ هن لاءِ ته ٻيڙيون ف٩٩ سندس حڪم سان هلنديون رهن

فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ﴿٤٦﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا اِلٰى

۽ هن لاءِ ته سندس فضل تلاش ڪريو ف١٠٠ ۽ هن لاءِ ته توهان شُڪر ڪريو ف١٠١ ۽ بيشڪ اسان توهان کان اڳ ڪيئي رسول

قَوْمِهِمْ فَجَآءُوْهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِيْنَ اَجْرَمُوْا ؕ وَكَانَ

موڪليا انهن جي قوم جي طرف پوءِ اُهي انهن وٽ کُليل نشانيون کڻي آيا ف١٠٢ پوءِ اسان مجرمن کان بدلو

حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿٤٧﴾ اَللّٰهُ الَّذِيْ يُرْسِلُ الرِّيٰحَ فَتُثِيْرُ

ورتو ف١٠٣ ۽ اسان جي مهرباني جي ذمي آهي مسلمانن جي مدد فرمائڻ ف١٠٤. الله آهي جو موڪلي ٿو هوائون جيڪي اُڀاريندون

سَحَابًا فَيَبْسُطُهٗ فِي السَّمَآءِ كَيْفَ يَشَآءُ وَيَجْعَلُهٗ كِسَفًا

آهن ڪڪر پوءِ انهن کي پکيڙي ڇڏي ٿو آسمان ۾ جيئن وڻيس ف١٠٥ ۽ ان کي ٽڪرا ٽڪرا ڪري ٿو ف١٠٦ پوءِ تون

فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلٰلِهٖ ۚ فَاِذَآ اَصَابَ بِهٖ مَنْ يَّشَآءُ

ڏسندين ته ان جي وچان برسات نڪري رهي آهي پوءِ جڏهن اها پهچائي ٿو ف١٠٧ پنهنجي ٻانهن مان جنهن جي

مِنْ عِبَادِهٖۤ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُوْنَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ كَانُوْا مِنْ قَبْلِ

طرف چاهي تڏهن اهي خوشيون ملهائڻ لڳن ٿا. جيتوڻيڪ ان جي لاهڻ کان اڳ ۾

اَنْ يُّنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِّنْ قَبْلِهٖ لَمُبْلِسِيْنَ ﴿٤٩﴾ فَانْظُرْ اِلٰۤى اٰثٰرِ رَحْمَتِ

اميد لاهيون ويٺا هُئا. پوءِ الله جي رحمت جا اَثر ڏس

اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ؕ اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰى ۚ

ف١٠٨ ڪيئن زمين کي جياري ٿو ان جي مري وڃڻ کان پوءِ ف١٠٩ بيشڪ اهو مُئلن کي جيارڻ وارو

وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٥٠﴾ وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا رِيْحًا فَرَاَوْهُ مُصْفَرًّا

۽ اهو سڀ ڪجهه ڪري سگهي ٿو. ۽ جيڪڏهن اسان ڪا هوا موڪليون ف١١٠ جنهن سان اهي فصلن کي پيلو ڏسن

ف٩٦ جو جنت جي منزلن ۾ راحت ۽ آرام لهن. ف٩٧ ۽ ثواب عطا فرمائي الله تعالىٰ. ف٩٨ برسات ۽ پيداوار جي گهڻائي جي. ف٩٩ درياءَ ۾ انهن هوائن سان. ف١٠٠ يعني دريائي واپارن سان زندگي جو گذران ڪمايو. ف١٠١ انهن نعمتن جو ۽ الله تعالىٰ جي توحيد قبول ڪريو. ف١٠٢ جيڪي انهن رسولن جي رسالت جي صدق تي واضح دليل هيون. پوءِ ان قوم مان ڪن ايمان آندو ۽ ڪن ڪفر ڪيو. ف١٠٣ جو دُنيا ۾ انهن کي عذاب ڏيئي ڪري هلاڪ ڪيوسين. ف١٠٤ يعني انهن کي ڇوٽڪارو ڏيڻ ۽ ڪافرن کي هلاڪ ڪرڻ. هن ۾ حضرت محبوب پيغمبر ڪريم صاحب ڪون و مڪان صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن کي آخرت جي ڪاميابي ۽ دُشمنن تي فتح ۽ مدد جي خوشخبري ڏني وئي آهي. ترمذي جي حديث ۾ آهي ته جيڪو مسلمان پنهنجي ڀاءُ جي عزت بچائيندو الله تعالىٰ اُن کي قيامت جي ڏينهن جهنم جي باهه کان بچائيندو ۽ اهو فرمائي محبوب سيدعالم نورِ مجسم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن هيءَ آيت تلاوت فرمائي كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِيْنَ. ف١٠٥ ٿورو يا گهڻو. ف١٠٦ يعني ڪڏهن الله تعالىٰ ابر محيط موڪلي ٿو جنهن سان آسمان گهيريل معلوم ٿئي ٿو ۽ ڪڏهن متفرق ٽڪرا الڳ الڳ. ف١٠٧ يعني مينهن کي. ف١٠٨ يعني برسات جا اثر جيڪي ان تي مرتب ٿين ٿا ته برسات زمين کي سيراب ڪري ٿي ۽ ان مان ساوڪ نڪري ٿي، ساوڪ مان ميوا پيدا ٿين ٿا. ميون ۾ غذائيت ٿئي ٿي ۽ ان مان جاندارن جي جسمن جي نظام کي مدد پهچي ٿي ۽ هي ڏسو ته الله تعالىٰ اها ساوڪ ۽ ميوا پيدا ڪري. ف١٠٩ ۽ سڪل ميدان کي سرسبز بنائي ڇڏي ٿو. جنهن جي اها قدرت آهي. ف١١٠ اهڙي جيڪا پوک ۽ ساوڪ جي لاءِ نقصان واري هجي.

لَّظَلُّوْا مِنْۢ بَعْدِهٖ يَكْفُرُوْنَ ﴿٥١﴾ فَاِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ

ف١١١ ته ضرور ان کان پوءِ ناشڪري ڪرڻ لڳندا ف١١٢ هن لاءِ ته تون مُئلن کي نه ٿو ٻُڌائين

الصُّمَّ الدُّعَآءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِيْنَ ﴿٥٢﴾ وَمَآ اَنْتَ بِهٰدِ الْعُمْىِ عَنْ

ف١١٣ ۽ نه ئي ٻوڙن کي سڏ ٻُڌائي جڏهن اهي پُٺي ڏيئي ڦرن ف١١٤ ۽ نه ئي تون انڌن کي ف١١٥ انهن جي گمراهي کان

ضَلٰلَتِهِمْ ؕ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُّؤْمِنُ بِاٰيٰتِنَا فَهُمْ مُّسْلِمُوْنَ ﴿٥٣﴾ ع

راهه تي آڻين، تون ته انهيءَ کي ٻُڌائين ٿو جيڪو اسان جي آيتن تي ايمان آڻي پوءِ اهي ڪنڌ جهڪائيندڙ آهن.

ع ١٣ ٥ ٨

اَللّٰهُ الَّذِىْ خَلَقَكُمْ مِّنْ ضُعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْۢ بَعْدِ ضُعْفٍ

الله آهي جنهن شروع ۾ توهان کي ڪمزور بڻايو ف١١٦ پوءِ توهان کي ڪمزوريءَ مان طاقت بخشيائين

قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْۢ بَعْدِ قُوَّةٍ ضُعْفًا وَّشَيْبَةً ؕ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۚ

ف١١٧ وري طاقت کان پوءِ ف١١٨ ڪمزوري ۽ پوڙهاپ ڏنائين، پيدا ڪري ٿو جيڪي وڻيس ف١١٩

وَهُوَ الْعَلِيْمُ الْقَدِيْرُ ﴿٥٤﴾ وَيَوْمَ تَقُوْمُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُوْنَ ۙ۬

۽ اهو ئي علم ۽ قدرت وارو آهي. ۽ جنهن ڏينهن قيامت قائم ٿيندي، مجرم قسم کڻندا ته اهي

مَا لَبِثُوْا غَيْرَ سَاعَةٍ ؕ كَذٰلِكَ كَانُوْا يُؤْفَكُوْنَ ﴿٥٥﴾ وَقَالَ الَّذِيْنَ

نه رهيا هئا مگر هڪ گهڙي ف١٢٠ اهي ايئن ئي اونڌا مُنهن ويندا هئا ف١٢١. ۽ چيو انهن جن کي علم

اُوْتُوا الْعِلْمَ وَالْاِيْمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِىْ كِتٰبِ اللّٰهِ اِلٰى يَوْمِ الْبَعْثِ ؗ

۽ ايمان مليو ف١٢٢ بيشڪ توهان رهيؤ الله جي لکيل موجب ف١٢٣ اٿڻ جي ڏينهن تائين

فَهٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿٥٦﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَّا يَنْفَعُ

پوءِ هيءُ آهي اهو ڏينهن اٿڻ جو ف١٢٤ پر توهان نه ٿي ڄاتو ف١٢٥ پوءِ ان ڏينهن ظالمن کي نفعو نه ڏيندي

الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُوْنَ ﴿٥٧﴾ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا

سندن معذرت ۽ نه ئي انهن کان راضي ڪرڻ جو مطالبو ڪيو ويندو. ف١٢٦ ۽ بيشڪ اسان ماڻهن جي واسطي

لِلنَّاسِ فِىْ هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ؕ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِاٰيَةٍ

هن قرآن ۾ هر قسم جو مثال بيان فرمايو ف١٢٧ ۽ جيڪڏهن تون انهن وٽ ڪا نشاني آڻين

لَّيَقُوْلَنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُوْنَ ﴿٥٨﴾ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ

ته ضرور ڪافر چوندا توهان ته نه آهيو مگر باطل تي. اهڙيءَ طرح الله مهر هڻي ڇڏي ٿو

منزل ٥

(حاشيه: ۽ حفص بضم الضاد و فتحها ... القراءة لکن الضم مختار ١٢)

ف١١١ ان کان پوءِ جو اها سرسبز ۽ شاداب هئي.

ف١١٢ يعني پوک زرد ٿيڻ کان پوءِ ناشڪري ڪرڻ لڳن ۽ پهرين نعمت جا به انڪاري ٿي وڃن. معنيٰ اهي آهي ته انهن ماڻهن جي حالت هيءَ آهي ته جڏهن انهن کي رحمت پهچي ٿي، رزق ملي ٿو، خوش ٿي وڃن ٿا ۽ جڏهن ڪا سختي اچي ٿي، پوک خراب ٿيئي ٿي ته ڏهن پهرين نعمتن کان به ڦري وڃن ٿا. گهربو ته هي هو ته الله تعاليٰ تي توڪل ڪن ها ۽ جڏهن ڪا نعمت پهچي ها، شڪر بجا آڻن ها ۽ جڏهن مصيبت اچي ها، صبر ڪن ها ۽ دعا ۽ استغفار ۾ مشغول ٿين ها. هن کان پوءِ الله تعاليٰ پنهنجي حبيب اڪرم نور مجسم محبوب اعظم صلى الله تعالیٰ عليه واٰله وسلم جن جي تسلي فرمائي ٿو ته پاڻ انهن ماڻهن جي محرومي ۽ انهن جي ايمان نه آڻڻ تي ڏکويل نه ٿين.

ف١١٣ يعني جن جون دليون مري چڪيون ۽ انهن کان ڪنهن به طرح حق جي قبول ڪرڻ جي توقع نه رهي.

ف١١٤ يعني حق جي ٻُڌڻ کان ٻوڙا هجن ۽ ٻوڙا به اهڙا جو پُٺي ڏيئي ڦري ويا انهن کان ڪنهن به طرح سمجهڻ جي اميد نه آهي.

ف١١٥ هتي انڌن مان به دل جا انڌا مُراد آهن. هن آيت مان ڪن ماڻهن مُئلن جي نه ٻُڌڻ تي دليل ورتو آهي، مگر اهو دليل وٺڻ صحيح نه آهي ڇو ته هتي مئلن مان مراد ڪافر آهن، جيڪي دنيوي زندگي ته رکن ٿا، مگر پند ۽ نصيحت سان نفعي وارا نه ٿا ٿين. ان ڪري انهن کي اموات سان تشبيهه ڏني وئي جيڪي دارالعمل کان لنگهي ويا ۽ اهي پند ۽ نصيحت کان نفعي وارا نه ٿا ٿي سگهن. انهيءَ ڪري آيت مان مُئلن جي نه ٻُڌڻ تي سَنَد وٺڻ درست نه آهي ۽ گهڻين حديثن مان مُئلن جو ٻُڌڻ ۽ پنهنجن قبرن تي زيارت جي لاءِ اچڻ وارن کي سڃاڻڻ ثابت آهي.

ف١١٦ هن ۾ انسان جي احوال جي طرف اشارو آهي ته پهريائين اهو ماءُ جي پيٽ ۾ جنين هو، پوءِ ٻار ٿي پيدا ٿيو، کير پيئندڙ رهيو، اهي احوال نهايت ضعف جا آهن.

ف١١٧ يعني ننڍپڻ جي ضعف کان پوءِ جواني جي قوت عطا فرمايائين.

ف١١٨ يعني جواني جي قوت کان پوءِ.

ف١١٩ ضعف ۽ قوت، جواني ۽ پوڙهاپ. اهي سڀ الله تعاليٰ جي پيدا ڪرڻ سان آهن.

ف١٢٠ يعني آخرت کي ڏسي ڪري ان کي دُنيا يا قبر ۾ رهڻ جي مدت تمام ٿوري معلوم ٿيندي. ان ڪري اهي ان مدت کي هڪ گهڙي سان تعبير ڪندا.

ف١٢١ يعني ايئن ئي دنيا ۾ غلط ۽ باطل ڳالهين تي پختا ۽ حق کان ڦريل هئا ۽ بعث جا انڪاري هئا. جيئن هاڻي قبر يا دُنيا ۾ رهڻ جي مدت کي قسم کڻي هڪ گهڙي ٻڌائي رهيا آهن. انهن جي ان قسم سان الله تعاليٰ کين سمورن محشر وارن جي سامهون خوار ڪندو ۽ سڀ ڏسندا ته اهڙي عام مجمع ۾ قسم کڻي اهڙو ڇٽو ڪوڙ ڳالهائي رهيا آهن. ف١٢٢ يعني نبي سڳورا ۽ ملائڪ ۽ مؤمن انهن جو رد ڪندا ۽ فرمائيندا ته توهان ڪوڙ ڳالهايو ٿا. ف١٢٣ يعني جيڪو الله تعاليٰ پنهنجي سابق علم ۾ لوح محفوظ ۾ لکيو، تنهن جي مطابق توهان قبرن ۾ رهيؤ. ف١٢٤ جنهن جا توهان دُنيا ۾ انڪاري هيؤ. ف١٢٥ دنيا ۾ ته اهو حق آهي، ضرور واقع ٿيندو. هاڻي توهان ڄاتو ته اهو ڏينهن اچي ويو ۽ ان جو اچڻ حق هو ته پر هن وقت جو ڄاڻڻ توهان کي نفعو نه ڏيندو نه جيئن الله تعاليٰ فرمائي ٿو. ف١٢٦ يعني نه انهن کي هي چيو ويندو ته توبه ڪري پنهنجي رب کي راضي ڪريو جيئن دُنيا ۾ انهن کان توبه طلب ڪئي ويندي آهي. ف١٢٧ ته جيئن انهن کي تنبيهه ٿئي ۽ ڏي چارڻ پنهنجي ڪمال کي پهچي پر انهن پنهنجي اندر جي ڪارڻ سخت دلي جي ڪري ڪجهه به فائدو نه حاصل ڪيو، بلڪ جڏهن قرآن پاڪ جي ڪا آيت آئي، تنهن کي ڪوڙ ڪيائون ۽ ان جو انڪار ڪيائون.

عَلٰى قُلُوْبِ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿۵۹﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَّ

جاهلن جي دلين تي. ف۱۲۸ پوءِ صبر ڪر ف۱۲۹ بيشڪ الله جو واعدو سچو آهي

لَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِيْنَ لَا يُوْقِنُوْنَ ﴿۶۰﴾

ف۱۳۰ ۽ توهان کي هلڪو نہ ڪن اُهي جيڪي يقين نٿا رکن. ف۱۳۱

ع ۶/۷/۹

سُوْرَةُ لُقْمٰنَ مَكِّيَّةٌ ۵۷ — ۳۱ — اٰيَاتُهَا ۳۴ — رُكُوْعَاتُهَا ۴

سورة لقمان مڪي آهي ۽ هن ۾ چوٽيهه آيتون ۽ چار رڪوع آهن

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

الله نهايت مهربان ٻاجهاري جي نالي سان (شروع). ف۱

الٓمّٓ ﴿۱﴾ تِلْكَ اٰيٰتُ الْكِتٰبِ الْحَكِيْمِ ﴿۲﴾ هُدًى وَّرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِيْنَ ﴿۳﴾

هي حڪمت واري ڪتاب جون آيتون آهن. هدايت ۽ رحمت آهن نيڪن جي واسطي.

الَّذِيْنَ يُقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ

اهي جيڪي نماز قائم رکن ۽ زڪواة ڏين ۽ آخرت تي يقين آڻن

يُوْقِنُوْنَ ﴿۴﴾ اُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِّنْ رَّبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ

اهي ئي پنهنجي رب جي هدايت تي آهن ۽ انهن جو ئي ڪم سر انجام

الْمُفْلِحُوْنَ ﴿۵﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّشْتَرِيْ لَهْوَ الْحَدِيْثِ

ٿيو. ۽ ڪي ماڻهو راند جون ڳالهيون خريد ڪن ٿا ف۲ جو الله جي وات

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ وَّيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ۭ اُولٰٓئِكَ

کان ڀٽڪائن بغير ڄاڻ جي ف۳ ۽ ان کي ٺوڳ ڪري وٺن انهن جي واسطي

لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ ﴿۶﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيٰتُنَا وَلّٰى مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ

ذلت جو عذاب آهي. ۽ جڏهن ان تي اسان جون آيتون پڙهيون وڃن ٿا وڏائي ڪندي ڦري ٿو ف۴

لَّمْ يَسْمَعْهَا كَاَنَّ فِيْٓ اُذُنَيْهِ وَقْرًا ۚ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ ﴿۷﴾ اِنَّ

ڄڻ ته ان ٻُڌو ئي ڪونہ ڄڻ سندس ڪنن ۾ ٻوڙو هجي ف۵ پوءِ ان کي دردناڪ عذاب جي خوشخبري ڏي.

الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ لَهُمْ جَنّٰتُ النَّعِيْمِ ﴿۸﴾ خٰلِدِيْنَ

بيشڪ جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيائون انهن جي واسطي آرام جا باغ آهن. هميشه

ف۱۲۸ جن کي ڄاڻ نہ ٿو ته اهي گمراهي اختيار ڪندا ۽ حق وارن کي باطل تي ٻُڌائيندا.

ف۱۲۹ انهن جي ايذاءَ ۽ دُشمني تي.

ف۱۳۰ توهان جي مدد فرمائڻ جو ۽ دين اسلام کي سڀني دينن تي غالب ڪرڻ جو.

ف۱۳۱ يعني هي ماڻهو جن کي آخرت جو يقين نہ آهي ۽ بعث ۽ حساب جا منڪر آهن. انهن جون سختيون ۽ انهن جو انڪار ۽ انهن جون نالائق حرڪتون توهان جي لاءِ غصي ۽ بي چيني جو باعث نہ ٿين ۽ ايئن نہ ٿئي جو توهان انهن جي حق ۾ عذاب جي دُعا ڪرڻ ۾ جلدي فرمايو.

ف۱ سُوْرَةُ لُقْمَانَ مڪي آهي ٻن آيتن کان سواءِ، جيڪي وَلَوْ اَنَّ مَا فِي الْاَرْضِ کان شروع ٿين ٿيون. هن سورة ۾ چار رڪوع، چوٽيهه آيتون، پنج سؤ اٺيتاليهه ڪلما ۽ ٻه هزار هڪ سؤ ڏهه حرف آهن.

ف۲ لهو يعني راند هران باطل کي چئبو آهي جيڪو ماڻهو کي نيڪي کان ۽ ڪم جي ڳالهين کان غفلت ۾ وجهي. ڪهاڻيون ۽ افسانا انهي ۾ داخل آهن. شان نزول:- هيءَ آيت نضر بن حارث بن ڪلده جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪو واپار جي سلسلي ۾ ٻين ملڪن جو سفر ڪندو هو ۽ ان عجمين جا ڪتاب خريد ڪيا، جن ۾ قصا ڪهاڻيون هيون ۽ اهو ترسش کي ٻڌائيندو هو ۽ چوندو هو ته سرور ڪائنات (محبوب محمّد مصطفىٰ صلى الله عليه وآله وسلم) جن توهان کي عاد ۽ ثمود جا واقعا ٻڌائن ٿا ۽ مان رستم ۽ اسفنديار ۽ فارس جي بادشاهن جون ڪهاڻيون ٻڌايان ٿو. ڪي ماڻهو انهن ڪهاڻين ۾ مشغول ٿي ويا ۽ قرآن پاڪ ٻڌڻ کان رهجي ويا. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. ف۳ يعني جهالت کان ماڻهن کي اسلام ۾ داخل ٿيڻ ۽ قرآن ڪريم ٻڌڻ کان روڪن ۽ آيات الاهيه سان مسخري ڪن.

ف۴ ۽ انهن جي طرف نہ واجهائي. ف۵ ۽ اهو ٻوڙو آهي.

فِيْهَا ۭ وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا ۭ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ⑨ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ

انن ۾ رهندا الله جو واعدو آهي سچو ۽ اهوئي عزت ۽ حڪمت وارو آهي. ان آسمان ناهيا

بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَاَلْقٰى فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَمِيْدَ بِكُمْ

ريءَ ٿنڀن جي توهان کي نظر اچن ٿا ۽ زمين ۾ لنگر سٽيائين ته جو توهان کي کڻي نه ڏڪڻ

وَبَثَّ فِيْهَا مِنْ كُلِّ دَاۗبَّةٍ ۭ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاۗءِ مَاۗءً فَاَنْۢبَتْنَا

ڏ لڳي ۽ ان ۾ هر قسم جا جانور پکيڙيائين ۽ اسان آسمان مان پاڻي لاٿو ته پوءِ اسان زمين

فِيْهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيْمٍ ⑩ هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ فَاَرُوْنِيْ مَاذَا خَلَقَ

۾ هر نفيس جوڙو پيدا ڪيو ٩ هيءَ ته الله جو خلقيل آهي ١٠ مون کي اهو ڏيکاريو جيڪي ان کان سواءِ

الَّذِيْنَ مِنْ دُوْنِهٖ ۭ بَلِ الظّٰلِمُوْنَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ⑪ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا

بين ناهيو هجي ١٢ بلڪ ظالم کليل گمراهي ۾ آهن ۽ بيشڪ اسان

لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ ۭ وَمَنْ يَّشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖ ۚ

لقمان کي حڪمت عطا فرمائي ١٣ جو الله جو شڪر ڪر ١٤ ۽ جيڪو شڪر ڪري اهو پنهنجي ڀلائي جي واسطي

وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيْدٌ ⑫ وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَ

شڪر ڪري ٿو ١٥ ۽ جيڪو ناشڪري ڪري پوءِ بيشڪ الله بي نياز ساراهيل آهي سڀ خوبين وارو ۽ ياد ڪريو جڏهن لقمان پنهنجي پٽ

هُوَ يَعِظُهٗ يٰبُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ ڼ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيْمٌ ⑬ وَ

کي جيو کيس نصيحت ڪندي ١٦ اي منهنجا پٽ! الله سان ڪنهن کي شريڪ نه ڪر بيشڪ شرڪ وڏو ظلم آهي. ١٧

وَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ ۚ حَمَلَتْهُ اُمُّهٗ وَهْنًا عَلٰي وَهْنٍ وَّ

۽ اسان انسان کي سندس ماءُ پيءُ جي باري ۾ تاڪيد فرمايو ١٨ سندس ماءُ کيس پيٽ ۾ کنيو ڪمزوري تي ڪمزوري سهي ڪري

فِصٰلُهٗ فِيْ عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ لِيْ وَلِوَالِدَيْكَ ۭ اِلَيَّ الْمَصِيْرُ ⑭ وَاِنْ

١٩ ۽ ان جي ٿڃ ڇڏائڻ ٻن سالن ۾ آهي هي ته شڪر ڪر منهنجو ۽ پنهنجي ماءُ پيءُ جو ٢٠ آخر مون ڏي اچڻو آهي ۽

جٰهَدٰكَ عَلٰٓي اَنْ تُشْرِكَ بِيْ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ ۙ فَلَا تُطِعْهُمَا

جيڪڏهن اهي ٻئي تو کان ڪوشش ڪن ته منهنجو شريڪ اهڙي شيءِ کي جنهن جي تو کي ڄاڻ نه آهي ٢١ ته پوءِ انهن جو چيو نه

وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوْفًا ۡ وَّاتَّبِعْ سَبِيْلَ مَنْ اَنَابَ اِلَيَّ ۚ

مڃ ٢٢ ۽ دنيا ۾ سندن ساٿ تي چڱيءَ طرح ٢٣ ۽ ان جي وات هل جنهن منهنجي طرف رجوع ڪيو ٢٤

ف٦ يعني ڪو ٿنڀو نه آهي، توهان جي نظر خود ان جي شاهد آهي. ف٧ بلند جبلن جا. ف٨ پنهنجي فضل سان برسات وسائي. ف٩ عمدن قسمن جا باغ پيدا ڪيا. ف١٠ جيڪو توهان ڏسي رهيا آهيو. ف١١ اي مُشرڪو! ف١٢ يعني بُتن، جن کي توهان عبادت جو حقدار قرار ڏنو. ف١٣ محمد بن اسحاق چيو ته لقمان جو نسب هي آهي، لقمان بن باعور بن ناحور بن تارخ. وهب جو قول آهي ته حضرت لقمان حضرت ايوب عليه السلام جو ڀاڻيجو هو. مقاتل چيو ته حضرت ايوب عليه السلام جي ماسي جو پُٽ هو. واقدي چيو ته بني اسرائيل ۾ قاضي هو ۽ هي به چيو ويو آهي ته پاڻ هزار سال زنده رهيو ۽ حضرت داؤد عليه السلام جو زمانو لڌائين ۽ ان کان علم حاصل ڪيائين ۽ ان جي زماني ۾ فتوىٰ ڏيڻ ڇڏي ڏنائين، جيتوڻيڪ اڳ ۾ فتوىٰ ڏيندو هو. سندس نبوت ۾ اختلاف آهي. گهڻا عالم انهيءَ طرف آهن ته پاڻ حڪيم هو، نبي نه هو. حڪمت عقل ۽ سمجهه کي چوندا آهن ۽ چيو ويو آهي ته حڪمت اهو علم آهي، جنهن جي مطابق عمل ڪيو وڃي. ڪن چيو ته حڪمت معرفت ۽ اصابت في الامور کي چوندا آهن ۽ هي به چيو ويو آهي ته حڪمت اهڙي شيءِ آهي جو الله تعالىٰ ان کي جنهن جي دل ۾ رکي ته ان جي دل کي روشن ڪري ڇڏي ٿي. ف١٤ ان نعمت تي ته الله تعالىٰ حڪمت عطا ڪئي. ف١٥ ڇو ته شڪر سان نعمت زياده ٿئي ٿي ۽ ثواب ملي ٿو. ف١٦ حضرت لقمان عليه السلام جي ان پٽ جو نالو انعم يا اشڪم هو ۽ انسان جو اعلىٰ مرتبو هي آهي ته اهو خود ڪامل هجي ۽ ٻئي جي تڪميل ڪري. پوءِ حضرت لقمان عليه السلام جو ڪامل هجڻ ته اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ ۾ بيان فرمائي ڇڏيائين ۽ ٻئي جي تڪميل ڪرڻ وَهُوَ يَعِظُهٗ سان ظاهر فرمايائين ۽ نصيحت پُٽ کي ڪيائين. هن مان معلوم ٿيو ته نصيحت ۾ گهر وارن ۽ قريب ترمائٽن کي مقدم ڪرڻ گهرجي ۽ نصيحت جي شروعات شرڪ جي منع کان فرمايائين. هن مان معلوم ٿيو ته اهو نهايت اهم آهي. ف١٧ ڇو ته ان ۾ غير مستحق عبادت کي مستحقِ عبادت جي برابر قرار ڏنو آهي ۽ عبادت کي ان جي جاءِ جي خلاف رکڻ آهي ۽ ٻئي ڳالهيون وڏو ظلم آهن. ف١٨ ته انهن جو فرمانبردار رهي ۽ انهن سان نيڪ سلوڪ ڪري. (جيئن ته هن ئي آيت ۾ اڳتي ارشاد آهي). ف١٩ يعني ان جي ڪمزوري، گهڙيءَ گهڙيءَ ترقي ٿي ٿئي ٿي، جيئن جيئن حمل وڌندو وڃي ٿو، بار زياده ٿئي ٿو ۽ ڪمزوري ترقي ڪري ٿي. عورت کي حامله ٿيڻ کان پوءِ ڪمزوري، ٿڪاوٽ ۽ تڪليفون پهچنديون رهن ٿيون. حمل خود ڪمزور ڪرڻ وارو آهي. بار پيدا ٿيڻ جو درد ڪمزوري تي ڪمزوري آهي ۽ بار جڻڻ ان تي اڃا زياده سختي آهي. کير پيارڻ انهن سڀني تي مٿانهون آهي. ف٢٠ هي اهو تاڪيد آهي، جنهن جو ذڪر مٿي فرمايو هئائين. سفيان بن عيينه هن آيت جي تفسير ۾ فرمايو ته جنهن پنج وقتي نمازون ادا ڪيون، تنهن الله تعالىٰ جو شڪر بجا آندو ۽ جنهن پنج وقتي نمازن کان پوءِ والدين جي لاءِ دعائون گهريون، تنهن والدين جي شڪرگذاري ڪئي. ف٢١ يعني علم سان ته ڪنهن کي منهنجو شريڪ بڻائي نه ٿو سگهين، ڇو ته منهنجو شريڪ محال آهي، ٿي ئي نه ٿو سگهي، هاڻي جيڪو به چوندو ته بي علمي کان ئي ڪنهن شيءِ جي شريڪ بڻائڻ جو چوندو، اهڙين جيڪڏهن والدين به چون. ف٢٢ نخعي چيو ته والدين جي اطاعت واجب آهي، پر جيڪڏهن اهي شرڪ جو حڪم ڪن ته انهن جي اطاعت نه ڪر، ڇو ته خالق جي نافرماني ڪرڻ ۾ ڪنهن جي به اطاعت جائز نه آهي. ف٢٣ سهڻي اخلاق، سهڻي سلوڪ ۽ احسان ۽ تحمل سان. ف٢٤ يعني محبوب حضرت نبي ڪريم صلى الله تعالىٰ عليه واله وسلم جن ۽ سندن صحابه ڪرام جي واٽ، انهيءَ کي مذهب سنت ۽ جماعت چوندا آهن.

ثُمَّ اِلَیَّ مَرۡجِعُکُمۡ فَاُنَبِّئُکُمۡ بِمَا کُنۡتُمۡ تَعۡمَلُوۡنَ ﴿۱۵﴾ یٰبُنَیَّ اِنَّہَاۤ
پوءِ منهنجي ئي طرف توهان کي موٽي اچڻو آهي پوءِ مان توهان کي خبر ڏيندس توهان جي عملن جي.ف٢٥ اي منهنجا پٽ! برائي

اِنۡ تَکُ مِثۡقَالَ حَبَّۃٍ مِّنۡ خَرۡدَلٍ فَتَکُنۡ فِیۡ صَخۡرَۃٍ اَوۡ فِی
جيڪڏهن اهر جي داڻي برابر هجي پوءِ اها پٿر جي گهرائي ۾ هجي يا آسمانن ۾ يا

السَّمٰوٰتِ اَوۡ فِی الۡاَرۡضِ یَاۡتِ بِہَا اللّٰہُ ؕ اِنَّ اللّٰہَ لَطِیۡفٌ خَبِیۡرٌ ﴿۱۶﴾
زمين ۾ ڪٿي به هجي ف٢٦ الله ان کي آڻيندو ف٢٧ بيشڪ الله هر باريڪيءَ کي ڄاڻڻ وارو خبردار آهي.

یٰبُنَیَّ اَقِمِ الصَّلٰوۃَ وَ اۡمُرۡ بِالۡمَعۡرُوۡفِ وَ انۡہَ عَنِ الۡمُنۡکَرِ وَ اصۡبِرۡ
ف٢٨ اي منهنجا پٽ نماز قائم رک ۽ چڱي ڳالهه جو حڪم ڏي ۽ بُري ڳالهه کان منع ڪر ۽ صبر ڪر ان تڪليف تي

عَلٰی مَاۤ اَصَابَکَ ؕ اِنَّ ذٰلِکَ مِنۡ عَزۡمِ الۡاُمُوۡرِ ﴿۱۷﴾ وَ لَا تُصَعِّرۡ خَدَّکَ
جيڪا توکي پهچي ف٢٩ بيشڪ اهي همت جا ڪم آهن ف٣٠ ۽ ڪنهن سان ڳالهائڻ ۾

لِلنَّاسِ وَ لَا تَمۡشِ فِی الۡاَرۡضِ مَرَحًا ؕ اِنَّ اللّٰہَ لَا یُحِبُّ کُلَّ
ف٣١ پنهنجو منهن پاسيرو نه ڪر ف٣٢ ۽ زمين ۾ اڪڙ جي نه هل، بيشڪ الله کي پسند نه آهي ڪو به

مُخۡتَالٍ فَخُوۡرٍ ﴿ۚ۱۸﴾ وَ اقۡصِدۡ فِیۡ مَشۡیِکَ وَ اغۡضُضۡ مِنۡ صَوۡتِکَ ؕ
وڏائي ڪندڙ فخر ڪندڙ ۽ وچٿري چال هل ف٣٣ ۽ پنهنجو آواز ڪجهه جهڪو ڪر ف٣٤

اِنَّ اَنۡکَرَ الۡاَصۡوَاتِ لَصَوۡتُ الۡحَمِیۡرِ ﴿۱۹﴾ اَلَمۡ تَرَوۡا اَنَّ اللّٰہَ سَخَّرَ لَکُمۡ
بيشڪ آوازن مان بُرو آواز گڏهه جو آهي ف٣٥ ڇا توهان نه ڏٺو ته الله توهان جي واسطي ڪم ۾ لڳائي ڇڏيا

مَّا فِی السَّمٰوٰتِ وَ مَا فِی الۡاَرۡضِ وَ اَسۡبَغَ عَلَیۡکُمۡ نِعَمَہٗ ظَاہِرَۃً وَّ
جيڪي به آسمانن ۾ ۽ زمين ۾ آهن ف٣٦ ۽ توهان کي ڀرپور ڏنائين پنهنجون نعمتون ظاهر ۽

بَاطِنَۃً ؕ وَ مِنَ النَّاسِ مَنۡ یُّجَادِلُ فِی اللّٰہِ بِغَیۡرِ عِلۡمٍ وَّ لَا ہُدًی
باطن ف٣٧ ۽ ڪي ماڻهو الله جي باري ۾ جهڳڙو ڪن ٿا هن طرح جو نه علم اٿن ۽ نه عقل نه ئي

وَّ لَا کِتٰبٍ مُّنِیۡرٍ ﴿۲۰﴾ وَ اِذَا قِیۡلَ لَہُمُ اتَّبِعُوۡا مَاۤ اَنۡزَلَ اللّٰہُ قَالُوۡا بَلۡ نَتَّبِعُ
ڪو روشن ڪتاب. ف٣٨ جڏهن انهن کي چيو وڃي ته ان جي پيروي ڪريو جيڪي الله لاٿو ته چون ٿا بلڪ اسان ته

مَا وَجَدۡنَا عَلَیۡہِ اٰبَآءَنَا ؕ اَوَ لَوۡ کَانَ الشَّیۡطٰنُ یَدۡعُوۡہُمۡ اِلٰی عَذَابِ
ان جي پيروي ڪنداسين جنهن تي اسان پنهنجي پيءُ ڏاڏي کي لڌو ف٣٩ ڇا جيتوڻيڪ شيطان انهن کي دوزخ جي عذاب جي طرف سڏيندو.

ع ٢/٨/١١

ف٢٥ توهان جي عملن جي جزا ڏيئي ڪري. وَصَّيۡنَا الۡاِنۡسَانَ کان ابيستائين جيڪو مضمون آهي، سو حضرت لقمان عليه السلام جو ڏآهي، بلڪ ان پنهنجي صاحبزادي کي الله تعاليٰ جي نعمت جي شڪر جو حڪم ڏنو هو ۽ شرڪ جي منع ڪئي هئي ته پوءِ الله تعاليٰ والدين جي طاعت ۽ ان جي جاءِ ارشاد فرمائي. هن کان پوءِ وري حضرت لقمان علىٰ نبينا وعليه السلام جو مقولو ذڪر ڪيو وڃي ٿو ته ان پنهنجي فرزند کي فرمايو. ف٢٦ ڪهڙي به لڪل جڳهه هجي، الله تعاليٰ کان ڍڪي لڪي سگهي. ف٢٧ قيامت جي ڏينهن ۽ ان جو حساب فرمائيندو. ف٢٨ يعني هر نندي وڏي ۽ ان جي علم جي گهيري ۾ آهي. ف٢٩ امر بالمعروف ۽ نهي عن المنڪر ڪرڻ سان. ف٣٠ انهن جو ادا ڪرڻ لازم آهي. هن آيت مان معلوم ٿيو ته نماز ۽ امر بالمعروف ۽ نهي عن المنڪر ۽ ايذاء تي صبر هي اهڙيون عبادتون آهن، جن جو سڀني اُمتن ۾ حڪم هو. ف٣١ وڏائي جي نيت سان. ف٣٢ يعني جڏهن ماڻهو ڳالهه ڪن ته انهن کي حقير ڄاڻي انهن جي طرف کان مُنهن موڙڻ ۽ جهڙو تڪبر وارن جو طريقو آهي؛ اختيار نه ڪر. امير ۽ فقير سڀني سان نرمي سان پيش اچ. ف٣٣ نه تمام تيز، نه تمام سُست ته جو اهي ٻئي مذموم آهن. هڪ ۾ تڪبر جو شان آهي ۽ ٻئي ۾ هلڪڙائپ. حديث شريف ۾ آهي ته تمام تيز هلڻ مؤمن جو وقار وڃائي ٿو. ف٣٤ يعني شور مچائڻ، فتني، فساد ۽ رڙيون ڪرڻ کان پاسو ڪر. ف٣٥ مطلب هي آهي ته شور مچائڻ ۽ آواز بلند ڪرڻ مڪروه ۽ ناپسنديده آهي ۽ ان ۾ ڪجهه فضيلت نه آهي. گڏهه جو آواز بلند هجڻ جي باوجود مڪروه ۽ وحشت انگيز آهي. حضرت محبوب پيغمبر ڪريم صلى الله تعاليٰ عليه وآله وسلم جن جي ذات گرامي کي نرم آواز سان ڪلام ڪرڻ پسند هو ۽ سخت آواز سان ڳالهائڻ کي ناپسند فرمائيندا هُئا. ف٣٦ آسمانن ۾ مثلاً سج، چنڊ، تارا، جن مان توهان نفعو حاصل ڪريو ٿا ۽ زمينن ۾ دريا، نهرون، کاڻيون، جبل، وڻ، ميوا ۽ چوپايا وغيره جن مان توهان نفعو حاصل ڪريو ٿا. ف٣٧ ظاهري نعمتن مان عضون جي درستي، ظاهري حواس خمسه حُسن، شڪل ۽ صورت مراد آهن ۽ باطني نعمتن مان علم معرفت ۽ ملڪات فاضله وغيره. حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما فرمايو ته ظاهري نعمت ته اسلام ۽ قرآن آهي ۽ باطني نعمت هيءَ آهي ته توهان جي گناهن تي پردو وڌائين. توهان جو حال ظاهر نه ڪيائين. سزا ۾ جلدي نه فرمايائين. ڪن مفسرن چيو ته ظاهري نعمت عضون جي درستي ۽ سهڻي صورت آهي ۽ باطني نعمت دلي اعتقاد. هڪ قول هي به آهي ته ظاهري نعمت* احڪام شرعيه جو آسان هجڻ. آهي ۽ باطني نعمت شفاعت. هڪ قول هي به آهي ته ظاهري نعمت اسلام جو غلبو ۽ دشمنن تي فتحياب ٿيڻ آهي ۽ باطني نعمت ملائڪن جو امداد جي لاءِ اچڻ. هڪ قول هي آهي ته ظاهري نعمت رسول جي تابعداري آهي ۽ باطني نعمت ان جي محبت. رزقنا الله تعالىٰ اتباعه ومحبته صلى الله تعالىٰ عليه وسلم. ف٣٨ پوءِ جيڪي چوندا آهن الله جي باري ۾ ۽ ناداني هوندي ۽ شان الاهي ۾ اهڙي قسم جي جرأت ۽ لب ڪشائي نهايت اجائي ۽ گمراهي آهي. شان نزول: هيءَ آيت نضر بن حارث ۽ اُبي بن خلف وغيره ڪافرن جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪي بي علم ۽ جاهل هجڻ جي باوجود محبوب نبي ڪريم صلى الله تعاليٰ عليه وآله وسلم جن سان الله تعاليٰ جي ذات ۽ صفتن جي متعلق جهيڙو ڪندا هُئا. ف٣٩ يعني پنهنجن ابن ڏاڏن جي طريقي تي ئي هلنداسين. ان تي الله تعاليٰ فرمائي ٿو.

* هڪ قول هي آهي ته ظاهري نعمت رزق آهي ۽ باطني نعمت سهڻو خلق.

السَّعِيۡرِ ﴿٢١﴾ وَمَنۡ يُّسۡلِمۡ وَجۡهَهٗۤ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحۡسِنٌ فَقَدِ اسۡتَمۡسَكَ

هجي. ف٤٠ ۽ جيڪو پنهنجو مُنهن الله جي طرف جُهڪائي و٤١ ۽ هجي نيڪوڪار پوءِ بيشڪ اهو چنبڙي پيو

بِالۡعُرۡوَةِ الۡوُثۡقٰى ؕ وَاِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الۡاُمُوۡرِ ﴿٢٢﴾ وَمَنۡ كَفَرَ فَلَا يَحۡزُنۡكَ

مضبوط ڪڙي سان ۽ الله جي ئي طرف آهي سمورن ڪمن جي نهايت. ۽ جيڪو ڪفر ڪري پوءِ ترکي و٤٢ غمناڪ نه ڪري

كُفۡرُهٗ ؕ اِلَيۡنَا مَرۡجِعُهُمۡ فَنُنَبِّئُهُمۡ بِمَا عَمِلُوۡا ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيۡمٌۢ بِذَاتِ

سندس ڪفر انهن کي اسان جي طرف ئي موٽڻو آهي اسان انهن کي خبر ڏينداسي سندن عملن جي و٤٣ بيشڪ الله دلين جي ڳالهه

الصُّدُوۡرِ ﴿٢٣﴾ نُمَتِّعُهُمۡ قَلِيۡلًا ثُمَّ نَضۡطَرُّهُمۡ اِلٰى عَذَابٍ غَلِيۡظٍ ﴿٢٤﴾

جاڻي ٿو. اسان انهن کي ڪجهه نفعو ڏينداسي و٤٤ پوءِ انهن کي بيوس ڪري سخت عذاب جي طرف وٺي وينداسي. و٤٥

وَلَئِنۡ سَاَلۡتَهُمۡ مَّنۡ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالۡاَرۡضَ لَيَقُوۡلُنَّ اللّٰهُ ؕ قُلِ

۽ جيڪڏهن تون انهن کان پڇين ته آسمان ۽ زمين ڪنهن ناهيا ته ضرور چوندا الله، تون فرماءِ

الۡحَمۡدُ لِلّٰهِ ؕ بَلۡ اَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡلَمُوۡنَ ﴿٢٥﴾ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَالۡاَرۡضِ ؕ

سمورين خوبين الله جي واسطي و٤٦ بلڪ انهن ۾ گهڻا ڄاڻن نه ٿا. الله جو ئي آهي جو ڪجهه آسمانن ۽ زمين ۾ آهي

اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الۡغَنِىُّ الۡحَمِيۡدُ ﴿٢٦﴾ وَلَوۡ اَنَّ مَا فِى الۡاَرۡضِ مِنۡ شَجَرَةٍ اَقۡلَامٌ

و٤٧ بيشڪ الله ئي بي نياز سمورين خوبين ۾ ساراهيل آهي ۽ جيڪڏهن زمين جا سمورا وڻ قلم ٿي وڃن ۽ سمنڊ ان جي

وَّالۡبَحۡرُ يَمُدُّهٗ مِنۡۢ بَعۡدِهٖ سَبۡعَةُ اَبۡحُرٍ مَّا نَفِدَتۡ كَلِمٰتُ اللّٰهِ ؕ اِنَّ

مس ٿئي ان جي پٺيان ست سمنڊ ٻيا هجن و٤٨ پوءِ به الله جا ڪلمان ختم نه ٿيندا و٤٩ بيشڪ

اللّٰهَ عَزِيۡزٌ حَكِيۡمٌ ﴿٢٧﴾ مَا خَلۡقُكُمۡ وَلَا بَعۡثُكُمۡ اِلَّا كَنَفۡسٍ وَّاحِدَةٍ ؕ اِنَّ اللّٰهَ

الله عزت ۽ حڪمت وارو آهي. توهان سڀني کي پيدا ڪرڻ ۽ قيامت ۾ اٿارڻ ايئن آهي جيئن هڪڙي ساهه کي پيدا ڪرڻ و٥٠

سَمِيۡعٌۢ بَصِيۡرٌ ﴿٢٨﴾ اَلَمۡ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُوۡلِجُ الَّيۡلَ فِى النَّهَارِ وَيُوۡلِجُ النَّهَارَ

بيشڪ الله ٻُڌي ڏسي ٿو. اي ٻُڌندڙ! ڇا تو نه ڏٺو ته الله رات آڻي ٿو ڏينهن جي حصي ۾ ۽ ڏينهن ڪري ٿو

فِى الَّيۡلِ وَسَخَّرَ الشَّمۡسَ وَالۡقَمَرَ كُلٌّ يَّجۡرِىۡۤ اِلٰۤى اَجَلٍ مُّسَمًّى

رات جي حصي ۾ و٥١ ۽ ان سج ۽ چنڊ کي ڪم ۾ لڳائي ڇڏيو و٥٢ هر هڪ، هڪ مقرر مدت تائين هلي ٿو و٥٣ ۽ هي ته الله توهان جي ڪمن

وَّاَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعۡمَلُوۡنَ خَبِيۡرٌ ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الۡحَقُّ وَاَنَّ مَا

کان خبردار آهي. ۽ هي ان لاءِ ته الله ئي حق آهي و٥٤ ۽ ان کان سواءِ

ف٤٠ ته ڏهن ۾ اُهي پنهنجن ابن ڏاڏن جي پيروي ڪندا ويندا. و٤١ خالص دين ان جي لاءِ قبول ڪري ان جي عبادت ۾ مشغول ٿئي، پنهنجا ڪم ان جي حوالي ڪري، انهيءَ تي ڀروسو ڪري. و٤٢ اي محبوب سيد الانبياء صلى الله تعالىٰ عليه وسلم! و٤٣ يعني اسان انهن کي سندن عملن جي سزا ڏينداسون. و٤٤ يعني ٿوري مهلت ڏينداسون جيئن اُهي دُنيا جا مزا حاصل ڪن. و٤٥ آخرت ۾ اهو دوزخ جو عذاب آهي، جنهن کان اُهي ڇوٽڪارو نه لهندا. و٤٦ هي سندن اقرار تي ڪين الزام ڏيڻ آهي ته جنهن آسمان ۽ زمين پيدا ڪيو، اهو واحد لاشريڪ له آهي. پوءِ واجب ٿيو ته ان کان سواءِ ڪنهن ٻئي جي عبادت نه ڪئي وڃي. و٤٧ سڀ ان جي مملوڪ، مخلوق ۽ ٻانها آهن پوءِ ان کان سواءِ ڪو عبادت جو لائق نه آهي. و٤٨ ۽ ساري خلق الله تعالىٰ جي ڪلمات کي لکي ۽ اُهي سمورا قلم ۽ انهن سڀني سمنڊن جي مس ختم ٿي وڃي. و٤٩ ڇو ته معلومات الاهيه غير متناهي آهي. شان نزول: جڏهن محبوب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن هجرت ڪري مدينه طيبه تشريف فرما ٿيا ته ڏهن يهودين جي عالمن ۽ احبار سندن خدمت ۾ حاضر ٿي ڪري چيو ته اسان ٻُڌو آهي ته توهان فرمايو ٿا ته وَمَآ اُوۡتِيۡتُمۡ مِّنَ الۡعِلۡمِ اِلَّا قَلِيۡلًا يعني توهان کي ٿورو علم ڏنو ويو. پوءِ ان مان مُراد توهان جي اسان ماڻهو آهيون يا صرف پنهنجي قوم. فرمايائون سڀ مُراد آهن. انهن چيو ڇا توهان جي ڪتاب ۾ هي نه آهي ته اسان کي توريت ڏنو ويو آهي، جنهن ۾ هر شيءِ جو علم آهي. حضور جن فرمايو ته هر شيءِ جو علم به علم الاهي جي حضور ۾ ٿورو آهي ۽ توهان کي ته الله تعالىٰ ايترو علم ڏنو آهي جو ان تي عمل ڪريو ته نفعو حاصل ڪريو. انهن چيو توهان ڪيئن اهو خيال فرمايو ٿا، توهان جو قول ته هي آهي ته جنهن کي حڪمت ڏني وئي، ان کي خيرڪثير ڏنو ويو. پوءِ علم قليل ۽ خيرڪثير ڪيئن گڏ ٿيا، ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. ان تقدير تي هيءَ آيت مدني ٿيندي. هڪ قول هي به آهي ته يهودين قريشن کي چيو هو ته مڪي وڃي ڪري محبوب نبي ڪريم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن سان هن نموني جو ڪلام ڪن. هڪ قول هي آهي ته مُشرڪن هي چيو هو ته قرآن ۽ جيڪي ڪجهه محبوب مصطفىٰ صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن آڻن ٿا، اهو عنقريب پورو ٿي ويندو. پوءِ قصو ختم. ان تي الله تعالىٰ هيءَ آيت نازل فرمائي. و٥٠ الله تعالىٰ تي ڪجهه ڏکيو نه آهي. ان جي قدرت هيءَ آهي ته هڪ ڪُن سان سڀني کي پيدا ڪري ڇڏي. و٥١ يعني هڪ کي گهٽائي، ٻئي کي وڌائي ڪري ۽ جيڪو وقت هڪ مان گهٽائي ٿو ان کي ٻئي ۾ وڌائي ڇڏي ٿو. و٥٢ ٻانهن جي فائدي جي لاءِ. و٥٣ يعني قيامت جي ڏينهن تائين يا پنهنجن پنهنجن مقرر وقتن تائين، سج آخر سال تائين ۽ چنڊ مهيني جي پڇاڙي تائين. و٥٤ اهو ئي انهن ذڪر ڪيل شين تي قادر آهي ته پوءِ اهو ئي عبادت جو حقدار آهي.

يَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهِ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيْرُ ﴿٣٠﴾ اَلَمْ تَرَ

جن جي پوڄا ڪن ٿا سمورا باطل آهن ۵۵ ۽ هن لاءِ ته الله ئي بلند بزرگي وارو آهي. ڇا تون ڏٺو ته ٻيڙي

اَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِيْ فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ لِيُرِيَكُمْ مِّنْ اٰيٰتِهِ ۭ اِنَّ فِيْ

درياءَ ۾ هلي ٿي الله جي فضل سان ۵۶ جيئن اهو توهان کي پنهنجون ڪجهه ۵۷ نشانيون ڏيکاري، بيشڪ

ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُوْرٍ ﴿٣١﴾ وَاِذَا غَشِيَهُمْ مَّوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا

ان ۾ نشانيون آهن هر وڏي صبر ڪندڙ شڪرگذار جي واسطي. ۵۸ ۽ جڏهن انهن تي ۵۹ اچي ٿي ڪا موج پهاڙن جهڙي

اللّٰهَ مُخْلِصِيْنَ لَهُ الدِّيْنَ ڬ فَلَمَّا نَجّٰىهُمْ اِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ ۭ

ته الله کي پڪاريندا آهن فقط انهيءَ تي عقيدو رکندي ۶۰ پوءِ جڏهن انهن کي خشڪي جي طرف بچائي آڻي ٿو پوءِ انهن مان ڪو وچٿري واٽ

وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيٰتِنَآ اِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُوْرٍ ﴿٣٢﴾ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوْا رَبَّكُمْ

تي رهي ٿو ۶۱ ۽ اسان جي آيتن جو انڪار نه ڪندو مگر هر وڏو بي وفا ناشڪر. اي انسانو! ۶۲ پنهنجي رب کان ڊڄو

وَاخْشَوْا يَوْمًا لَّا يَجْزِيْ وَالِدٌ عَنْ وَّلَدِهٖ ۡ وَلَا مَوْلُوْدٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَّالِدِهٖ

۽ ان ڏينهن جو خوف ڪريو جنهن ۾ ڪو به پيءُ پنهنجي پٽ جي ڪم نه ايندو ۽ نه ڪو ڪمائو پٽ پنهنجي پيءُ کي ڪو نفعو ڏيندو ۶۳

شَيْـًٔا ۭ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا ۪ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ

بيشڪ الله جو واعدو سچو آهي ۶۴ پوءِ هرگز توهان کي ڌوڪو نه ڏئي دنيا جي زندگي ۶۵ ۽ هرگز توهان کي الله جي حلم تي

بِاللّٰهِ الْغَرُوْرُ ﴿٣٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهٗ عِلْمُ السَّاعَةِ ۚ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ ۚ

ڌوڪو نه ڏئي اهو وڏو فريبي. ۶۶ بيشڪ الله وٽ آهي قيامت جو علم ۶۷ ۽ لاهي ٿو بارش ۽

وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِ ۭ وَمَا تَدْرِيْ نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا ۭ وَ

ڄاڻي ٿو جو ڪجهه مائرن جي پيٽ ۾ آهي ۽ ڪنهن به ساهه کي علم نه آهي ته سڀاڻي اهو ڇا ڪمائيندو ۽ نه ئي ساهه کي ڄاڻ آهي

مَا تَدْرِيْ نَفْسٌۢ بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوْتُ ۭ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌ خَبِيْرٌ ﴿٣٤﴾

ته اهو ڪهڙي زمين ۾ مرندو الله ڄاڻڻ وارو ٻڌائيندڙ آهي. ۶۸

سُوْرَةُ السَّجْدَةِ ٣٢ مَكِّيَّةٌ ٧٥ — بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ — اٰيَاتُهَا ٣٠ رُكُوْعَاتُهَا ٣

سورة سجده مڪي آهي ان ۾ ٽيهه آيتون ۽ ٽي رڪوع آهن ١ الله نهايت مهربان، ٻاجهاري جي نالي سان (شروع)

الٓمّٓ ﴿١﴾ تَنْزِيْلُ الْكِتٰبِ لَا رَيْبَ فِيْهِ مِنْ رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٢﴾ ۭ اَمْ يَقُوْلُوْنَ

ڪتاب جو نازل ڪرڻ ۲ بيشڪ پروردگار عالم جي طرف کان آهي، ڇا چون ٿا ۳ ان جو

ع ٣ — ١١/١٢

ف ۵۵ فنا ٿيڻ وارا ۽ انهن مان ڪو به عبادت جو حقدار نه ٿو ٿي سگهي. ف ۵۶ ان جي رحمت ۽ ان جي احسان سان. ف ۵۷ قدرت جي عجائب جون. ف ۵۸ جيڪو مصيبتن تي صبر ڪري ۽ الله تعالیٰ جي نعمتن جو شڪرگذار ٿئي. صبر ۽ شڪر اهي ٻئي مؤمن جون وصفون آهن. ف ۵۹ يعني ڪافرن تي. ف ۶۰ ۽ ان جي حضور ۾ عاجزي ۽ زاري ڪن ٿا ۽ انهيءَ کان دعاءِ التجا. ان وقت ماسوا کي وساري ڇڏن ٿا. ف ۶۱ پنهنجي ايمان ۽ خلوص تي قائم رهي ٿو ۽ ڪفر جي طرف نه ٿو موٽي. شانِ نزول:- چيو ويو آهي ته هيءَ آيت عڪرمه بن ابوجهل جي حق ۾ نازل ٿي، جنهن سال مڪه مڪرمه جي فتح ٿي ته اهو سمنڊ جي طرف ڀڄي ويو، اتي مخالف هوا گهيرو ڪيس ۽ خطري ۾ ڦاٿو ويو ته پوءِ عڪرمه چيو ته جيڪڏهن الله تعالیٰ اسان کي هن خطري کان ڇوٽڪارو ڏئي ته مان ضرور محبوب سيدعالم صلی الله تعالیٰ عليه وآله وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ حاضر ٿي هٿ مبارڪ ۾ هٿ ڏيئي اطاعت ڪندس. الله تعالیٰ ڪرم فرمايو، هوا بيهي رهي ۽ عڪرمه مڪه مڪرمه ڏانهن واپس اچي اسلام آندو ۽ تمام مخلصانه اسلام آندائين ۽ ڪي انهن مان اهڙا هئا جن واعدو پورو نه ڪيو، تن جي متعلق ايندڙ جملي ۾ ارشاد ٿئي ٿو. ف ۶۲ يعني اي مڪي وارؤ! ف ۶۳ قيامت جي ڏينهن هر انسان نفسي نفسي چوندو رهندو ۽ پيءُ پٽ جي ۽ پٽ پيءُ جي ڪم نه اچي سگهندو، نه ڪافرن جي مسلمان اولاد انهن کي فائدو پهچائي سگهندي، نه مسلمان والدين ڪافر اولاد کي. ف ۶۴ اهو ڏينهن ضرور اچڻو آهي ۽ بعث، حساب ۽ جزا جو وعدو پورو ٿيڻو آهي. ف ۶۵ جنهن جون سموريون نعمتون ۽ لذتون فاني، جو انهن جا عاشق ٿي ايمان جي لازوال نعمت کان محروم ٿي ويو. ف ۶۶ يعني شيطان تمام ڊگهين اميدن ۾ وجهي گناهن ۽ نافرمانين ۾ مبتلا نه ڪري. ف ۶۷ شانِ نزول:- هيءَ آيت حارث بن عمرو جي حق ۾ نازل ٿي، جنهن محبوب حضرت نبي ڪريم صلی الله تعالیٰ عليه وآله وسلم جن جي خدمت قدسيه ۾ حاضر ٿي قيامت جو وقت معلوم ڪيو هو ۽ هي چيو هو ته مان پوک پوکي آهي، خبر ڏيو ته برسات ڪڏهن ايندي ۽ منهنجي گهرواري حامله آهي، مون کي ٻڌايو ته ان جي پيٽ ۾ ڇوڪرو آهي يا ڇوڪري؟ ۽ هي ته مون کي معلوم آهي ته ڪالهه مان ڇا ڪيو، هي مون کي ٻڌايو ته سڀاڻي مان ڇا ڪندس؟ ان جي جواب ۾ هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي. ف ۶۸ جنهن کي گهري پنهنجن ولين ۽ پنهنجن محبوبن مان انهن کي خبردار ڪري. هن آيت ۾ جن پنجن شين جي علم جي خصوصيت الله تعالیٰ سان بيان فرمائي وئي ۽ انهن جي نسبت سورة جن ۾ ارشاد ٿيو عٰلِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖٓ اَحَدًا اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَّسُوْلٍ، مطلب هي ته الله تعالیٰ جي ٻڌائڻ کان سواءِ انهن شين جو علم ڪنهن کي نه آهي ۽ الله تعالیٰ پنهنجن محبوبن مان جنهن کي چاهي ٻڌائي ۽ پنهنجن پسنديده رسولن کي ٻڌائڻ جي خبر خود ان سورة جن ۾ ڏني آهي، خلاصو هي آهي ته علم غيب الله تعالیٰ سان خاص آهي ۽ نبين ۽ ولين سڳورن کي غيب جو علم الله تعالیٰ جي تعليم سان معجزي ۽ ڪرامت جي طريقي سان عطا ٿئي ٿو، هي ان خاص هجڻ جي منافي نه آهي ۽ گهڻيون آيتون ۽ حديثون ان تي دلالت ڪن ٿيون. مينهن جو وقت ۽ حمل ۾ ڇا آهي ۽ سڀاڻي ڇا ڪري ۽ ڪٿي مرندو، انهن امرن جون خبرون گهڻائي سان نبين ۽ ولين سڳورن ڏنيون آهن ۽ قرآن ۽ حديث مان ثابت آهن. حضرت ابراهيم عليه السلام کي ملائڪن حضرت اسحاق عليه السلام جي پيدا ٿيڻ جي ۽ حضرت زڪريا عليه السلام کي حضرت يحيیٰ عليه السلام جي پيدا ٿيڻ جي* خبر ڏني انهن ملائڪن کي به اڳي ئي معلوم هو ته انهن حملن ۾ ڇا آهي ۽ انهن سڳورن کي به جن کي ملائڪن اطلاع ڏنو هو ۽ انهن سڀني جو ڄاڻڻ قرآن ڪريم مان ثابت آهي، پوءِ آيت جي معنیٰ قطعًا هيءَ ئي آهي ته الله تعالیٰ جي ٻڌائڻ کان سواءِ ڪو به نه ٿو ڄاڻي. هن جي معنیٰ هي وٺڻ ته الله تعالیٰ جي ٻڌائڻ سان به ڪو نه ٿو ڄاڻي صرف باطل ۽ سوين آيتن ۽ حديثن جي خلاف آهي (خازن، بيضاوي، احمدي، روح البيان وغيره). ف ۱ سُوْرَةُ السَّجْدَةِ مڪي آهي ٽن آيتن کان سواءِ، جيڪي اَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا کان شروع ٿين ٿيون. هن سورة ۾ ٽيهه آيتون، ٽي رڪوع، ٽي سؤ اسي ڪلما ۽ هڪ هزار پنج سؤ ارڙهن حرف آهن. ف ۲ يعني قرآن ڪريم جو معجزو ڪري هن طرح ته ان جي مثل هڪ سورت يا ننڍي عبارت ٺاهڻ کان سمورا فصيح ۽ بليغ عاجز ٿي ويا. ف ۳ مشرڪ ته هي مقدس ڪتاب.

* هي نه ماڻ ڄاڻان ٿو ته ڇا ڪجي پيدا ٿيس مون کي هي ٻڌايو ته مان ڪڏهن مرندس.

* ۽ حضرت مريم کي حضرت عيسیٰ عليه السلام جي پيدا ٿيڻ جي

اَفْتَرٰىهُ ۚ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَّآ اَتٰىهُمْ مِّنْ نَّذِيْرٍ
ناهيل آهي وٝ بلڪ اهو حق آهي تنهنجي رب جي طرفان جو تون ڊيڄارين انهن ماڻهن کي جن وٽ تو کان اڳ ڪو

مِّنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُوْنَ ۝۳ اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَ
ڊيڄاريندڙ نه آيو وٝ من اهي واٽ لهن. الله آهي جنهن خلقيو آسمانن ۽ زمين کي ۽

الْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ ۭ
جو ڪجهه انهن جي وچ ۾ آهي ڇهن ڏينهن ۾ پوءِ عرش تي استوا فرمايائين وٞ

مَا لَكُمْ مِّنْ دُوْنِهٖ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا شَفِيْعٍ ۭ اَفَلَا تَتَذَكَّرُوْنَ ۝۴ يُدَبِّرُ
ان کي ڇڏي نه توهان جو ڪو حمايتي آهي ۽ نه سفارشي ڪ پوءِ ڇا ڌيان نٿا ڏيو. ڪم جي تدبير (رٿ)

الْاَمْرَ مِنَ السَّمَاۗءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ فِيْ يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهٗٓ
فرمائي ٿو آسمان کان زمين تائين وٞ پوءِ ان جي طرف رجوع ڪندو وٟ ان ڏينهن

اَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّوْنَ ۝۵ ذٰلِكَ عٰلِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيْزُ
جنهن جو اندازو هزار سال آهي توهان جي ڳڻپ ۾ و١٠ هي و١١ آهي هر ڳجهه ۽ ظاهر جو ڄاڻيندڙ

الرَّحِيْمُ ۝۶ الَّذِيْٓ اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهٗ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ
عزت ۽ رحمت وارو. اهو جنهن جيڪا شيءِ ٺاهي خوب ٺاهي و١٢ ۽ انسان جي شروعاتي پيدائش

مِنْ طِيْنٍ ۝۷ۚ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهٗ مِنْ سُلٰلَةٍ مِّنْ مَّاۗءٍ مَّهِيْنٍ ۝۸ۚ ثُمَّ
مٽيءَ مان فرمايائين و١٣ پوءِ ان جي نسل کي جاري رکيائين هڪ بيقدر پاڻي جي خلاصي مان و١٤

سَوّٰىهُ وَنَفَخَ فِيْهِ مِنْ رُّوْحِهٖ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَ
پوءِ ان کي ٺيڪ ڪيائين ۽ ان ۾ پنهنجي طرف جو روح ڦوڪيائين و١٥ ۽ توهان کي عطا فرمايائين ڪن ۽

الْاَفْـِٕدَةَ ۭ قَلِيْلًا مَّا تَشْكُرُوْنَ ۝۹ وَقَالُوْٓا ءَاِذَا ضَلَلْنَا فِي الْاَرْضِ
اکيون ۽ دل و١٦ شڪر ڪيڏو نه ٿورو ٿا ڪريو و١٧ ۽ چيائون ڇا جڏهن اسان مٽيءَ ۾ ملي ويندا سين

ءَاِنَّا لَفِيْ خَلْقٍ جَدِيْدٍ ڛ بَلْ هُمْ بِلِقَاۗئِ رَبِّهِمْ كٰفِرُوْنَ ۝۱۰ قُلْ
و١٨ ڇا وري نئون پيدا ٿينداسين بلڪ اهي پنهنجي رب جي حضور حاضري کان انڪاري آهن. و١٩ تون فرماءِ

يَتَوَفّٰىكُمْ مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِيْ وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُوْنَ ۝۱۱ۧ
توهان کي وفات ڏيندو آهي موت جو ملائڪ جيڪو توهان تي مقرر آهي و٢٠ پوءِ پنهنجي رب جي طرف واپس موٽندؤ و٢١

ع ١١ / ١٤

وٝ يعني محبوب سيد الانبياء محمد مصطفیٰ صلی الله تعالیٰ عليه وآله وسلم جن جو.

وٝ اهڙن ماڻهن مان مُراد فترت جي زماني جا ماڻهو آهن، اهو زمانو حضرت عيسیٰ عليه السلام کان پوءِ محبوب سيد الانبياء صلی الله تعالیٰ عليه وآله وسلم جن جي بعثت مبارڪ تائين هو، جو ان زماني ۾ الله تعالیٰ جي طرف کان ڪو به رسول نه آيو.

وٞ جهڙو استوا ان جي شان جي لائق آهي.

وٟ يعني اي ڪافرن جا ٽولا! جڏهن توهان الله تعالیٰ جي رضا جي واٽ اختيار نه ڪريو ۽ ايمان نه آڻيو ته پوءِ نه توهان کي ڪو مددگار ملندو جيڪو توهان جي مدد ڪري سگهي، نه ڪو شفيع، جيڪو توهان جي شفاعت ڪري.

وٞ يعني قيامت تائين دنيا جي ٿيڻ وارن ڪمن جي پنهنجي حڪم ۽ امر ۽ پنهنجي قضاءِ قدر سان.

وٟ امر ۽ تدبير دنيا جي فنا کان پوءِ.

و١٠ يعني دنيا جي ڏينهن جي حساب سان ۽ اهو ڏينهن قيامت جو ڏينهن آهي، قيامت جي ڏينهن جي ڊيگهه ڪن ڪافرن جي لاءِ هزار سال جي برابر ٿيندي ۽ ڪن جي لاءِ پنجاهه هزار سالن جي برابر، جيئن ته سورة معارج ۾ تَعْرُجُ الْمَلٰۗىِٕكَةُ وَالرُّوْحُ اِلَيْهِ فِيْ يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهٗ خَمْسِيْنَ اَلْفَ سَنَةٍ ۽ مؤمن تي اهو ڏينهن هڪ فرض نماز جي وقت کان به هلڪو ٿيندو، جيڪو دنيا ۾ پڙهندو هو. جيئن ته حديث شريف ۾ وارد ٿيو.

و١١ خالق مدبر جل جلاله.

و١٢ حڪمت جي تقاضا موافق ٺاهيائين هر جاندار کي اها صورت ڏنائين جيڪا ان جي لاءِ بهتر آهي ۽ ان کي اهڙا عضوا عطا فرمايائين، جيڪي ان جي گذران جي لاءِ مناسب آهن.

و١٣ حضرت آدم عليه السلام کي ان مان ٺاهي.

و١٤ يعني نطفي مان.

و١٥ ۽ ان کي بي حس، بي جان هجڻ کان پوءِ حساس ۽ جاندار ڪيائين.

و١٦ ته جيئن توهان ٻڌو ۽ ڏسو ۽ سمجهو.

و١٧ بعث جي منڪرن.

و١٨ ۽ مٽي ٿي وينداسون ۽ اسان جا جزا مٽي کان جدا نه رهندا.

و١٩ يعني موت کان پوءِ اٿڻ ۽ زنده ٿيڻ جو انڪار ڪري اُهي هن انتها تائين پهتا آهن جو پچاڙي جي سڀني امور جا انڪاري آهن ايستائين جو رب پاڪ جي حضور ۾ حاضر ٿيڻ جا به. و٢٠ ان ملائڪ جو نالو عزرائيل آهي ۽ اهو الله تعالیٰ جي طرف کان روحن قبض ڪرڻ تي مقرر ٿيل آهي، پنهنجي ڪم ۾ ڪجهه غفلت نٿو ڪري، جنهن جو وقت اچي وڃي ٿو، بنا دير جي ان جو روح قبض ڪري وٺي ٿو. روايت ٿيل آهي ته ملڪ الموت جي لاءِ دُنيا هٿ جي ترِي وانگر ڪئي وئي آهي ته پوءِ اهو اوڀر اولهه جي مخلوق جا روح بغير تڪليف جي قبض ڪري وٺي ٿو ۽ رحمت ۽ عذاب جا گهڻا ملائڪ ان جا ماتحت آهن و٢١ ۽ حساب ۽ جزا جي لاءِ زنده ڪري اٿاريا ويندؤ.

وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ الْمُجْرِمُوْنَ نَاكِسُوْا رُءُوْسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ؕ رَبَّنَآ أَبْصَرْنَا

۽ جيڪڏهن تون ڏسين جڏهن مجرم ٢٢ پنهنجي رب جي اڳيان متڙهيٺ جهڪائيندڙ هوندا ٢٣ اي اسان جا رب اسان هاڻي ڏسي ورتو

وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوْقِنُوْنَ ﴿١٢﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا

٢٤ ۽ ٻڌو ٢٥ پوءِ اسان کي وري موڪل ته چڱا ڪم ڪريون اسان کي يقين اچي ويو ٢٦. ۽ جيڪڏهن اسان گهرون ها

كُلَّ نَفْسٍ هُدٰىهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّيْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ

ته هر ساهه کي سندس هدايت فرمايون ها ٢٧ مگر منهنجي ڳالهه پڪي ٿي چڪي ته ضرور جهنم کي ڀريندس انهن

الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِيْنَ ﴿١٣﴾ فَذُوْقُوْا بِمَا نَسِيْتُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا ۚ

جنن ۽ ماڻهن سمورن مان ٢٨. هاڻي چکو بدلو ان جو جو توهان پنهنجي هن ڏينهن جي حاضري وساري ڇڏي

إِنَّا نَسِيْنٰكُمْ وَذُوْقُوْا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا يُؤْمِنُ

٢٩ اسان توهان کي ڇڏي ڏنو ٣٠ هاڻي هميشه جو عذاب چکو پنهنجي عملن جي بدلي. اسان جي آيتن تي ته اهي ئي

بِاٰيٰتِنَا الَّذِيْنَ إِذَا ذُكِّرُوْا بِهَا خَرُّوْا سُجَّدًا وَّسَبَّحُوْا بِحَمْدِ

ايمان آڻيندا آهن جو جڏهن انهن کي اهي ياد ڏياريون وڃن ٿيون ته سجدي ۾ ڪري پون ٿا ٣١ ۽ پنهنجي رب جي تعريف

رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُوْنَ ﴿١٥﴾ تَتَجَافٰى جُنُوْبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُوْنَ

ڪندي ان جي پاڪائي بيان ڪندا آهن ۽ وڏائي نه ڪندا آهن. انهن جا پاسا جدا هوندا آهن سمهڻ جي جاين کان

رَبَّهُمْ خَوْفًا وَّطَمَعًا ۫ وَّمِمَّا رَزَقْنٰهُمْ يُنْفِقُوْنَ ﴿١٦﴾ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ

٣٢ ۽ پنهنجي رب کي پڪاريندا آهن ڊڄندي ۽ اميد ڪندي ٣٣ ۽ اسان جي ڏنل مان ڪجهه خيرات ڪندا آهن. پوءِ ڪنهن به ساهه کي

مَّآ أُخْفِيَ لَهُمْ مِّنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ ۚ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿١٧﴾

معلوم نه آهي جيڪي اکيون ٺاريندڙ (نعمتون) انهن جي لاءِ لڪائي رکيون ويون آهن ٣٤ سندن عملن جي انعام ۾ ٣٥

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا ؕ لَا يَسْتَوٗنَ ﴿١٨﴾ أَمَّا الَّذِيْنَ

پوءِ ڇا جيڪو ايمان وارو آهي سو ان وانگر ٿي ويندو جيڪو بي فرمان آهي ٣٦ اهي برابر نه آهن. جن ايمان آندو

اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فَلَهُمْ جَنّٰتُ الْمَأْوٰى ۫ نُزُلًۢا بِمَا كَانُوْا

۽ چڱا ڪم ڪيائون انهن جي واسطي رهائش جا باغ آهن مهمان داري خاطر سندن عملن جي انعام ۾

يَعْمَلُوْنَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا الَّذِيْنَ فَسَقُوْا فَمَأْوٰىهُمُ النَّارُ ؕ كُلَّمَآ أَرَادُوْٓا أَنْ

٣٧. رهيا بي فرمان ٣٨ انهن جو ٺڪاڻو باهه آهي جڏهن به ان مان نڪرڻ جو ارادو ڪندا

ف٢٢ يعني ڪافر ۽ مُشرڪ.

ف٢٣ پنهنجي افعال ۽ ڪردار کان شرمنده ۽ پشيمان ٿي عرض ڪندا هوندا.

ف٢٤ مرڻ کان پوءِ اٿڻ کي ۽ تنهنجي سزا جي وعدي جي صدق کي، جن جا اسان دنيا ۾ انڪاري هئاسين.

ف٢٥ تو کان تنهنجي رسول جي سچائي کي. پوءِ هاڻي دنيا ۾.

ف٢٦ ۽ هاڻي اسان ايمان آڻيون، مگر ان وقت جو ايمان آڻڻ انهن کي ڪو به ڪم نه ڏيندو.

ف٢٧ ۽ ان تي اهڙو لطف ڪريون ها جو جيڪڏهن اهو ان کي اختيار ڪري ها ته ڪامياب ٿئي ها، پر اسان ائين نه ڪيو آهي: ڇو ته اسان ڪافرن کي ڄاڻيندا هئاسين ته اهي ڪفر ئي اختيار ڪندا.

ف٢٨ جن ڪفر اختيار ڪيو ۽ جڏهن اهي جهنم ۾ داخل ٿيندا ته جهنم جو خازن انهن کي چوندو.

ف٢٩ ۽ دنيا ۾ ايمان نه آندو هيو.

ف٣٠ عذاب ۾، هاڻي توهان جي طرف واجهائڻ نه ٿيندو.

ف٣١ تواضع ۽ خشوع سان ۽ اسلام جي نعمت تي شڪرگذاري جي لاءِ.

ف٣٢ يعني آرام جي بسترن مان اٿن ٿا ۽ پنهنجي آرام ۽ راحت کي ڇڏي ڏين ٿا.

ف٣٣ يعني ان جي عذاب کان ڊڄن ٿا ۽ ان جي رحمت جي اميد رکن ٿا. هي تهجد ادا ڪرڻ وارن جي حالت جو بيان آهي، شانِ نزول: حضرت انس رضي الله تعالىٰ عنه فرمايو ته هيءَ آيت اسان انصارين جي حق ۾ نازل ٿي، جو اسان مغرب جي نماز پڙهي پنهنجي آرامگاهن تي نه ايندا هئاسين جيستائين محبوب حضرت پيغمبر ڪريم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن سان گڏ عشا جي نماز نه پڙهي وٺون.

ف٣٤ جنهن سان اهي راحتون لهندا ۽ انهن جون اکيون ٿڌيون ٿينديون.

ف٣٥ يعني انهن عبادتن جو جيڪي اُنهن دنيا ۾ ادا ڪيون.

ف٣٦ يعني ڪافر آهي. شانِ نزول: حضرت علي المرتضىٰ ڪرم الله تعالىٰ وجهه الڪريم سان وليد بن عُقبه بن ابي معيط ڪنهن ڳالهه ۾ جهيڙو ڪري رهيو هو. گفتگو جي دوران چوڻ لڳو خاموش ٿي وڃ، تون ڇوڪرو آهين، مان پوڙهو آهيان، مان گهڻو زبان دراز آهيان، منهنجي نيزي جي اڻي توکان وڌيڪ تيز آهي، مان توکان وڌيڪ بهادر آهيان، مان وڏي گروهه وارو آهيان. حضرت علي المرتضىٰ رضي الله تعالىٰ عنه فرمايو خاموش تون فاسق آهين مراد هيءَ هئي ته جن ڳالهين تي تون ناز ڪرين ٿو ۽ انسان جي لاءِ انهن مان ڪا به تعريف جي قابل نه آهي. انسان جو فضل ۽ شرف ايمان ۽ تقوىٰ ۾ آهي، جنهن کي اها دولت نصيب نه آهي، سو انتهائي درجي جو رذيل آهي. ڪافر مؤمن جي برابر نه ٿو ٿي سگهي. الله تعالىٰ حضرت علي المرتضىٰ رضي الله تعالىٰ عنه جي تصديق ۾ هيءَ آيت نازل فرمائي. ف٣٧ يعني مؤمن صالحن جي جنت المأوىٰ ۾ عزت ۽ اڪرام سان مهمان نوازي ڪئي ويندي. ف٣٨ نافرمان ڪافر آهن.

يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي
ورڻ چاهيندا ته ان ۾ موٽايا ويندا ۽ انهن کي چيو ويندو چکو ان باهه جي سزا جنهن کي

كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ
توهان ڪوڙو چوندا هيو. ۽ ضرور اسان انهن کي چکائينداسين ڪجهه ويجهڙائي جو عذاب ف٣٩ ان وڏي عذاب کان

الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ
اڳ ف٤٠ جنهن کي ڏسڻ وارو اميد ڪري ته اجهو موٽي ايندا. ۽ ان کان وڌيڪ ظالم ڪير آهي جنهن کي سندس رب جي آيتن سان

بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا ۚ إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾ وَ
نصيحت ڪئي ويئي پوءِ ان انهيءَ کان منهن ڦيريو ف٤١ بيشڪ اسان مجرمن کان بدلو وٺڻ وارا آهيون ۽ تحقيق اسان

لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ ۖ وَجَعَلْنَاهُ
موسىٰ کي ڪتاب ف٤٢ عطا فرمايو تو کي ان جي ملڻ ۾ شڪ نه ٿيڻ گهرجي ف٤٣ ۽ اسان ان کي ف٤٤

هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا
بني اسرائيل جي واسطي هدايت ڪيو. ۽ اسان انهن مان ڪي ف٤٥ امام ٺاهيا جو اسان جي حڪم سان رستو ڏيکارڻ

لَمَّا صَبَرُوا ۖ وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ
ف٤٦ جڏهن انهن صبر ڪيو ف٤٧ ۽ اهي اسان جي آيتن تي يقين ڪندا هئا. بيشڪ توهان جو رب انهن ۾ فيصلو ڪري ڇڏيندو

يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾ أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا
ف٤٨ قيامت جي ڏينهن جنهن ڳالهه ۾ اختلاف ڪندا هئا ف٤٩. ۽ ڇا انهن کي ف٥٠ ان تي هدايت نه ٿي جو اسان انهن کان اڳي

مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
ڪيترين قومن ف٥١ هلاڪ ڪري ڇڏيون جن جي گهرن ۾ اڄ اهي هلي رهيا آهن ف٥٢

لَآيَاتٍ ۖ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ
بيشڪ ان ۾ ضرور نشانيون آهن پوءِ ڇا اهي ٻڌن نه ٿا ف٥٣. ۽ ڇا انهن نه ڏٺو ته اسان پاڻي موڪليون ٿا سڪي زمين جي طرف

الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ ۖ أَفَلَا
ف٥٤ پوءِ ان مان پوک ڪڍندا آهيون جنهن مان سندن چوپايا کائن ۽ پاڻ به

يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْفَتْحُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٨﴾
ف٥٥ پوءِ ڇا انهن کي ڏسڻ ۾ نٿو اچي. ف٥٦ ۽ چون ٿا اهو فيصلو ڪڏهن ٿيندو جيڪڏهن توهان سچا آهيو ف٥٧

منزل ٥

ف٣٩ دنيا ۾ ئي قتل، گرفتاري ڏڪر ۽ بيماري وغيره ۾ مبتلا ڪري. اهڙي طرح ايئن ئي پيش آيو جو حضور محبوب سائين جن جي هجرت کان اڳ قريش بيمارين ۽ مصيبتن ۾ گرفتار ٿيا ۽ هجرت کان پوءِ بدر ۾ قتل ٿيا، گرفتار ٿيا ۽ ستن سالن جي ڏڪر ۾ اهڙي سخت مصيبت ۾ مبتلا رهيا جو هڏا ۽ مردار ۽ ڪتا پڻ کائي ويا.

ف٤٠ يعني آخرت جي عذاب کان اڳ.

ف٤١ ۽ آيتن ۾ غور نه ڪيائين ۽ انهن جي ظهور ۽ ارشاد مان فائدو نه ورتائين ۽ ايمان مان حصي وارو نه ٿيو.

ف٤٢ يعني توريت.

ف٤٣ حضرت موسىٰ عليه السلام کي ڪتاب جي ملڻ ۾ يا هي معنىٰ آهي ته حضرت موسىٰ عليه السلام جي ملڻ ۽ ان جي ملاقات ٿيڻ ۾ شڪ نه ڪريو. جهڙي طرح معراج واري رات حضور پرنور محبوب اقدس صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن جي حضرت موسىٰ عليه السلام سان ملاقات ٿي، جيئن حديث ۾ وارد آهي.

ف٤٤ يعني حضرت موسىٰ عليه السلام کي يا توريت کي.

ف٤٥ يعني بني اسرائيلن مان.

ف٤٦ ماڻهن کي خدا جي طاعت ۽ ان جي فرمانبرداري ۽ الله تعالىٰ جي دين ۽ ان جي شريعت جو اتباع، توريت جي احڪام جي تعميل ۽ اهي امام بني اسرائيلن جا نبي سڳورا هئا يا نبين سڳورن جا تابعدار.

ف٤٧ پنهنجي دين تي ۽ دشمنن جي طرفان پهچڻ وارين مصيبتن تي. فائدو: هن مان معلوم ٿيو ته صبر جو ڦل امامت ۽ اڳواڻي آهي.

ف٤٨ يعني نبين سڳورن ۽ انهن جي امتن ۾ يا مؤمنن ۽ مشرڪن ۾.

ف٤٩ دين جي امور مان ۽ حق ۽ باطل وارن کي جدا جدا ممتاز ڪندو.

ف٥٠ يعني مڪي وارن کي.

ف٥١ ڪيترين امتن مثلاً عاد ۽ ثمود ۽ لوط جون قومون.

ف٥٢ يعني مڪي وارا جڏهن واپار جي سلسلي ۾ شام جو سفر ڪن ٿا ته انهن ماڻهن جي منزلن ۽ ڳوٺن رستان لنگهن ٿا ۽ انهن جي هلاڪت جا نشان ڏسن ٿا.

ف٥٣ جو عبرت حاصل ڪن ۽ نصيحت قبول ڪن.

ف٥٤ جنهن ۾ ساوڪ جو نالو نشان ئي نه آهي.

ف٥٥ چوپايا گاهه ۽ اهي پاڻ اناج.

ف٥٦ جو اهي هي ڏسي الله تعالىٰ جي ڪمال قدرت تي استدلال ڪن ۽ سمجهن ته جيڪو قادر برحق سُڪل زمين مان پوک ڪڍڻ تي قادر آهي، مُئلن کي زنده ڪرڻ ان جي قدرت کان ڪهڙو پري. ف٥٧ مسلمان چوندا هئا ته الله تعالىٰ اسان جي ۽ مشرڪن جي وچ ۾ فيصلو فرمائيندو ۽ فرمانبردار ۽ نافرمان کي سندن عمل جي مطابق جزا ڏيندو. هن مان انهن جي مراد هئي ته اسان تي رحم ۽ ڪرم ڪندو ۽ ڪافرن ۽ مشرڪن کي عذاب ۾ گرفتار ڪندو. ان تي ڪافر مسخري ۽ ٺٺولي کان چوندا هئا ته اهو فيصلو ڪڏهن ٿيندو ۽ ان جو وقت ڪڏهن ايندو. ۽ الله تعالىٰ پنهنجي محبوب حبيب حضرت پيغمبر ڪريم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن کي ارشاد فرمائي ٿو.

قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْآ اِيْمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُوْنَ ﴿٢٩﴾

تون فرماءِ فيصلي جي ڏينهن ف٥٨ ڪافرن کي سندن ايمان آڻڻ فائدو نه ڏيندو ۽ نه ئي کين مهلت ملندي ف٥٩

فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ اِنَّهُمْ مُّنْتَظِرُوْنَ ﴿٣٠﴾

پوءِ انهن کان منهن ڦيري ڇڏ ۽ انتظار ڪر ف٦٠ بيشڪ انهن کي به انتظار ڪرڻو آهي. ف٦١

سُوْرَةُ الْاَحْزَابِ ٣٣ مَدَنِيَّةٌ ٩٠ — بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ — اٰيَاتُهَا ٧٣ — رُكُوْعَاتُهَا ٩

سورة احزاب مدني آهي ۽ هن ۾ الله نهايت مهربان ٻاجهاري جي نالي سان (شروع) ف١ ۽ ٽيهتر آيتون ۽ نو رڪوع آهن

يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكٰفِرِيْنَ وَالْمُنٰفِقِيْنَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ

اي غيب جون خبرون ٻڌائيندڙ ف٢ (نبي) الله کان ائين ئي ڊڄ ۽ ڪافرن ۽ منافقن جي نه ٻڌ ف٣ بيشڪ الله

كَانَ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿١﴾ وَّاتَّبِعْ مَا يُوْحٰۤى اِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ

علم ۽ حڪمت وارو آهي. ۽ ان جي پيروي ڪر جيڪو تنهنجي رب جي طرف کان تو کي وحي ٿئي ٿو. اي انسانو!

كَانَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرًا ﴿٢﴾ وَّتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ ؕ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيْلًا ﴿٣﴾

الله توهان جي ڪمن کان باخبر آهي. ۽ اي محبوب تون الله تي ئي ڀروسو رک ۽ الله ڪافي آهي ڪارساز.

مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِّنْ قَلْبَيْنِ فِيْ جَوْفِهٖ ۚ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ

الله ڪنهن ماڻهوءَ جي اندر ۾ ٻه دليون نه رکيون آهن ف٤ ۽ توهان جي انهن عورتن کي جن کي توهان ماءُ جي برابر

الّٰٓـِٔیْ تُظٰهِرُوْنَ مِنْهُنَّ اُمَّهٰتِكُمْ ۚ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَآءَكُمْ اَبْنَآءَكُمْ ؕ

چئي ويهو توهان جي ماءُ نه بڻايائين ف٥ ۽ نه ئي توهان جي پاليلن کي توهان جو پٽ بڻايائين ف٦

ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ ؕ وَاللّٰهُ يَقُوْلُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيْلَ ﴿٤﴾

هي فقط توهان جي وات جي پنهنجي ڳالهه آهي ف٧ ۽ الله حق فرمائي ٿو ۽ اهو ئي وات ڏيکاري ٿو ف٨.

اُدْعُوْهُمْ لِاٰبَآئِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ ۚ فَاِنْ لَّمْ تَعْلَمُوْۤا اٰبَآءَهُمْ

انهن کي سندن پيءُ جي نسبت سان سڏيو ف٩ اهو الله وٽ وڌيڪ چڱو آهي پوءِ جيڪڏهن توهان کي انهن جا پيءُ معلوم نه هجن ف١٠

فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّيْنِ وَمَوَالِيْكُمْ ؕ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيْمَاۤ

ته پوءِ اهي توهان جا دين ۾ ڀائر آهن ۽ انسانيت ۾ توهان جا سوٽ آهن ف١١ ۽ توهان تي ان ۾ ڪو گناهه نه آهي جو اڻ ڄاڻائيءَ ۾

اَخْطَاْتُمْ بِهٖ ۙ وَلٰكِنْ مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوْبُكُمْ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿٥﴾

توهان کان صادر ٿيو ف١٢ ها ٿو اهو گناهه آهي جيڪو دل جي ارادي سان ڪيو ۽ ف١٣ الله بخشڻهار مهربان آهي.

ف٥٨ جڏهن عذابِ الاهي نازل ٿيندو. ف٥٩ توبهه ۽ معذرت جي. فيصلي جي ڏينهن مان يا قيامت جو ڏينهن مُراد آهي يا فتح مڪه جو ڏينهن يا وري بدر جو ڏينهن. پهرين تقدير تي جيڪڏهن قيامت جو ڏينهن مُراد هجي ته پوءِ ايمان جو نافع نه هجڻ ظاهر آهي؛ ڇو ته ايمان اهو ئي مقبول آهي، جيڪو دنيا ۾ هجي ۽ دنيا مان نڪرڻ کان پوءِ نه ايمان مقبول ٿيندو ۽ نه ايمان آڻڻ جي لاءِ دنيا ۾ واپس اچڻ حاصل ٿيندو ۽ جيڪڏهن فيصلي جي ڏينهن مان بدر جو ڏينهن يا فتح مڪه جو ڏينهن مراد هجي ته پوءِ معنيٰ هي آهي ته جڏهن عذاب اچي وڃي ۽ اهي ماڻهو قتل ٿيڻ لڳن ته پوءِ قتل جي حالت ۾ انهن جو ايمان آڻڻ قبول نه ٿيندو ۽ نه عذاب مؤخر ڪري انهن کي مهلت ڏني ويندي. اهڙي طرح جڏهن مڪه مڪرمه فتح ٿيو ته بني ڪنانه جي قوم ڀڳي. حضرت خالد بن وليد جڏهن انهن کي گهيرو ڪيو ۽ انهن ڏٺو ته هاڻي قتل مان ڇوٽڪارو ناهي، جان ڇڏائڻ جي ڪا به اميد نه آهي ته انهن اسلام جو اظهار ڪيو. حضرت خالد قبول نه فرمايو ۽ انهن کي قتل ڪري ڇڏيائين. (جمل وغيره)

ف٦٠ انهن تي عذاب نازل ٿيڻ جو. ف٦١ بخاري ۽ مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته محبوب رسول ڪريم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جمعي جي ڏينهن فجر جي نماز ۾ هيءَ سورت (سورة سجده) ۽ سورة دهر پڙهندا هُئا. ترمذي جي حديث ۾ آهي ته جيستائين حضور محبوب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه وسلم هي سورت ۽ سورة تَبٰرَكَ الَّذِيْ بِيَدِهِ الْمُلْكُ نه پڙهندا هُئا، ننڊ نه فرمائيندا هُئا. حضرت ابن مسعود رضي الله تعالىٰ عنه فرمايو ته سورة سجده قبر جي عذاب کان محفوظ رکي ٿي. (خازن ۽ مدارڪ) ❖❖❖ ف١ سورة احزاب مدني آهي، هن ۾ نو رڪوع، ٽيهتر آيتون، هڪ هزار ٻه سو اسي ڪلما ۽ پنج هزار ست سو نوي حرف آهن. ف٢ يعني اسان جي طرف کان خبرون ڏيڻ وارا، اسان جي رازن جا امين. اسان جو خطاب اسان جي پيارن ٻانهن کي پهچائڻ وارا. الله تعالىٰ پنهنجي محبوب حبيب صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن کي "يا ايها النبي" سان خطاب فرمايو جنهن جي هيءَ معنىٰ آهي جيڪو ذڪر ڪيو ويو آهي نالي سان. يا محمد (صلى الله عليه وسلم) فرمائي خطاب نه فرمايائين، جيئن ٻين نبين سڳورن کي خطاب فرمايو اٿس. هن مان سندن تڪريم ۽ سندن احترام ۽ سندن فضيلتِ عظمىٰ جو ظاهر ڪرڻ مقصود آهي (مدارڪ).

ف٣ شانِ نزول:- ابوسفيان بن حرب، عڪرمه بن ابو جهل ۽ ابو الاعور سلمي جنگِ اُحد کان پوءِ مدينه طيبه آيا ۽ منافقن جي سردار عبدالله بن اُبي بن سلول وٽ مقيم ٿيا. حضور محبوب سيد الڪونين صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن سان گفتگو جي لاءِ امان حاصل ڪري انهن هي چيو ته توهان لات، عزىٰ ۽ منات وغيره بُتن کي؛ جن کي مُشرڪ پنهنجو معبود سمجهن ٿا، ڪجهه نه فرمايو ۽ هي فرمايو ته انهن جي شفاعت انهن جي پوڄارين جي لاءِ آهي ۽ اسان توهان کي ۽ توهان جي رب کي ڪجهه نه چونداسون. محبوب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن کي انهن جي اها گفتگو تمام ناپسند لڳي ۽ مسلمانن انهن جي قتل جو ارادو ڪيو. محبوب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن کين قتل جي اجازت نه ڏيڻ فرمائي ۽ پڻ فرمايائون ته مان انهن کي امان ڏيئي چڪو آهيان، ان ڪري قتل نه ڪريو. باقي مدينه شريف مان ڪڍي ڇڏيو. اهڙي طرح حضرت عمر فاروق رضي الله تعالىٰ عنه انهن کي ڪڍي ڇڏيو، ان تي هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي. هن ۾ خطاب ته محبوب سيد الڪونين صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن کي آهي ۽ مقصد آهي ته پنهنجي اُمت کي فرمايو ته جڏهن محبوب نبي ڪريم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن امان ڏني ته پوءِ توهان ان جا پابند رهو ۽ وعدي توڙڻ جو ارادو نه ڪيو ۽ ڪافرن ۽ منافقن جي شريعت جي خلاف ڳالهه نه مڃيو. ف٤ جو هڪ ۾ الله تعالىٰ جو خوف هجي ۽ ٻئي ۾ ڪنهن ٻئي جو. جڏهن هڪ ئي دل آهي ته پوءِ الله تعالىٰ کان ئي ڊڄي. شانِ نزول:- ابو معمر حميد فهري جي ياد داشت سٺي هُئي، جيڪو ٻُڌندو هو، سو ياد ڪري وٺندو هو. قريش چيو ته ان جون ٻه دليون آهن ۽ هو هڪ ۾ حضرت (سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه وسلم) جن کان وڌيڪ سمجهي آهي. جڏهن بدر ۾ مُشرڪ ڀڳا ته ابو معمر ان حالت ۾ ڀڳو جو جُتي جو هڪ پير ۾ هُئس ۽ ٻي پير ۾ نه هُئي. حالت ۾ ابوسفيان مليس، ابوسفيان پڇيس ته ڪهڙو حال آهي؟ چيائين ماڻهو ڀڄي ويا. ابوسفيان پڇيس ته جُتي جو هڪ پير ۾ هٿ ۽ ٻي پير ۾. چوڻ لڳو ته هيءَ چيائين ته اڄ مون کي خبر ئي نه آهي، مان ته سمجهان ٿو ته ٻئي پير ۾ آهن. ان وقت قريشن کي معلوم ٿيو ته اگر ٻه دليون هجن ها ته پوءِ جُتي جو هڪ پير ۾ هٿ ۾ نه ڪٽي ها. هڪ قول هي آهي ته منافق محبوب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه وسلم جن لاءِ ٻه دليون ٻڌايون هيون ۽ چوندا هُئا ته سندن هڪ دل اسان سان گڏ آهي ۽ ٻي پنهنجي صحابن سان گڏ. جهالت جي زماني ۾ جڏهن ڪو پنهنجي عورت سان ظهار ڪندو هو ته اهي ماڻهو ان ظهار کي طلاق چوندا هُئا ۽ ان عورت کي ان جي ماءُ قرار ڏيندا هُئا ۽ جڏهن ڪو شخص ڪنهن کي پٽ چوندو هو ته ان کي حقيقي پٽ قرار ڏيئي ميراث جو شريڪ بڻائيندا هُئا ۽ ان جي زال کي پٽ ڇوڙڻ واري جي لاءِ صلبي پٽ جي گهر واري وانگر حرام سمجهندا هُئا. انهن سڀني جي رد ۾ هيءَ آيت نازل ٿي. ف٥ يعني ظهار سان عورت ماءُ وانگر حرام نه ٿي ٿي وڃي. ظهار:- منڪوحه کي اهڙي عورت سان تشبيهه ڏيڻ جيڪا هميشه جي لاءِ حرام هجي ۽ اها تشبيهه اهڙي عضوي ۾ هجي جنهن کي ڏسڻ ۽ ڇهڻ جائز نه آهي مثلاً ڪنهن پنهنجي گهر واري کي هي چيو ته تون مون تي منهنجي ماءُ جي پُٺي يا پيٽ وانگر آهين، ته پوءِ اهو مظاهر ٿي ويو. مسئلو:- ظهار سان نڪاح باطل نه ٿو ٿئي، پر ڪفارو ادا ڪرڻ لازم ٿي وڃي ٿو ۽ ڪفارو ادا ڪرڻ کان اڳ عورت کان الڳ رهڻ ۽ ان کان فائدو حاصل نه ڪرڻ لازم آهي. مسئلو:- ظهار جو ڪفارو هڪ غلام جو آزاد ڪرڻ، اگر اهو حاصل نه ٿئي ته پوءِ لڳولڳ ٻن مهينن جا روزا رکڻ جي اهو به نه ٿي سگهي ته پوءِ سٺ مسڪينن کي کاڌو کارائڻ آهي. مسئلو:- ڪفاري ادا ڪرڻ کان پوءِ عورت سان قربت ۽ فائدو حاصل ڪرڻ حلال ٿي وڃي ٿو (هدايه). ف٦ توڙي انهن کي ماڻهو توهان جو پٽ چون ٿا. ف٧ يعني گهر واري کي ماءُ جي مثل چوڻ ۽ ٻئي جي ٻار پاليلن کي پٽ چوڻ بي حقيقت

اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِيْنَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهٗٓ اُمَّهٰتُهُمْ ؕ وَاُولُوا

هي نبي مسلمانن جو سندن ساهه کان وڌيڪ مالڪ آهي ١٤ ۽ سندس بيبيون انهن جون مائرون آهن ١٥ ۽

الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِيْ كِتٰبِ اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ وَ

مائٽ الله جي ڪتاب ۾ هڪ ٻئي کان وڌيڪ قريب آهن ١٦ بنسبت ٻين مسلمانن

الْمُهٰجِرِيْنَ اِلَّآ اَنْ تَفْعَلُوْٓا اِلٰٓى اَوْلِيٰٓئِكُمْ مَّعْرُوْفًا ؕ كَانَ ذٰلِكَ فِي

۽ مهاجرن جي ١٧ مگر هي ته توهان پنهنجي دوستن تي احسان ڪيو ١٨ اهو

الْكِتٰبِ مَسْطُوْرًا ۝٦ وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ مِيْثَاقَهُمْ وَمِنْكَ

ڪتاب ۾ لکيل آهي. ١٩ ۽ اي محبوب ياد ڪر جڏهن اسان نبين کان عهد ورتو ٢٠

وَمِنْ نُّوْحٍ وَّاِبْرٰهِيْمَ وَمُوْسٰى وَعِيْسَى ابْنِ مَرْيَمَ ۪ وَاَخَذْنَا

۽ توکان ٢١ ۽ نوح ۽ ابراهيم ۽ موسیٰ ۽ عيسیٰ ابن مريم کان ۽ اسان

مِنْهُمْ مِّيْثَاقًا غَلِيْظًا ۝٧ لِّيَسْـَٔلَ الصّٰدِقِيْنَ عَنْ صِدْقِهِمْ ۚ وَاَعَدَّ

انهن کان پڪو واعدو ورتو. جيئن سچن کان ٢٢ انهن جي سچ بابت سوال ڪري ٢٣ ۽ ان ڪافرن جي واسطي

لِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابًا اَلِيْمًا ۝٨ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اذْكُرُوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ

دردناڪ عذاب تيار ڪري رکيو آهي. اي ايمان وارؤ! الله جو احسان پاڻ تي ياد ڪريو

عَلَيْكُمْ اِذْ جَآءَتْكُمْ جُنُوْدٌ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيْحًا وَّجُنُوْدًا لَّمْ تَرَوْهَا ؕ

٢٤ جڏهن توهان تي ڪي لشڪر آيا ٢٥ پوءِ اسان انهن تي موڪليو هوا ۽ اهو لشڪر جيڪو توهان کي ڏسڻ ۾ نه ٿي آيو

وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرًا ۝٩ اِذْ جَآءُوْكُمْ مِّنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ

٢٦ ۽ الله توهان جا ڪم ڏسي ٿو. ٢٧ جڏهن ڪافر توهان تي آيا توهان جي مٿاهين ۽ توهان جي هيٺين

اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوْبُ الْحَنَاجِرَ وَ

طرف کان ٢٨ ۽ جڏهن جو اکيون وائڙيون ٿي ويون ٢٩ ۽ دليون نڙي وٽ اچي ويون ٣٠ ۽ توهان الله تي

تَظُنُّوْنَ بِاللّٰهِ الظُّنُوْنَا ۝١٠ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُوْنَ وَزُلْزِلُوْا

مختلف گمان ڪرڻ لڳا. ٣١ اها جاءِ هئي جو مسلمانن جو امتحان ورتو ويو ٣٢ ۽ خوب سختي سان لوڏيا ويا

زِلْزَالًا شَدِيْدًا ۝١١ وَاِذْ يَقُوْلُ الْمُنٰفِقُوْنَ وَالَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ

۽ جڏهن چوڻ لڳا منافق ۽ جن جي دلين ۾ مرض هو ٣٣

ع ٨ ١٧

منزل ۵

ڳالهه آهي، نه گهر اري ماءُ تي سگهي ٿي، نه ٻئي جو پٽ پنهنجو فرزند. محبوب نبي ڪريم صلی الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن جڏهن حضرت زينب بنت جحش سان نڪاح ڪيو ته يهودي ۽ منافق طعنا ڏيڻ لڳا ۽ چيائون ته (حضرت محمد (محبوب مصطفیٰ صلی الله تعالیٰ عليه واله وسلم) جن پنهنجي پٽ زيد جي گهرواري سان شادي ڪئي، جو ته پهرياڻين حضرت زينب زيد جي نڪاح ۾ هئي ۽ حضرت زيد ام المؤمنين حضرت خديجه رضی الله تعالیٰ عنها جو خريد ڪيل هو. ان حضرت محبوب سيد عالم صلی الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ ان کي هبه (بخشش) ڪري ڇڏيو. محبوب سائين ان کي آزاد ڪري ڇڏيو. تڏهن به اهو پنهنجي پيءُ ڏانهن نه ويو ۽ محبوب سائين جي خدمت عاليه ۾ ئي رهيو. محبوب سائين جن ان تي شفقت ۽ ڪرم فرمائيندا هئا. ان ڪري ماڻهو ان کي حضور جن جو فرزند چوڻ لڳا. ان سان اهو حقيقتاً محبوب سائين جو پٽ نه ٿي ويو ۽ يهودين ۽ منافقن جو طعنو صرف غلط ۽ اجايو هو. الله تعالیٰ هتي انهن طعني ڪرڻ وارن جي تڪذيب فرمائي ۽ انهن کي ڪوڙو قرار ڏنائين. ٨ حق جي تنهن ڪري ٻين جي اولاد کي انهن جي پالڻ وارن جو پٽ نه ٻڌايو بلڪ. ٩ جن ماءُ کي پيدا ٿيا. ١٠ ۽ ان سبب کان توهان انهن کي سندن پيءُ جي نسبت نه ڪري سگهو ته اها انهن جي ٿيڻ ١١ ١٢ منع ڪرڻ کان اڳ ۾ يا هي معنیٰ آهي ته جيڪڏهن توهان ٻين جي اولاد کي ويسر ۾ ارادي کان سواءِ انهن جي پرورش ڪرڻ وارن جو پٽ چئي ڇڏيو يا ڪنهن غير جي اولاد کي صرف زبان جي سبقت سان پٽ چيو ته انهن صورتن ۾ گناهه نه آهي. ١٣ منع ڪرڻ کان پوءِ. ١٤ دنيا ۽ دين جي سڀني امور ۾ نبي جو حڪم انهن تي نافذ ۽ نبي جي اطاعت واجب ۽ نبي جي حڪم جي مقابلي ۾ نفس جي خواهش ڇڏڻ واجب. يا هي معنیٰ آهي ته نبي مؤمنن تي سندن جانين کان وڌيڪ مهرباني، رحم، لطف ۽ ڪرم فرمائن ٿا ۽ گهڻي نفعي وارا آهن.

بخاري ۽ مسلم جي حديث آهي محبوب سيد عالم صلی الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن فرمايو ته هر مؤمن جو آءٌ دنيا ۽ آخرت ۾ سڀني کان وڌيڪ ويجهو آهيان جيڪڏهن گهرو ته پوءِ هي آيت پڙهو اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِيْنَ حضرت ابن مسعود رضی الله تعالیٰ عنه جي قرأت ۾ مِنْ اَنْفُسِهِمْ کان پوءِ وَهُوَ اَبٌ لَّهُمْ به آهي. مجاهد چيو ته سمورا نبي سڳورا پنهنجي امت جا پيءُ ٿين ٿا ۽ انهي رشتي کان مسلمان پاڻ ۾ ڀائر چورائن ٿا ته آهي پنهنجي نبي جو ديني اولاد آهن. ١٥ تعظيم ۽ حرمت ۾ ۽ (نڪاح) هميشه جي لاءِ حرام هجڻ ۾. ان کان سواءِ ٻين احڪامن ۾ مثلاً وراثت ۽ پرده وغيره انهن جو اهوئي حڪم آهي، جيڪو ٻين عورتن جو ۽ انهن جي نياڻين کي مؤمن جون ڀينرون ۽ انهن جي ڀائرن ۽ ڀينرن کي مؤمن جا ماما ۽ ماسيون نه چيو ويندو. ١٦ ورثي ۾ ڪا مسئلو: هن مان معلوم ٿيو ته اولي الارحام هڪ ٻئي جا وارث ٿين ٿا. ڪو ڌاريو ديني ڀائپي جي ذريعي وارث نه ٿو ٿئي. ١٧ ١٨ هن طرح ته جنهن جي لاءِ گهرو ڪجهه وصيت ڪريو ته پوءِ وصيت مال جي ٽئين حصي جي اندازي ۾ ورثي تي مقدم ڪئي ويندي. خلاصو هي آهي ته پهرياڻين مال ذوي الفروض کي ڏنو ويندو، پوءِ عصبات کي، پوءِ نسبي ذوي الفروض تي موٽايو ويندو، وري ذوي الارحام کي ڏنو ويندو، پوءِ مولی الموالاة کي (تفسير احمدي). ١٩ يعني لوح محفوظ ۾. ٢٠ رسالت جي تبليغ ۽ دين حق جي دعوت ڏيڻ جو. ٢١ خصوصيت سان. مسئلو: محبوب سيد عالم صلی الله تعالیٰ عليه وسلم جن جو ذڪر

ٻين نبين سڳورن تي مقدم ڪرڻ انهن سڀني تي سندن فضيلت جي اظهار جي لاءِ آهي. ٢٢ يعني نبين سڳورن کان يا انهن جي تصديق ڪرڻ وارن کان. ٢٣ يعني جيڪو انهن پنهنجي قوم کي فرمايو ۽ انهن کي تبليغ ڪئي، اهو معلوم فرمائي، يا مؤمن کان انهن جي تصديق جو سوال ڪري يا هي معنیٰ آهي ته نبين سڳورن کي جيڪي سندن امتن جواب ڏنا اهي دريافت فرمائي ۽ ان سوال جو مقصد ڪافرن کي خوار ڪرڻ ۽ خاموش ڪرڻ آهي. ٢٤ جيڪو جنگ احزاب جي ڏينهن فرمايو جنهن کي غزوهٔ خندق چون ٿا جيڪا جنگ احد کان هڪ سال پوءِ ٿي جڏهن ته مسلمانن جو محبوب نبي ڪريم صلی الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن سان گڏ مدينه طيبه ۾ گهيرو ڪيو ويو هو. ٢٥ قريش، غطفان، قريظه ۽ نضير جا يهودي. ٢٦ يعني ملائڪن جو لشڪر. جنگ احزاب جو مختصر واقعو هي آهي: جنگ شوال سنه ٤ هه يا سنه ٥ هه ۾ پيش آئي. جڏهن بني نضير جي يهودين کي جلاوطن ڪيو ويو ته پوءِ انهن جا وڏا مڪه مڪرمه ۾ قريش وٽ پهتا ۽ انهن کي سيد عالم صلی الله تعالیٰ عليه وسلم جن سان جنگ جي ترغيب ڏنائون ۽ واعدو ڪيائون ته اسان توهان جو ساٿ ڏينداسين، ايستائين جو مسلمان برباد ٿي وڃن. ابو سفيان ان تحريڪ جو گهڻو قدر ڪيو ۽ چيو ته اسان کي دنيا ۾ اهو سڀني کان پيارو آهي، جيڪو (محبوب محمد (مصطفیٰ صلی الله تعالیٰ عليه واله وسلم) جن) جي دشمني ۾ اسان جو ساٿ ڏئي. پوءِ قريش انهن يهودين کي چيو ته پهرين ڪتاب وارا آهيو، ٻڌايو ته اسان حق تي آهيون يا محبوب محمد (مصطفیٰ صلی الله تعالیٰ عليه وسلم). يهودين چيو ته توهان ئي حق تي آهيو. ان تي قريش خوش ٿيا. انهي تي آيت اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ اُوْتُوْا نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتٰبِ يُؤْمِنُوْنَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوْتِ نازل ٿي. پوءِ يهودي غطفان، قيس ۽ غيلان وغيره قبيلن ۾ ويا، اتي به اهائي تحريڪ جاري رکيائون، اهي سڀ انهن جا موافق ٿي ويا. اهڙي طرح انهن هر جاءِ جا دورا ڪيا ۽ عرب جي قبيلي کي مسلمانن جي خلاف تيار ڪري ورتائون، جڏهن سڀ ماڻهو گڏ تيار ٿي ويا ته ڏهن قبيله خزاعه جي چند ماڻهن محبوب سيد عالم صلی الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن کي ڪافرن جي انهن زبردست تيارين جو اطلاع ڏنو. اطلاع ملڻ سان ئي محبوب سائين جن حضرت سلمان فارسي رضی الله تعالیٰ عنه جي مشوري سان خندق (کڏ) کوٽائڻ شروع ڪري ڇڏي. ان خندق کوٽڻ ۾ مسلمانن سان گڏ محبوب مدني سرڪار صلی الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن جي پاڪ ذات به ڪم ڪيو. مسلمان خندق تيار ڪري فارغ ئي مس ٿيا هئا ته مشرڪ ٻارهن هزارن جو لشڪر وٺي انهن تي حملو آور ٿيا ۽ مدينه طيبه جو گهيرو ڪري ورتائون. خندق مسلمانن ۽ انهن جي درميان حائل هئي، ان کي ڏسي حيران ٿي ويا ۽ چوڻ لڳا ته هي اهڙي تدبير آهي جنهن کان عرب جا ماڻهو اڻ واقف هئا. هاڻي انهن مسلمانن تي تير اندازي شروع ڪئي ۽ ان گهيري کي ڏهن ڏينهن يا پنڌرهن ڏينهن گذري ويا. مسلمانن تي خوف غالب ٿيو ۽ اهي گهڻو گهبرائجي ويا ۽ پريشان ٿيا. پوءِ الله تعالیٰ مدد فرمائي ۽ انهن تي تيز هوا موڪلي جنهن نهايت سرد ۽ اونداهي رات ۾ هوا انهن جا خيما ڪيرائي ڇڏيا، رسا ٽوڙي ڇڏيا، ڪلا اکيڙي ڇڏيا، ديڳڙا اونڌا ڪري ڇڏيا، ماڻهو زمين تي ڪرڻ لڳا ۽ الله تعالیٰ ملائڪ موڪليا جن ڪافرن کي ڏڪايو ۽ انهن جي دلين ۾ دهشت وجهي ڇڏي. مگر ان جنگ ۾ ملائڪن قتال نه ڪيو. پوءِ محبوب رسول ڪريم صلی الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن حذيفه بن يمان کي خبر وٺڻ جي لاءِ موڪليو. وقت تمام سرد هو. هي هٿيار پهري روانو ٿيو. محبوب سيد عالم صلی الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن روانگي وقت ان جي چهري ۽ بدن تي پاڪ هٿ گهمائي برڪت ڏني

مَّا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗۤ اِلَّا غُرُوْرًا ⑫ وَ اِذْ قَالَتْ طَّآىِٕفَةٌ مِّنْهُمْ

اسان سان الله ۽ رسول واعدو نہ ڪيو هو مگر ٺڳيءَ جو وٽ٣٤ ۽ جڏهن انهن مان هڪ ٽولي چيو وٽ٣٥

يٰۤاَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوْا ۚ وَ يَسْتَاْذِنُ فَرِيْقٌ مِّنْهُمُ

اي مديني وارؤ! وٽ٣٦ هتي توهان جي رهڻ جي جاءِ نہ آهي وٽ٣٧ پوءِ توهان گهرن ڏانهن واپس وڃو ۽ انهن مان هڪ ٽولي

النَّبِيَّ يَقُوْلُوْنَ اِنَّ بُيُوْتَنَا عَوْرَةٌ ۛؕ وَ مَا هِيَ بِعَوْرَةٍ ۚۛ اِنْ يُّرِيْدُوْنَ

وٽ٣٨ نبي کان اجازت گهري ٿي هئي چئي ٿي تہ اسان جا گهر بي حفاظت آهن حالانڪ اهي بي حفاظت نہ هئا انهن تہ نہ ٿي گهريو

اِلَّا فِرَارًا ⑬ وَ لَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِّنْ اَقْطَارِهَا ثُمَّ سُىِٕلُوا

مگر ڀڄڻ. ۽ جيڪڏهن انهن تي فوجون مديني جي چوطرف اچن ها پوءِ انهن کان ڪفر گهرن ها تہ ضرور انهن جي

الْفِتْنَةَ لَاٰتَوْهَا وَ مَا تَلَبَّثُوْا بِهَاۤ اِلَّا يَسِيْرًا ⑭ وَ لَقَدْ كَانُوْا

گهربوري ڪن ها ۽ ان ۾ دير نہ ڪن ها مگر ٿوري. ۽ بيشڪ ان کان اڳي

عَاهَدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّوْنَ الْاَدْبَارَ ؕ وَ كَانَ عَهْدُ اللّٰهِ

اهي الله سان عهد ڪري چڪا هئا تہ اهي پٺي ڏيئي نہ ڦرندا ۽ الله جي عهد بابت پڇا ڪئي ويندي.

مَسْـُٔوْلًا ⑮ قُلْ لَّنْ يَّنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِّنَ الْمَوْتِ اَوِ

وٽ٤٠ تون فرماءِ هرگز توهان کي ڀڄڻ نفعو نہ ڏيندو جيڪڏهن موت يا قتل کان ڀڄو

الْقَتْلِ وَ اِذًا لَّا تُمَتَّعُوْنَ اِلَّا قَلِيْلًا ⑯ قُلْ مَنْ ذَا الَّذِيْ

وٽ٤١ ۽ تڏهن بہ دنيا ۾ توهان کي نفعو نہ ڏنو ويندو مگر ٿورو وٽ٤٢ ۽ تون فرماءِ اهو ڪير آهي جيڪو توهان کان الله جو حڪم ٽاري

يَعْصِمُكُمْ مِّنَ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَ بِكُمْ سُوْٓءًا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً ؕ

جيڪڏهن اهو توهان جو برو گهري وٽ٤٣ يا توهان تي مهر ڪرڻ گهري. وٽ٤٤ ۽ اهي الله کان سواءِ

وَ لَا يَجِدُوْنَ لَهُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَّ لَا نَصِيْرًا ⑰ قَدْ

ڪو بہ حمايتي نہ لهندا ۽ نہ مددگار. بيشڪ الله ڄاڻي ٿو انهن کي

يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّقِيْنَ مِنْكُمْ وَ الْقَآىِٕلِيْنَ لِاِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ

جيڪي توهان منجهان ٻين کي جهاد کان روڪيندا آهن ۽ پنهنجي ڀائرن کي چوندا آهن اسان ڏي هليا اچو

اِلَيْنَا ۚ وَ لَا يَاْتُوْنَ الْبَاْسَ اِلَّا قَلِيْلًا ⑱ اَشِحَّةً عَلَيْكُمْ ۖۚ فَاِذَا

وٽ٤٥ ۽ لڙائي ۾ نہ ٿا اچن مگر ٿورا وٽ٤٦ توهان جي مدد ۾ ڪوتاهي ڪن ٿا وري جڏهن خوف جو

قيرپو، جنهن ڪري انهن تي سٽري اثر نہ ڪري سگهيءَ هي دشمن جي لشڪر ۾ پهچي پوءِ ٿي تيز هوا هلي رهي هئي ۽ پٿر اڏامي ماڻهن کي لڳي رهيا هئا، اکين ۾ ڌوڙ پئجي رهي هئي. عجب پريشاني جو منظر هو. ڪافرن جو سردار ابوسفيان هوا جي اها حالت ڏسي اٿيو ۽ اُن قريش کي پڪاري چيو تہ جاسوس کان هوشيار رهجو. هر شخص پنهنجي پرواري کي ڏسي وٺي. ان اعلان تي هر شخص پنهنجي برابر واري کي پرکڻ شروع ڪيو. حضرت حذيفه دانائي سان پنهنجي ساڄي طرف واري شخص جو هٿ پڪڙي پڇيو تون ڪير آهين، اُن چيو مان فلان بن فلان آهيان. ان کان پوءِ ابوسفيان چيو تہ اي قريش جا ٽولو! توهان ٻيهڻ جي مقام تي نہ آهيو گهوڙا ۽ اُٺ هلاڪ ٿي ويا. بني قريظه پنهنجو واعدو ڪان ٽوڙي ويا ۽ اسان کي انهن جي طرف کان خوفناڪ خبرون پهتيون آهن. هوا جيڪو حال ڪيو آهي سو توهان ڏسي ئي رهيا آهيو، بس هاڻي هتان ڏي هلو، مان ڏي هلان تو. ابوسفيان اهو چئي پنهنجي اُٺ تي سوار ٿي ويو ۽ لشڪر ۾ الرحيل الرحيل (ڪوچ ڪوچ) جو شور مچي ويو هوا هر شيءِ کي اونڌو ڪري اڇلائي ٿي، مگر اها هوا اُن لشڪر کان باهر نہ هئي. هاڻي اهو لشڪر ڀڄي نڪتو ۽ سامان لڏڻ کڻي وڃڻ انهن کي ڏکيو ٿي پيو، ان ڪري گهڻو سامان ڇڏي ويا (جمل). وٽ٢٧ يعني توهان جي خندق کوٽڻ ۽ محبوب نبي ڪريم صلي الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن جي اڳواڻي ۽ فرمانبرداري ۾ ثابت قدم رهڻ.

وٽ٢٨ يعني وادي جي مٿاهين پاسي اوڀر کان قبيلا اسد ۽ غطفان جا ماڻهو مالڪ بن عوف نصري ۽ عيينہ بن حسن فزاري جي اڳواڻي ۾ هڪ هزار جو لشڪر وٺي ۽ انهن سان گڏ طليحہ بن خويلد اسدي بني اسد جو لشڪر وٺي ۽ حيي بن اخطب بني قريظه يهودين جو لشڪر وٺي وادي جي هيٺين پاسي ولهه کان قريش ۽ ڪنانه ابوسفيان بن حرب جي اڳواڻي ۾. وٽ٢٩ رعب ۽ هيبت جي سختيءَ کان حيرت ۾ اچي ويون. وٽ٣٠ خوف ۽ اضطراب انتها کي پهچي ويو. وٽ٣١ منافق تہ هي گمان ڪرڻ لڳا تہ مسلمانن جو نالو نشان باقي نہ رهندو، ڪافرن جي ايڏي وڏي جماعت سڀني کي فنا ڪري ڇڏيندي ۽ مسلمانن کي الله تعالیٰ جي طرف کان مدد اچڻ ۽ فتحياب ٿيڻ جي اميد هئي. وٽ٣٢ ۽ انهن جو صبر ۽ اخلاص امتحان جي ڪسوٽي تي آندو ويو. وٽ٣٣ يعني ڪمزور عقيدو. وٽ٣٤ اها ڳالهہ معتب بن قشير ڪافرن جو لشڪر ڏسي چئي هئي تہ (محبوب) محمد مصطفیٰ صلي الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن تہ اسان کي فارس ۽ روم جي فتح جو واعدو ڏين ٿا ۽ حال هي تہ اسان ما ڪنهن جي اها مجال بہ نہ آهي تہ خيمي مان باهر نڪري سگهي. پوءِ اهو واعدو صرف ڌوکو آهي. وٽ٣٥ يعني منافقن جي هڪ ٽولي. وٽ٣٦ هي مقولو منافقن جو آهي. انهن مدينہ طيبہ کي يثرب چيو. مسلمانن کي يثرب چوڻ نہ جڳائي. حديث شريف ۾ مدينہ طيبہ کي يثرب چوڻ جي ممانعت آئي آهي. محبوب سيد عالم صلي الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن کي ناپسند هو تہ مديني پاڪ کي يثرب چيو وڃي، ڇو تہ يثرب جي معنیٰ سٺي نہ آهي. وٽ٣٧ يعني محبوب رسول ڪريم صلي الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن جي لشڪر ۾. وٽ٣٨ يعني بني حارثہ، بني سلمہ. وٽ٣٩ يعني اسلام کان ڦري وڃن ها. وٽ٤٠ يعني آخرت ۾ الله تعالیٰ ان کي معلوم فرمائيندو تہ ڇو نہ پورو ڪيو ويو. وٽ٤١ جو تقدير ۾ آهي، سو ضرور ٿي ڪري رهندو. وٽ٤٢ يعني جيڪڏهن وقت نہ آيو آهي پوءِ بہ ڀڄي ڪري ٿوراڳ ڏينهن، جيتري عمر باقي آهي اوترائي دنيا ۾ رهندؤ ۽ اها ٿوري مدت آهي. وٽ٤٣ يعني ان کي توهان جو هلاڪ

قتل ڪرڻ منظور هجي تہ ان کي ڪو دفع نہ ٿو ڪري سگهي. وٽ٤٤ امن ۽ عافيت عطا فرمائي ڪري. وٽ٤٥ ۽ محبوب صلي الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن کي ڇڏي ڏيو ساڻن گڏ جهاد ۾ نہ رهو ان ۾ جان جو خطرو آهي. شان نزول: هيءَ آيت منافقن جي باري ۾ نازل ٿي، انهن ڏانهن يهودين پيغام موڪليو هو تہ توهان پنهنجون جانيون ابوسفيان جي هٿان ڇو هلاڪ ڪرائڻ گهرو ٿا. ان جا لشڪري هن ڀيري جيڪڏهن توهان کي لهندا تہ توهان ما ڪنهن کي باقي نہ ڇڏيندا. اسان کي توهان جو خوف آهي. توهان اسان جا ڀائر ۽ پاڙيسري آهيو اسان ڏانهن اچو. اها خبر لهي عبدالله بن ابي بن سلول منافق ۽ اُن جا ساٿي مؤمنن کي ابوسفيان ۽ ان جي ساٿين کان ڊيڄاري محبوب حضرت پيغمبر ڪريم صلي الله تعالیٰ عليه واله وسلم جن جي ساٿ ڏيڻ کان روڪڻ لڳا. ان ۾ انهن تمام گهڻي ڪوشش ڪئي پر جيتري قدر انهن ڪوشش ڪئي اوترو مؤمنن ۾ استقامت ۽ ثابت قدمي وڌندي وئي.

وٽ٤٦ رياڪاري ۽ ڏيکاءَ جي لاءِ.

جَآءَ الْخَوْفُ رَاَيْتَهُمْ يَنْظُرُوْنَ اِلَيْكَ تَدُوْرُ اَعْيُنُهُمْ كَالَّذِىْ

وقت اچي ٿو ته انهن کي تو سندين تنهنجي طرف ايئن نظرکن ٿا جو سندن اکيون ڦري رهيون آهن جيئن

يُغْشٰى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ ۚ فَاِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوْكُمْ بِاَلْسِنَةٍ

ڪنهن تي موت جا نيل هجي پوءِ جڏهن خوف جو وقت گذري ويو ف٤٧ توهان کي طعنا ڏيڻ لڳن ٿا

حِدَادٍ اَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ ؕ اُولٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوْا فَاَحْبَطَ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ ؕ

تيز زبانن سان مالِ غنيمت جي لالچ ۾ ف٤٨ انهن مانڻهن ايمان ٺي ڪونه آندو آهي ف٤٩ پوءِ الله سندن عمل

وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيْرًا ﴿١٩﴾ يَحْسَبُوْنَ الْاَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوْا ۚ

چٽ ڪري ڇڏيا . ف٥٠ ۽ اهو الله تي آسان آهي . اهي سمجهن پيا ته ڪافرن جا لشڪر اڃا نه ويا

وَاِنْ يَّاْتِ الْاَحْزَابُ يَوَدُّوْا لَوْ اَنَّهُمْ بَادُوْنَ فِى الْاَعْرَابِ يَسْاَلُوْنَ

ف٥١ ۽ جيڪڏهن لشڪر ٻيهر اچن ته انهن ي ف٥٢ خواهش هوندي ته ڪنهن طرح ڳوٺن ۾ نڪري

عَنْ اَنْبَآئِكُمْ ؕ وَلَوْ كَانُوْا فِيْكُمْ مَّا قٰتَلُوْٓا اِلَّا قَلِيْلًا ﴿٢٠﴾ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ

توهان جون خبرون پڇن ف٥٣ ۽ جيڪڏهن اهي توهان ۾ رهن ها ته ڏهن به نه لڙن ها

فِىْ رَسُوْلِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ

مگر ٿورا . ف٥٥ بيشڪ توهان جي واسطي رسول الله جي پيروي بهتر آهي ف٥٦ ان جي واسطي

الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَثِيْرًا ﴿٢١﴾ ؕ وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُوْنَ الْاَحْزَابَ ۙ

جيڪو الله ۽ آخرت جي ڏينهن جي اميد رکندو هجي ۽ الله کي گهڻو ياد ڪري . ف٥٧ ۽ جڏهن

قَالُوْا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ وَصَدَقَ اللّٰهُ وَ

مسلمانن ڪافرن جا لشڪر ڏٺا چيائون هي آهي اهو جنهن جو واعدو ڪيو هو الله ۽ ان جي رسول ف٥٨ ۽

رَسُوْلُهٗ ۫ وَمَا زَادَهُمْ اِلَّآ اِيْمَانًا وَّتَسْلِيْمًا ﴿٢٢﴾ ؕ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ

۽ سچ فرمايو الله ۽ ان جي رسول ف٥٩ ۽ ان نه انهن جو نه وڌيو مگر ايمان ۽ الله جي رضا تي راضي رهڻ .

رِجَالٌ صَدَقُوْا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ ۚ فَمِنْهُمْ مَّنْ قَضٰى

مسلمانن ۾ ڪي مرد اهي آهن جن الله سان ڪيل عهد سچو ڪري ڏيکاريو ف٦٠ پوءِ انهن مان ڪي

نَحْبَهٗ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَّنْتَظِرُ ۖ ؗ وَمَا بَدَّلُوْا تَبْدِيْلًا ﴿٢٣﴾ ۙ لِّيَجْزِىَ اللّٰهُ

پنهنجي نذر (منجيا) پوري ڪري چُڪا ف٦١ ۽ ڪو انتظار پيو ڪري ف٦٢ ۽ اهي ذرو برابر به نه بدليا ف٦٣ جيئن الله

ف٤٧ ۽ امن ۽ غنيمت حاصل ٿئي .

ف٤٨ ۽ هي چون ته اسان کي زياده حصو ڏيو، اسان جي ڪري توهان غالب ٿيا آهيو.

ف٤٩ حقيقت ۾ جيتوڻيڪ انهن زبانن سان ايمان جو اظهار ڪيو.

ف٥٠ يعني جڏهن ته حقيقت ۾ اهي مؤمن نه هئا، ان ڪري انهن جا سمورا ظاهري عمل جهاد وغيره سڀ باطل ڪري ڇڏيائين.

ف٥١ يعني منافق پنهنجي بزدلي ۽ سستي سان اڃا تائين هي سمجهي رهيا آهن ته ڪافر قريش غطفان ۽ يهودي وغيره اڃا تائين ميدان ڇڏي ڪونه ڀڳا آهن، جيتوڻيڪ حقيقت هيءَ آهي ته اهي ڀڄي چُڪا.

ف٥٢ يعني منافقن جي پنهنجي سستيءَ جي ڪري اهائي آرزو ۽ .

ف٥٣ مديني طيبه جي اچڻ وڃڻ وارن کان .

ف٥٤ ته مسلمانن جو ڪهڙو انجام ٿيو. ڪافرن جي مقابلي ۾ انهن جي ڇا حالت رهي.

ف٥٥ رياڪاريءَ ۽ عذر رکڻ جي لاءِ ته جيئن هن چوڻ جو موقعو ملي وڃي ته اسان به ته توهان سان گڏ جنگ ۾ شريڪ هئاسي.

ع ٢ ١٢ ١٨

ف٥٦ سندن چڱيءَ طرح تابعداري ڪريو ۽ دينِ الاهي جي مدد ڪريو ۽ محبوب رسول ڪريم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن جو ساٿ نه ڇڏيو ۽ مصيبتن تي صبر ڪريو ۽ محبوب رسول ڪريم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن جي سُنتن تي هلو، اهو بهتر آهي.

ف٥٧ هر موقعي تي ان جو ذڪر ڪري خوشيءَ ۾، رنج ۾، تنگيءَ ۾ ۽ ڪشادگيءَ ۾.

ف٥٨ ته توهان کي سختي ۽ مصيبت پهچندي ۽ توهان آزمائش ۾ وڌا ويندؤ ۽ اڳين وانگر توهان تي سختيون اينديون ۽ لشڪر گڏ ٿي ڪري توهان تي حملو ڪندا ۽ آخرڪار توهان غالب ٿيندؤ ۽ توهان جي مدد فرمائي ويندي، جهڙيءَ طرح الله تعالىٰ فرمايو آهي اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَاْتِكُمْ مَّثَلُ الَّذِيْنَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ ۽ حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما کان روايت ٿيل آهي ته محبوب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن پنهنجن صحابن سڳورن کي فرمايو ته پوين نَوَن يا ڏهن راتين ۾ لشڪر توهان جي طرف اچڻ وارا آهن، جڏهن انهن ڏٺو ته اُن ميعاد تي لشڪر اچي ويا ته چيائون هي آهي اهو، جيڪو اسان کي الله تعالىٰ ۽ ان جي محبوب رسول ڪريم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن واعدو ڏنو هو.

ف٥٩ يعني جيڪي ان جا واعدا آهن، سڀ سچا آهن، سڀ يقينًا واقع ٿيندا ۽ اسان جي مدد به ٿيندي، اسان کي غلبو به ڏنو ويندو ۽ مڪه مڪرمه، روم ۽ فارس به فتح ٿيندا .

ف٦٠ حضرت عثمان غني، حضرت طلحه، حضرت سعيد بن زيد، حضرت حمزه ۽ حضرت مصعب وغيرهم رضى الله تعالىٰ عنهم نذر ڪيو هو ته اهي جڏهن رسول ڪريم محبوبِ عظيم صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن سان گڏ جهاد جو موقعو لهندا ته ثابت قدم رهندا ايستائين جو شهيد ٿي وڃن. انهن جي نسبت هن آيت ۾ ارشاد ٿيو ته انهن پنهنجو واعدو سچو ڪري ڏيکاريو. ف٦١ جهاد تي ثابت رهيا ايستائين جو شهيد ٿي ويو جيئن حضرت حمزه ۽ حضرت مصعب رضى الله تعالىٰ عنهما. ف٦٢ ۽ شهادت جو انتظار ڪري رهيو آهي، جهڙيءَ طرح حضرت عثمان ۽ حضرت طلحه رضى الله تعالىٰ عنهما. ف٦٣ پنهنجي واعدي تي اڃان ٿي ثابت قدم رهيا شهيد ٿيڻ وارا به ۽ شهادت جو انتظار ڪرڻ وارا به. هن ۾ انهن منافقن ۽ دل جي مريض ماڻهن تي تعريض آهي، جيڪي پنهنجي واعدي تي قائم نه رهيا.

الصّٰدِقِيْنَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنٰفِقِيْنَ اِنْ شَآءَ اَوْ يَتُوْبَ

سچن کي سندن سچ جو انعام ڏي ۽ منافقن کي عذاب ڏي جيڪڏهن گهري

عَلَيْهِمْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ۚ﴿٢٤﴾ وَرَدَّ اللّٰهُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا

يا انهن کي توبه (جي توفيق) ڏي بيشڪ الله بخشڻهار ۽ مهربان آهي. ۽ الله ڪافرن کي

بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوْا خَيْرًا ۭ وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِيْنَ الْقِتَالَ ۭ وَكَانَ

ف٦٤ سندن دل جي ساڙ سان موٽايو ڪا ڀلائي ڪين نه ملي ف٦٥ ۽ الله مسلمانن کي لڙائي کان ڪفايت ڪئي

اللّٰهُ قَوِيًّا عَزِيْزًا ۚ﴿٢٥﴾ وَاَنْزَلَ الَّذِيْنَ ظَاهَرُوْهُمْ مِّنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ

ف٦٦ ۽ الله زبردست عزت وارو آهي. ۽ جن ڪتابين سندن مدد ڪئي ف٦٧

مِنْ صَيَاصِيْهِمْ وَقَذَفَ فِيْ قُلُوْبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيْقًا تَقْتُلُوْنَ وَ

انهن کي سندن قلعن کان هيٺ لاٿائين ف٦٨ ۽ انهن جي دلين ۾ رعب وڌائين انهن مان هڪ ٽولي کي

تَاْسِرُوْنَ فَرِيْقًا ۚ﴿٢٦﴾ وَاَوْرَثَكُمْ اَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ وَ

توهان قتل ڪريو ٿا ف٦٩ ۽ هڪ ٽولي کي قيد. ف٧٠ ۽ اسان توهان جي هٿ ڏنا سندن زمين سندن جايون

اَرْضًا لَّمْ تَطَـُٔوْهَا ۭ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرًا ۧ﴿٢٧﴾ يٰٓاَيُّهَا النَّبِيُّ

۽ سندن مال ف٧١ ۽ اها زمين جنهن تي توهان اڃا قدم ئي نه رکيو آهي ف٧٢ ۽ الله هر شيءِ تي قادر آهي

قُلْ لِّاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِيْنَتَهَا

اي نبي (غيب ٻڌائيندڙ) پنهنجي بيبين کي فرماءِ جيڪڏهن توهان دنيا جي زندگي ۽ ان جي آرائش

فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيْلًا ﴿٢٨﴾ وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ

چاهيو ٿيون ف٧٣ ته ٻڌو اچو ته مان توهان کي مال ڏيان ف٧٤ ۽ چڱي طرح ڇڏي ڏيان ف٧٥ ۽ جيڪڏهن توهان الله

اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْمُحْسِنٰتِ مِنْكُنَّ

۽ ان جو رسول ۽ آخرت جو گهر چاهيو ٿيون ته پوءِ بيشڪ الله توهان ۾ نيڪي وارين جي واسطي وڏو اجر تيار

اَجْرًا عَظِيْمًا ﴿٢٩﴾ يٰنِسَآءَ النَّبِيِّ مَنْ يَّاْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ

ڪري رکيو آهي. اي نبي جون بيبيون جيڪا توهان مان صريح حياءُ جي خلاف ڪا جرأت ڪري ف٧٦

يُّضٰعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ ۭ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَي اللّٰهِ يَسِيْرًا ﴿٣٠﴾

ته ان تي ٻيڻو عذاب ٿيندو ف٧٧ ۽ اهو الله تي آسان آهي.

ف٦٤ يعني قريش ۽ غطفان وغيره جي لشڪرن کي، جن جو مٿي ذڪر ٿي چڪو آهي. ف٦٥ ناڪام ۽ نامراد ٿي واپس ٿيا. ف٦٦ دشمن ملائڪن جي تڪبيرن ۽ هوا جي سختين کان بچي نڪتا. ف٦٧ يعني بني قريظه محبوب رسول ڪريم صلي الله تعالى عليه واله وسلم جن جي مقابلي ۾ قريش ۽ غطفان وغيره لشڪرن جي مدد ڪئي هئي. ف٦٨ هن ۾ غزوه بني قريظه جو بيان آهي. هيءَ جنگ ذوالقعده جي آخر ۾ سن ٤ هه يا سن ٥ ۾ ٿي. جڏهن جنگ خندق ۾ رات جو مخالفن جا لشڪر ڀڄي ويا، جنهن جو مٿين آيتن ۾ ذڪر ٿي چڪو آهي. تنهن ئي رات جي صبح جو محبوب رسول ڪريم صلي الله تعالى عليه واله وسلم جن ۽ صحابه ڪرام مدينه طيبه ۾ تشريف فرما ٿيا ۽ هٿيار لاٿا ئون. ان ڏينهن ظهر جي وقت جڏهن محبوب سيد عالم صلي الله تعالى عليه واله وسلم جن مٿو مبارڪ ڌوئي رهيا هئا، حضرت جبرئيل امين حاضر ٿيو ۽ عرض ڪيو ته حضور جن هٿيار رکي ڇڏيا، پر ملائڪن چاليهن ڏينهن کان هٿيار نه رکيا آهن. الله تعالى توهان کي بني قريظه جي طرف وڃڻ جو حڪم فرمائي ٿو، محبوب سائين حڪم فرمايو ته ندا ڪئي وڃي ته جيڪو فرمانبردار هجي اهو عصر جي نماز نه پڙهي مگر بني قريظه وڃي ڪري. محبوب سائين اهو فرمائي روانا ٿي ويا ۽ مسلمان هلڻ شروع ٿيا ۽ هڪ ٻئي پويان محبوب سائين جي خدمت اقدس ۾ حاضر ٿيندا رهيا، ايستائين جو ڪي سڳورا عشا جي نماز کان پوءِ پهتا، پر انهن ان وقت تائين عصر جي نماز نه پڙهي هئي، ڇو ته محبوب سائين بني قريظه وٽ پهچي پوءِ نماز عصر پڙهڻ جو حڪم فرمايو هو. تنهن ڪري انهن صاحبن ان ڏينهن عصر جي نماز عشا کان پوءِ پڙهي ۽ ان تي نه الله جل شانه تعالى انهن جي پڪڙ فرمائي، نه هادي برحق حضور پرنور محبوب مرسل سڀا جهڙ ي حضرت پيغمبر ڪريم صلي الله تعالى عليه واله وصحبه وسلم جن. اسلام جي لشڪر پنجويهه ڏينهن تائين بني قريظه جو گهيرو ڪيو، جنهن کان اهي تنگ اچي ويا ۽ الله تعالى انهن جي دلين ۾ رعب وڌو. محبوب ڪريم صلي الله تعالى عليه واله وسلم جن کين فرمايو ته توهان منهنجي حڪم تي قلعن مان نڪري اچو. انهن انڪار ڪيو. پوءِ فرمايائون ته ڇا قبيلي اوس جي سردار سعد بن معاذ جي حڪم تي لهندؤ؟ اُن تي اهي راضي ٿيا ۽ سعد بن معاذ کي انهن جي باري فيصلو ڏيڻ تي مامور فرمايائون. حضرت سعد بن معاذ حڪم ڏنو ته مرد قتل ڪيا وڃن عورتون ۽ ٻار قيد ڪيا وڃن. پوءِ مديني جي بازار ۾ کڏ کوٽي ويئي ۽ انهن کي اتي آڻي سڀني جا ڪنڌ اڏاريا ويا. انهن مان ڪن ۾ قبيلي بني نضير جو سردار حيي بن اخطب ۽ بني قريظه جو سردار ڪعب بن اسد به هو ۽ اهي ماڻهو ڇهه يا ست سؤ هئا، جن جا ڪنڌ لاهي خندق ۾ اڇلايا ويا (مدارڪ. جمل). ف٦٩ يعني قتل ڪرڻ وارن کي. ف٧٠ عورتن ۽ ٻارن کي. ف٧١ نقد ۽ سامان ۽ جانور سڀ مسلمانن جي قبضي ۾ آيا. ف٧٢ هن زمين مان مراد خيبر آهي، جيڪا فتح قريظه کان پوءِ مسلمانن جي قبضي ۾ آئي ۽ هر اها زمين آهي، جيڪا قيامت تائين فتح ٿي مسلمانن جي قبضي ۾ اچڻ واري آهي. ف٧٣ يعني جيڪڏهن توهان کي گهڻو مال ۽ عيش جا سبب درڪار آهن. شانِ نزول:- محبوب سيد الڪونين صلي الله تعالى عليه واله وسلم جن جي ازواج مطهرات کانئن دنيوي سامان طلب ڪيا ۽ خرچ ۾ واڌ جي درخواست ڪئي. هتي ڪمالِ زهد هو، دنيا جو سامان ۽ ان جو گڏ ڪرڻ پسند ئي نه هو. ان ڪري اهو مطالبو دل مبارڪ تي گران ٿيو ۽ هيءَ آيت نازل ٿي ۽ ازواج مطهرات کي اختيار ڏنو ويو. ان وقت محبوب عليه الصلوٰة والسلام جون نو بيبيون هيون، جن ۾ قريشي پنج هيون، حضرت عائشه بنت ابوبڪر صديق، حضرت حفصه بنت عمر فاروق، حضرت ام حبيبه بنت ابوسفيان، حضرت ام سلمه بنت ابو اميه، حضرت سوده بنت زمعه ۽ چار غير قريشي حضرت زينب بنت جحش اسديه، حضرت ميمونه بنت حارث هلاليه، حضرت صفيه بنت حيي بن اخطب خيبريه ۽ حضرت جويريه بنت حارث مصطلقيه رضي الله تعالى عنهن. محبوب سيد الڪونين صلي الله تعالى عليه واله وسلم جن سڀني کان اڳ حضرت عائشه صديقه کي هيءَ آيت ٻڌائي اختيار ڏنو ۽ فرمايائون ته جلدي نه ڪريو پنهنجي والدين سان مشورو ڪريو، جيڪا راءِ ٿئي، تنهن تي عمل ڪريو. ان عرض ڪيو محبوب سائين جي معاملي ۾ مشورو ڪهڙو، مان الله تعالى ۽ ان جي محبوب رسول ۽ دارالاٰخرة کي چاهيان ٿي ۽ ٻين ازواجِ مطهرات به اهوئي جواب ڏنو. مسئلو:- جنهن عورت کي اختيار ڏنو وڃي اها جيڪڏهن پنهنجي مڙس کي اختيار ڪري ته طلاق واقع نه ٿي ٿئي ۽ جيڪڏهن پنهنجي نفس کي اختيار ڪري ته اسان وٽ طلاق بائن واقع ٿئي ٿي. ف٧٤ جنهن عورت سان نڪاح کان پوءِ دخول يا خلوت صحيحه ٿي هجي، ان کي طلاق ڏني وڃي ته ڪجهه سامان ڏيڻ مستحب آهي ۽ اهو سامان ٽن ڪپڙن جو جوڙو ٿئي ٿو، هتي مال مان اهوئي مراد آهي. مسئلو:- جنهن عورت جو مهر مقرر نه ڪيو ويو هجي، ان کي دخول کان اڳ طلاق ڏني وڃي ته اهو جوڙو ڏيڻ واجب آهي. ف٧٥ ڪنهن نقصان کان سواءِ. ف٧٦ جيئن مڙس جي اطاعت ۾ ڪوتاهي ڪرڻ ۽ ان سان بداخلاقي سان پيش اچڻ؛ ڇو ته بدڪاري کان ته الله تعالى نبين سڳورن جي بيبين کي پاڪ رکي ٿو. ف٧٧ ڇو ته جنهن شخص جي فضيلت زياده ٿئي ٿي، اُن کان جيڪڏهن قصور واقع ٿئي ته اهو قصور به ٻين جي قصور کان زياده سخت قرار ڏنو وڃي ٿو. مسئلو:- انهيءَ ڪري عالم جو گناهه جاهل جي گناهه کان زياده قبيح ٿئي ٿو ۽ انهيءَ ڪري ئي آزادن جي سزا غلامن کان وڌيڪ مقرر آهي ۽ محبوب عليه الصلوٰة والسلام جون بيبيون ساري جهان جي عورتن کان وڌيڪ